

“GÖMRÜK EKSPERTİZASI” fənni üzrə mühazirə

Tərtib etdi: İsmayılova Gülarə

Mühazirə 1

Mövzu: Malların gömrük ekspertizasının məqsəd və vəzifələri.

Suallar:

1. Gömrük ekspertizası anlayışı və onun mahiyyəti.
2. Gömrük ekspertizasının məqsəd və vəzifələri.
3. Gömrük ekspertizasının predmeti.
4. Gömrük ekspertizasının obyektı və subyektləri.

Ədəbiyyat

C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkəraliyev "Gömrük ekspertizası" Bakı 2003.

1. Gömrük ekspertizası anlayışı və onun mahiyyəti

Gömrük ekspertizası-gömrük işi məsələlərinin həlli məqsədi ilə ekspertlər tərəfindən həyata keçirilən xüsusi elmi-praktiki tədqiqatdır. Gömrük işi məsələləri isə fiskal, nəzarət, iqtisadi, hüquq-mühafizə, statistik və müdafiə xarakterli olur. Əlbətdəki göstərilən məsələlərin həlli müxtəlif xarakterli ekspertizaların həyata keçirilməsini tələb edir. Əsaslandırılmış ekspertizaların təyin edilməsi üçün isə gömrük orqanı əməkdaşları müvafiq ekspertizaların keçirilməsinin nəzəri və praktiki əsaslarını bilməlidir.Məsələn,onun predmetini,obyektinin tədqiqi metodlarını,imkanlarını və s. Gömrük ekspertizası ekspertizanın xüsusi sinfinə aid edilir. Belə ki, o özünün xüsusi xarakterli əlamətlərinə malikdir. Yəni onun öz xüsusi predmeti,vəzifələri obyektləri, tədqiqat metodları var.

2. Gömrük ekspertizasının məqsəd və vəzifələri

Gömrük ekspertizasının əsas məqsədi dövlətin təhlükəsizliyinin, insanların həyat və sağlamlığının, heyvanların, bitkilərin, ətraf mühitin, Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii tarixi və arxeoloji sərvətlərinin, ölkə istehlakçılarının mənafələrinin qorunması və s.-dir.

Gömrük ekspertizası aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

1. İdentifikasişdirməyə göndərilən obyektlərin, onların təsviri ilə, bəzi hallarda isə izi ilə eyniləşdirilməsini. Bura eyni zamanda nümunə və problemlər əsasında XİF MN uyğun olaraq malın adının, keyfiyyətinin, malın harada istehsal olunduğunu müəyyənləşdirmək daxildir. Ekspert profilaktikası diaqnostik hadisələrin mexanizminin, fəaliyyət üsulu və ardıcılığını, səbəb əlaqələrini və s. aydınlaşdırılmasını. O cümlədən bura daxil edilir: texnoloji ekspertiza, çıxış normalarının, xammal mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi.

2. Gömrük qanunvericiliyində hüquq pozuntularının və cinayətlərin baş verməsinə imkan verən halların aşkar edilməsi və onların aradan qaldırılması tədbirlərinin işlənilib hazırlanması. Bura saxtakarlar haqqında məlumatların toplanması və tədqiqi fəaliyyəti və gömrük tarifində kriminal təhlükəli mal mövqelərinin meydana çıxması hallarının proqnozlaşdırılması daxildir.

3. Gömrük ekspertizasının predmetinə həm gömrük işinin ümumi problemlərini, həm də gömrük nəzarəti prosedurlarının konkret fakt və hadisələrini aid etmək olar. Onların arasında ən mühümlərinə gömrük nəzarəti obyektinin növləri, vəziyyəti və təyinatının müəyyənləşdirilməsi, XİF MN əsasında təsnifləşdirilməsi, malın gömrük dəyərinin, keyfiyyət göstəriciləri əsasında (marka, növ, materialın təbiiyyəti və s.) malın bazar qiymətinin, malın xarakterinin (lisensiyalı, aksiz, ikili təyinatlı), malın nənşə ölkəsinin, hazır məhsulun çıxış normasının təyin edilməsi, narkotik və psixotrop maddələrin identifikasişdırilməsini, qiymətli daşların, əntiq malların, muzey eksponatlarının diaqnostikasını və s. daxil etmək olar.

4. Gömrük ekspertizasının obyekt-mədiəşdirilmiş informasiya mənbələridir. Bura daxildir: gömrük sərhədindən keçirilən mallar və predmetlər, eyni zamanda tədqiqat üçün ayrılmış nümunələr, qaçaqmalçılıq malları və gömrük qaydalarının pozulma obyektləri, gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti zamanı istifadə olunan, malı müşayət edən müxtəlif tipli sənədlər.

Mühazirə 2

Mövzu: Azərbaycan Respublikasının DGK sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkili.

Suallar:

- 1) Mərkəzi Laboratoriya və onun fəaliyyət istiqamətləri.
- 2) Mərkəzi Laboratoriyanın vəzifələri.
- 3) Mərkəzi Laboratoriyanın hüquqları.
- 4) Mərkəzi Laboratoriyanın əsas funksiyaları.
- 5) Mərkəzi Laboratoriyanın əsas məqsədləri.
- 6)) Mərkəzi Laboratoriyanın strukturu.

Ədəbiyyat

C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərəliyev Gömrük ekspertizası, Bakı 2003.

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Gömrük Ekspertizası İdarəsi Gömrük Ekspertizası İdarəsi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin) strukturuna daxil olan qurumdur. İdarə öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Komitənin və İdarənin Əsasnamələrini rəhbər tutur. İdarə öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən Komitənin tabeliyində olan gömrük orqanları və digər qurumları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. İdarənin fəaliyyətini insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, qanunçuluğun təmin edilməsi, ekspertlərin müstəqilliyi, elm və texnikanın müasir nailiyyətlərindən istifadə edilməklə həyata keçirilən tədqiqatların obyektivliyi, hərtərəfliliyi və tamlığı prinsiplərinə əsaslanır. İdarə müstəqil balansla, qanunvericiliyə uyğun olaraq istifadəsində olan dövlət əmlakına, xəzinə və bank hesablarına, üzərində Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri və öz adı həkk olunmuş möhürə, müvafiq ştamlara və blanklara malikdir. İdarənin saxlanma xərcləri və fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. İdarə Bakı şəhəri, Salyan şosesi 14-cü km. ünvanında yerləşir. İdarənin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Gömrük ekspertizalarını keçirir və təhqiqatlar aparır;

2. Elmi-tədqiqat işlərini aparır, yeni metodlar hazırlayır və təkmilləşdirir;
3. Gömrük orqanlarının ekspert təminatına köməklik göstərir.
4. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.
5. İdarənin fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq vəzifələri aşağıdakılardır:

2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə) uyğun olaraq bu məqsədlər üçün gömrük ekspertizasını aparmaq: malların tərkibinin və texniki göstəricilərinin müəyyən edilməsi; malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq aidiyyətinin, təsnifat kodunun müəyyən edilməsi və eyniləşdirilməsi; malların mənşə ölkəsinin, emal prosesində hasilat normalarının, istehsal tarixinin və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi; ixrac nəzarətinə düşən malların ikili təyinatlı olmasının yoxlanılması; malların kimyəvi və mineraloji tərkibinin müəyyən edilməsi ekoloji baxımdan təhlükəli, tərkibində ozondağıdıcı maddələr olan malların və tullantıların müəyyən edilməsi; radiasiya təhlükəsi olan malların müəyyən edilməsi; malların gömrük dəyərinin təyin olunması; malların tarixi və sənətsünaslıq baxımından dəyərliliyinin müəyyən edilməsi; gömrük ekspertizasının nəticəsi əsasında rəy vermək; gömrük və digər orqanlara kömək məqsədi ilə gömrük ekspertizasına dair metodik tövsiyələr vermək; şəxslərin müraciətləri əsasında malların gömrük ekspertizasını aparmaq; gömrük ekspertizası sahəsinə aid olan qanunvericilik aktlarının layihələrinə rəy verilməsində iştirak etmək, müvafiq normativ hüquqi aktların layihələrini hazırlamaq; elmi-tədqiqat işlərinin təşkili, o cümlədən gömrük məqsədləri üçün ekspertiza və tədqiqatların aparılması üzrə metodiki sənədləri işləmək və təkmilləşdirmək, yeni metodları və texniki vasitələri mənimsəmək; gömrük ekspertizalarının təyini, aparılması və ekspert rəylərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı metodiki vəsaitlər və tövsiyələr hazırlamaq və bu sahədə vahid informasiya bankını formalaşdırmaq; gömrük ekspertizası sahəsində kadr hazırlığını təmin etmək məqsədilə müvafiq ixtisaslaşdırma aparmaq, gömrük eksperti kadrlarının və mütəxəssislərin peşə hazırlığının artırılması məqsədilə zəruri tədbirlər görmək; qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət sirrinin və məxfilik rejiminin qorunması üçün zəruri tədbirlər, habelə fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun təhlükəsizlik tədbirləri görmək; gömrük işi sahəsinə aid arxiv sənədlərinin müəyyən olunmuş qaydada saxlanılmasını və mühafizəsini təmin etmək İdarənin işçilərinin və onların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsi üzrə tədbirlər görmək; İdarədə maarifləndirmə işini təşkil etmək İdarədə mülki müdafiə və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət edilməsi üçün tədbirlər görmək; İdarədə həyata keçirən ekspertiza fəaliyyəti ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparmaq; İdarənin məlumat bazasını yaratmaq;

gömrük ekspertizasını müstəqil aparmaq hüququnu əldə etmək üçün ekspertlərin attestasiyasını keçirmək; ölçmə işlərinin yerinə yetirilməsi zamanı ölçmələrin vəhdətini və dəqiqliyini təmin etmək risklərin İdarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etməkinzibati binanın, avadanlığın və digər maddi qiymətlilərin istismarını və mühafizəsini təşkil etmək; İdarənin beynəlxalq, İdarələrarası ekspert komissiyalarında, müşavirə, konfrans və seminarlarda iştirakını təmin etmək; gömrük işi sahəsində elmi tədqiqat işləri aparmaq və bu sahəyə aid məsləhətlər vermək, həmçinin qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, gömrük işi sahəsində elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqini təmin etmək; daxil olan təklif, ərizə və şikayətlərə baxmaq və vətəndaşların qəbulunu təmin etmək, daxil olmuş müraciətlərə vaxtında, o cümlədən yaradılmış internet saytı vasitəsilə cavab vermək və qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada digər tədbirlər görmək; gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirməsi ilə əlaqədar olaraq bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyətli olan şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə malların gömrük ekspertizasının aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə gömrük yığımlarını almaq; beynəlxalq standartların, texniki normativ hüquqi aktların, o cümlədən akkreditasiyanı həyata keçirən orqanların tələblərini yerinə yetirmək şərti ilə sınaqlar aparmaq; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

3. İdarə öz vəzifələrini həyata keçirmək üçün aşağıdakı hüquqlara malikdir: Komitənin gömrük orqanları və tabeliyində olan digər qurumları ilə müəyyən olunmuş qaydada qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq və birgə fəaliyyət göstərmək; İdarənin fəaliyyətində çatışmazlıqlar aşkar edildikdə öz səlahiyyətləri daxilində onların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görmək; İdarəyə həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmək üçün dövlət orqanlarından, həmçinin vəzifəli şəxslərdən və digər şəxslərdən sənəd və məlumatları almaq; İdarənin səlahiyyətlərinə aid məsələlərdə başqa dövlət orqanlarında Komitəni təmsil etmək; fəaliyyət istiqamətlərinə aid olan qanunvericilik aktlarının layihələrinə rəy verilməsində iştirak etmək, müvafiq normativ hüquqi aktların layihələrini hazırlamaq; İdarənin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların yeni qəbul olunmuş qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək; İdarənin fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq həyata keçirilən işin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək; hüquqi və fiziki şəxslərin müraciətlərinə baxmaq; gömrük ekspertizalarının statistikasını və təhlilini aparmaq; aidiyyəti mütəxəssis, müəssisə və təşkilatlarla müqavilələr bağlamaq; ödənişli əsaslarla analizlər aparmaq; vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar digər hüquqları həyata keçirmək.

4. İdarənin strukturu, ştat cədvəli və xərc smetası Komitənin sədri tərəfindən təsdiq olunur. İdarəyə Komitə sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən rəis rəhbərlik edir. Rəis

İdarəyə həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır. İdarə rəisinin Komitənin sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən müavinləri vardır. İdarənin rəis müavinləri onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirir və bunun üçün şəxsən məsuliyyət daşıyırlar. İdarə keyfiyyət sistemi barədə Komitə sədri və ya onun müavinlərinə müraciət etmə səlahiyyəti olan menecerə malikdir. İdarə ISO 17025 beynəlxalq standartına uyğun fəaliyyət göstərir və daimi olaraq menecment sisteminin nəticələrini yaxşılaşdırır. İdarənin rəis müavinləri və işçiləri öz funksiyalarını vəzifə bölgüsünə əsasən yerinə yetirirlər. İdarənin işi fəaliyyət istiqamətləri üzrə, habelə Komitənin və İdarənin iş planları əsasında həyata keçirilir. İdarədə işin təşkili və vəziyyəti, iş planlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsi, qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlər mütəmadi olaraq İdarə rəisinin yanında keçirilən iclaslarda müzakirə edilir.

5. İdarənin rəisi İdarənin işini təşkil edir və onun fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirir; İdarənin işçiləri arasında vəzifə bölgüsü aparır; İdarənin işçilərinin üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, icra və əmək intizamına nəzarət edir; İdarənin iş planını və müvafiq hesabatlarını təsdiq edir, iş planının vaxtında və keyfiyyətli icrasına nəzarət edir; İdarənin fəaliyyətini Komitənin strukturuna daxil olan digər qurumlarla əlaqələndirir; İdarənin fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərin Komitənin kollegiyasının müzakirəsinə çıxarılması üçün təşəbbüs göstərir, bu məsələlərin kollegiyanın müzakirəsinə hazırlanmasını təmin edir. Komitənin iş planında və kollegiyanın qərarlarında, Komitə üzrə əmr və sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş aidiyyəti tədbirlərin yerinə yetirilməsini təmin edir verilmiş səlahiyyətlər daxilində İdarənin adından müqavilələr bağlayır ştatdankənar işçiləri əmək müqaviləsi əsasında işə qəbul edir; işçilərin əmək və sosial hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edir işçilərin maddi təminatının, əmək şəraitinin və sosial-məişət xidmətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görür; İdarədə mülki müdafiə və yanğın təhlükəsizliyi, nəqliyyat səfərbərliyi üzrə işlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir; İdarəyə yeni qəbul edilmiş işçiləri təcrübəli əməkdaşlara təhkim edir və onların işinə bilavasitə nəzarət edir zəruri hallarda böyük həcmli tapşırıqların icrasını bir neçə işçiyə tapşırır və ya bir işçinin icraatından digər işçinin icraatına verir; İdarədə işçilərin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi, həvəsləndirilməsi, onlara xüsusi rütbələrin verilməsi, intizam tənbeh tədbirlərinin tətbiq olunması, habelə işçilərin vəzifədən kənarlaşdırılması ilə bağlı Komitə rəhbərliyinə təkliflər verir; İdarənin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlər görür, bu barədə Komitənin rəhbərliyinə təkliflər verir; səlahiyyətlərinin bir hissəsinin həyata keçirilməsini müavinlərindən birinə tapşırır; vətəndaşları qəbul edir; səlahiyyətləri daxilində digər məsələləri həll edir; xidməti fəaliyyəti ilə bağlı Komitə rəhbərliyinin digər tapşırıqlarını yerinə yetirir

6. İdarənin ekspertı: şəxslərə gömrük ekspertizasına dair məsləhətlər verir; gömrük ekspertizasına təqdim olunmuş mallardan götürülmüş prob və nümunələrin tədqiqatını aparır və onun nəticəsini tam, hərtərəfli və qərəzsiz qiymətləndirməklə rəy təqdim edir ;mala faktiki baxış keçirir və bunun nəticəsində akt tərtib edir;malların ekspertizası nəticəsində sınaq protokolları tərtib edir; təqdim olunan materiallar və sənədlər əsasında rəy vermək mümkün olmadıqda, gömrük ekspertizasını təyin etmiş gömrük orqanına, yaxud bununla əlaqədar müraciət etmiş şəxsə səbəbləri göstərilməklə, yazılı məlumat verir; keyfiyyət sisteminin sənədlərini tərtib edir və əldə rəhbər tutur; gömrük ekspertizasının aparılması üçün gömrük orqanlarından və digər şəxslərdən aldığı, habelə əldə etdiyi nəticələr barədə məlumatları açıqlamır. İdarəyə ekspertiza aparılma məqsədilə daxil olan prob və nümunələrin qəbulu, qeydiyyatı, etikətlənməsi, saxlanılması və müvafiq mütəxəssislərə təhvil verilməsini həyata keçirir.

7. İdarənin ekspert-texnoloqu: hasilat normalarına dair normativ sənədləri və elmi-texniki məlumatları əldə edir; emal xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirilmiş mallara dair texnoloji proseslərin təsvirinə və texniki normativ hüquqi aktların əsasında hasilat normalarını və ya orta hasilat normalarını müəyyən edir; mala faktiki baxış keçirir və bunun nəticəsində akt tərtib edir;istehsalat avadanlıqlarının eyniləşdirilməsi və texniki göstəricilərinin təyin edilməsi əsasında rəy verir; gömrük ekspertizasına təqdim olunmuş mallardan götürülmüş prob və nümunələrin tədqiqatını aparır və onun nəticəsini tam, hərtərəfli və qərəzsiz qiymətləndirməklə rəy təqdim edir; təqdim olunmuş materiallar və sənədlər əsasında rəy vermək mümkün olmadıqda, səbəbləri göstərilməklə yazılı məlumat verir;keyfiyyət sisteminin sənədlərini tərtib edir və əldə rəhbər tutur; gömrük ekspertizasının aparılması üçün gömrük orqanlarından və digər şəxslərdən aldığı, habelə əldə etdiyi nəticələr barədə məlumatları açıqlamır; malların ekspertizası nəticəsində sınaq protokolları tərtib edir;

8. İdarənin ekspert-sənətsüenası: malların tarixi və sənətsüenaslıq baxımından dəyərini müəyyən edir;gömrük ekspertizasına təqdim olunmuş mallardan götürülmüş prob və nümunələrin tədqiqatını aparır və onun nəticəsini tam, hərtərəfli və qərəzsiz qiymətləndirməklə rəy təqdim edir; mala faktiki baxış keçirir və bunun nəticəsində akt tərtib edir; təqdim olunmuş materiallar və sənədlər əsasında rəy vermək mümkün olmadıqda, səbəbləri göstərilməklə yazılı məlumat verir;. gömrük ekspertizasının aparılması üçün gömrük orqanlarından və digər şəxslərdən aldığı, habelə əldə etdiyi nəticələr barədə məlumatları açıqlamır; malların ekspertizası nəticəsində sınaq protokolları tərtib edir.

Mərkəzi laboratoriyanın əsas funksiyaları

- XİF MN

- Malların XİF MN görə təsnifatı
- İdentifikasiya ekspertizası
- Texnoloji ekspertiza
- Maddi ekspertiza
- Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının ekspertizası
- Tərkibində əqli mülkiyyət olan malların ekspertizası
- Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi
- DÖST və sanitar-gigiyenik normalarına uyğunlaşdırma ekspertizası
- İkili mənşəli malların ekspertizası
- Kimyəvi silahların ekspertizası
- Ozondağıdıcı maddələrin ekspertizası
- Radioloji ekspertizası

Mərkəzi Laboratoriyanın əsas məqsədləri

- Regional gömrük laboratoriyalarının fəaliyyətinin təşkili və nəzarəti
- Yeni metod və tədqiqatların aparılması vasitələrinin mənimsəməsi
- Prob və nümunələrin götürülməsində gömrük orqanlarına yardım
- Kadrların hazırlanmasında iştirak

Malların təsnifatında istifadə olunanlar:

- XİF MN nomenklatura hissəsi

- izahnamə
- əsas qaydaların izahı
- Əlifba göstəricisi
- İxtisas həllərinin xülasəsi
- XİF MN-na şərhlər
- Texniki pasportlar, sxemlər, fotosəkillər və s.
- Internet saytlar (alta-soft, tks.ru, tamojnia.ru)

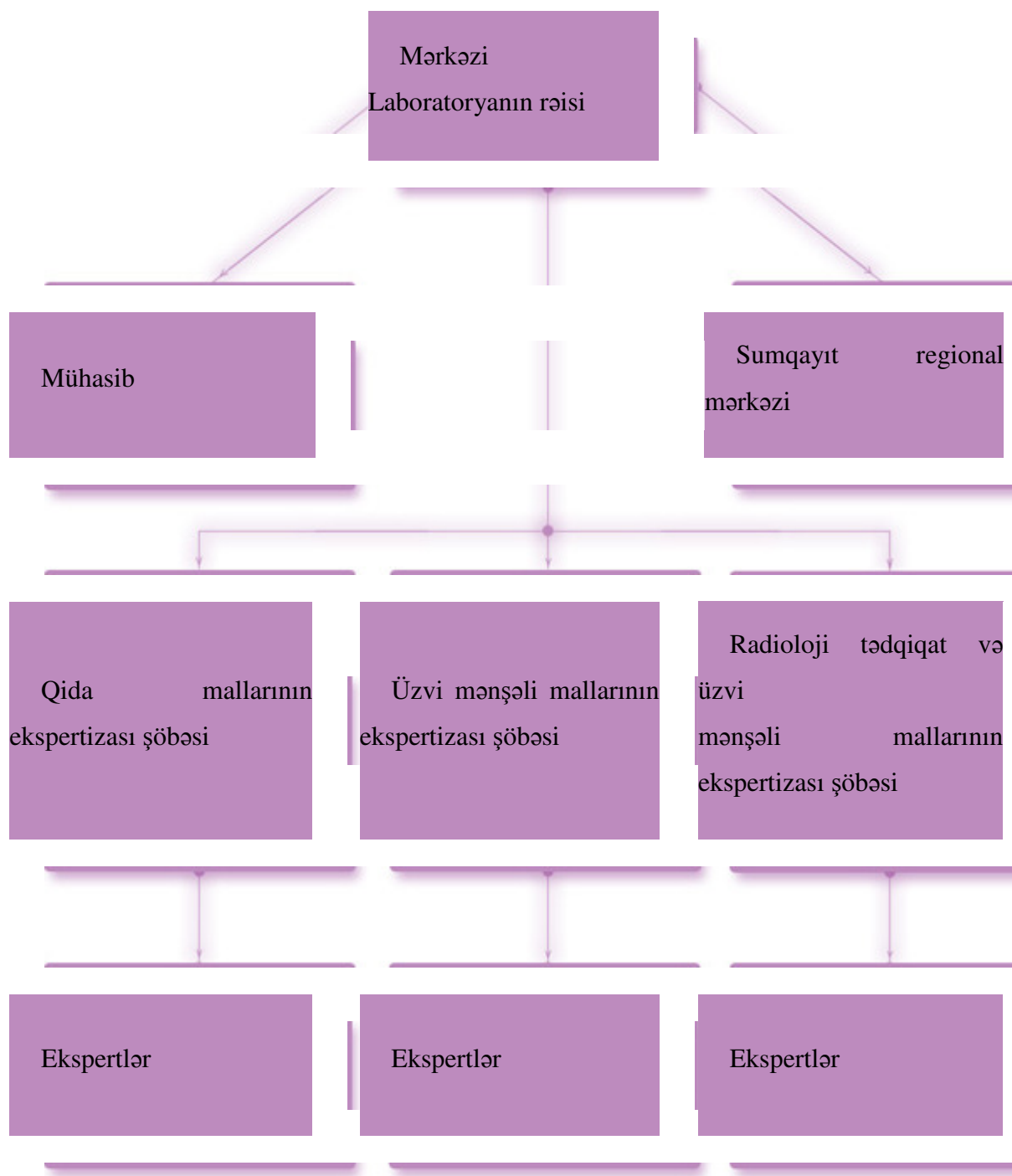
Ekspertiza vasitələri

- Mal müşahidə sənədləri ilə tanışlıq
- Faktiki baxış
- Malların qablaşdırıldığı vasitələrin və (və ya) malların üzərindəki markalardakı məlumatlarla tanış olma və həmin məlumatların mal-müşahidə sənədləri ilə müqayisə olunması
- Xüsusi ədəbiyyatdan istifadə (elmi kitablar, sorğu kitabçaları, dərs vəsaitləri, normativ-texniki vəsaitlər)
- Analiz aparmaq üçün prob və nümunələrin götürülməsi

Ekspertiza üsulları

- Ölçü üsulu - fiziki parametrlərin təyin etmə (çəki, uzunluq, diametr və s.)
- Orqanoleptik üsul – hissiyat orqanları vasitəsilə (rəng, qoxu, konsistensiya, görünüş və s.)
- Alət üsul - fiziki, kimyəvi, fiziki-kimyəvi parametrlərin təyini (rütubətliyi, turşuluğu, tərkibi və s.)

Mərkəzi Laboratoriyanın sturkturu

Qida mallarının ekspertizası şöbəsi

- Spirtli və alkoqollu içkilərin analizi
- Alkoqolsuz içkilərin analizi

- Buğda məhsullarının analizi
- Suyun analizi
- Yağların analizi
- Uşaq qidalarının analizi
- Süd və süd məhsullarının analizi
- Ət və ət məhsullarının analizi
- Meyvə-tərəvəzlərin və onların emal məhsullarının analizi
- Şirniyyat məhsullarının analizi
- Çay, qəhvə və s. məhsulların analizi

Üzvi mənşəli malların ekspertizası şöbəsi

- Neft və neft məhsullarının analizi
- Polimerlərin analizi
- Narkotiklərin analizi
- Dərman preparatlarının analizi
- Ozondağıdıcı maddələrin analizi

Radioloji tədqiqat və üzvi mənşəli malların ekspertizası şöbəsi

- Dəmir və ərintilərin analizi
- Növlərin analizi
- Radioloji tədqiqatlar
- Tikinti materiallarının analiz

Mühazirə 3

Mövzu: Gömrük ekspertizasının aparılmasının təşkili

Suallar:

- 1) Malların gömrük ekspertizasına göndərilməsi qaydası.
- 2) Bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin hüquqları
- 3) Gömrük ekspertizasının aparılması qaydası.
- 4) Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi, onların barəsində sərəncam verilməsi qaydası
- 5) Gömrük ekspertizasının aparılması müddətləri
- 6) Gömrük ekspertizasının növləri
- 7) Gömrük ekspertizasına daxil olmuş materialların və sənədlərin, o cümlədən prob və nümunələrin saxlanması qaydası
- 8) Sınaq protokolunun tərtibi qaydası
- 9) Mallara baxışın keçirilməsi qaydası
- 10) Gömrük ekspertizasına dair rəyin strukturu və onun rəsmiləşdirilməsi.

Ədəbiyyat

C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərliyev " Gömrük ekspertizası" Bakı 2003.

1) "Gömrük ekspertizasının aparılması Qaydaları" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 27 avqust tarixli 232 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir

Bu Qaydalar Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin (bundan sonra - Gömrük Məcəlləsi) 322.15-ci maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və gömrük ekspertizasının təşkili və

aparılması, habelə mallardan prob və nümunələrin götürülməsi, onlar barəsində sərəncam verilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Bu qaydalarda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

Gömrük laboratoriyası - Gömrük Məcəlləsinin 322.1-ci maddəsində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının ərazisində gömrük ekspertizasını aparan qurumdur;

Gömrük ekspertizası - gömrük tənzimlənməsi sahəsində məsələlərin həll edilməsi üçün xüsusi və elmi biliklərdən istifadə etməklə, gömrük ekspertləri və (və ya) digər ekspertlər tərəfindən aparılan tədqiqatdır;

Gömrük eksperti - gömrük ekspertizasını aparmağa səlahiyyəti olan gömrük laboratoriyasının vəzifəli şəxsidir;

Prob - gömrük laboratoriyasına təqdim edilməsi məqsədi ilə tədqiqat üçün tələb olunan minimum miqdarda (sayda, ölçüdə) götürülmüş və malın bütün həcmnin tərkib və xassələrini xarakterizə edən mal və ya malın bir hissəsidir;

Nümunə - bütün mal (məhsul) partiyasının və ya seriyasının struktur, tərkib və xassələrinə uyğun gələn mal (məhsul) vahidi, yaxud yazılı və ya digər təsvir etmə formalarında təqdim edilmiş tək obyektidir;

Prob və nümunələrin götürülməsi haqqında akt - mallardan prob və nümunələrin götürülməsi faktını təsdiq edən və onların gömrük ekspertizasının aparılması üçün əsas olan sənəddir;

Sınaq protokolu - mallardan götürülmüş prob və nümunələrin gömrük laboratoriyasında aparılan sınaqlarının nəticələrini əks etdirən sənəddir;

Ekspert rəyi - gömrük ekspertizasının nəticələrinə dair ekspert tərəfindən yazılı formada tərtib edilən sənəddir.

Gömrük ekspertizası gömrük orqanlarının malların ekspertizaya göndərilməsi haqqında sənədi (göndərişi) və ya şəxslərin müraciəti əsasında aparılır.

Malların gömrük ekspertizasına göndərilməsi barədə gömrük orqanlarının sənədində (göndərişində) aşağıdakılar göstərməlidir:

Gömrük ekspertizasının aparılmasının məqsədləri;

- gömrük ekspertizasının aparılacağı gömrük laboratoriyasının adı;
- ekspert qarşısında qoyulmuş suallar;
- ekspertə təqdim edilmiş materialların və sənədlərin siyahısı;
- bilə-bilə yalan rəy verməsinə görə ekspertin məsuliyyəti haqqında xəbərdarlıq.

Gömrük ekspertizasının aparılması məqsədləri üçün aşağıdakı materiallar və sənədlər təqdim edilir:

- gömrük bəyannaməsinin surəti;
- bağlanmış müqavilənin surəti (əlavələr və spesifikasiyalarla birlikdə);
- malın gömrük dəyərini müəyyən edən sənədin surəti;
- nəqliyyat sənədinin surəti;

Emal proseduru altında yerləşdirilmiş mallar üçün emala dair ərizənin, hasilat normalarının, təmir məqsədi ilə emal proseduru altında yerləşdirilmiş mallar üçün qüsurlar barədə aktın surətləri;

baytarlıq, fitosanitar, gigiyenik və digər sertifikatların (şəhadətnamələrin) surətləri;

Prob və nümunələr, onların götürülməsi haqqında akt. Bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin gömrük ekspertizasının keçirilməsi barədə müraciətində aşağıdakılar göstərməlidir:

- gömrük ekspertizasının aparılacağı gömrük laboratoriyasının adı;
- müraciət edən hüquqi şəxsin adı, hüquqi ünvanı, elektron ünvanı (olduqda), əlaqə telefonları və ya fiziki şəxsin adı, soyadı, atasının adı, ünvanı, elektron ünvanı (olduqda), əlaqə telefonları;
- gömrük ekspertizasının aparılmasının məqsədləri;
- ekspertə təqdim edilmiş materialların və sənədlərin siyahısı;
- ekspert qarşısında qoyulmuş suallar;
- gömrük yığımının ödənilməsi haqqında öhdəlik.

Mallar gömrük ekspertizasına göndərildikdə, gömrük orqanının vəzifəli şəxsi bu barədə eyni vaxtda bəyannaməçiə, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərə və ya onların nümayəndələrinə yazılı bildiriş göndərir. Bildirişdə həmin şəxslərin hüquq və vəzifələri izah olunur.

2) Gömrük Məcəlləsinin 322.1-ci maddəsində göstərilənlərin müəyyənləşdirilməsi üçün xüsusi biliklər tələb olunduğu hallarda bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri gömrük ekspertizasının aparılması ilə bağlı gömrük laboratoriyasına yazılı və ya elektron formada müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Gömrük ekspertizasının aparılması zamanı bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri Gömrük Məcəlləsinin 324.1-ci maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

- ekspertə əsaslandırılmış etiraz etmək;
- konkret ekspertin təyin olunması barədə vəsatət vermək;
- ekspert qarşısında əlavə sualların qoyulması və onlara dair rəy alınması barədə vəsatət vermək;
- ekspertizanın aparılmasında iştirak etmək və ekspertə izahatlar vermək;
- mallardan prob və nümunələr götürmək;
- ekspertin rəyi, yaxud onun rəy verə bilməməsi barədə məlumatı ilə tanış olmaq və həmin rəyin və ya məlumatın surətini almaq;
- əlavə və ya təkrar ekspertizanın aparılması barədə vəsatət vermək.

Bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin vəsatəti təmin olunduqda, gömrük orqanının ekspertiza təyin etmiş vəzifəli şəxsi müvafiq qərar qəbul edir. Vəsatətin təmin olunmasından imtina olunduqda, gömrük orqanının vəzifəli şəxsi imtina haqqında əsaslandırılmış qərarı barədə vəsatət verənə yazılı məlumat verməlidir. Bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə malların gömrük ekspertizasına göndərilməsi barədə yazılı bildiriş almaq, habelə gömrük ekspertizasının müddətinin uzadılması və ya dayandırılması (səbəblər göstərilməklə), habelə onun nəticələri barədə məlumat əldə etmək hüququna malikdirlər. Gömrük ekspertizasına təqdim edilmiş materiallar və sənədlər əsasında

rəyin verilməsi mümkün olmadıqda, bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri gömrük ekspertizasını aparan ekspertdən bu barədə səbəbləri göstərilməklə yazılı məlumat almaq hüququna malikdirlər

3) Gömrük ekspertizası gömrük laboratoriyasının rəhbəri tərəfindən təşkil edilir.

Gömrük ekspertizası üçün daxil olmuş gömrük orqanının sənədinə (göndərişinə) və ya şəxsin müraciətinə, habelə müşayiət materiallarına gömrük laboratoriyasının rəhbəri tərəfindən 1 (bir) iş günü müddətində baxılır və ekspertə təqdim edilir. Gömrük ekspertizası gömrük laboratoriyasının ekspertləri və müqavilə əsasında cəlb edilmiş digər ekspertlər tərəfindən aparılır. Tədqiqat obyektinin gömrük laboratoriyasına gətirilməsi mümkün olmadığı hallar istisna olmaqla, gömrük ekspertizası gömrük laboratoriyasının binasında aparılır. Gömrük ekspertizası gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi, yaxud məcburi qərarın qəbul edildiyi mərhələdə başlanır. Ekspertizaya təqdim edilmiş materiallar və sənədlər ekspert tərəfindən öyrənilir. Ekspertizanın aparılması üçün zəruri olan məlumatların və sənədlərin olmadığı müəyyən edildikdə, ekspert materialların və sənədlərin gömrük laboratoriyasına daxil olduğu gündən etibarən 5 (beş) iş günündən gec olmayaraq, ona əlavə materialların və sənədlərin təqdim edilməsi barədə yazılı vəsatətlə müraciət edir. Vəsətətdə ekspertin tələbinin əsasları, konkret materialların və sənədlərin tam siyahısı göstərilir. Vəsətət iki nüsxədə tərtib olunur. Birinci nüsxə ekspertizanı təyin etmiş gömrük orqanına və ya bununla əlaqədar müraciət etmiş şəxsə göndərilir, ikinci nüsxə isə ekspertizanın icraatında saxlanılır. Yalnız təcili hallarda və vəsatətin sonradan yazılı formada aidiyyəti ünvana göndərilməsi şərtilə, gömrük laboratoriyasının rəhbərinin razılığı ilə vəsatətin məzmunu telefonla və ya digər rabitə vasitəsilə ekspertiza təyin etmiş gömrük orqanına və ya bununla əlaqədar müraciət etmiş şəxsə çatdırılır. Təqdim edilmiş materiallar və sənədlər əsasında rəy vermək mümkün olmadıqda, gömrük ekspertizasının aparılmasından imtina edilir.

Gömrük laboratoriyası tərəfindən ekspertizanı təyin etmiş gömrük orqanına və ya bununla əlaqədar müraciət etmiş şəxsə səbəblər göstərilməklə ekspertizanın aparılmasından imtina barədə yazılı və ya elektron formada məlumat verilir, təqdim edilmiş materiallar və sənədlər geri qaytarılır. Gömrük orqanının təşəbbüsü ilə keçirilən gömrük ekspertizasının aparılması ilə bağlı xərclər dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir. Gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə malların gömrük ekspertizasının aparılması üçün həmin şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə gömrük yığımı ödənilir.

Gömrük nəzarəti altında olan mallardan prob və nümunələr aşağıdakı şəxslər tərəfindən götürülür:

- gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri;
- gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə digər dövlət orqanları, yaxud bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri;
- xüsusi biliklərdən istifadəyə və ya xüsusi vasitələrin tətbiqinə ehtiyac olduqda;
- gömrük orqanının sorğusu əsasında gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə digər dövlət orqanlarının mütəxəssisləri və ya ekspertləri;
- gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə gömrük laboratoriyasının ekspertləri və müqavilə əsasında cəlb edilmiş digər ekspertlər.

Gömrük orqanları və laboratoriyaları standartlara uyğun olaraq prob və nümunələrin götürülməsi, qablaşdırılması, saxlanması və daşınması üçün alətlər, qablaşdırma tutumları, termometr, tərəzi, soyuducu, dondurucu kameralar, soyuducu-konteyner və ya soyuducu kameralı nəqliyyat vasitələri ilə təchiz olunurlar. Prob və nümunələrin götürülməsindən əvvəl malın adı, markalanması, üzərində olan təhlükəsizlik işarələri yoxlanılmalıdır. Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən bu Qaydaların 1 nömrəli əlavəsində göstərilən formada prob və nümunələrin götürülməsi haqqında akt tərtib edilir. Akt bir nüsxədə tərtib olunur. Aktın bir surəti bəyannaməçiyə, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərə və ya onların nümayəndələrinə verilir, digər surəti isə gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə saxlanılır. Akt prob və nümunələrlə birlikdə gömrük laboratoriyasına göndərilir. Prob və nümunələr gömrük orqanı tərəfindən üç eyni hissəyə bölünür, qablaşdırılır (paket, konteyner, butulka, zərf və s.) və etiketlənir. Prob və nümunələrin birinci hissəsi laborator tədqiqatların aparılması üçün, ikinci hissəsi əlavə və ya təkrar ekspertiza üçün, üçüncü hissəsi isə yarana bilən mübahisələrin həlli üçün istifadə edilir. Etiketdə prob və nümunələrin eyniləşdirilməsi üçün məlumat qeyd edilir, malın adı və malı daşıyan nəqliyyat vasitəsinin (konteynerin) nömrəsi əks olunur. Prob və nümunələr kimyəvi maddələrdən ibarət olduqda, onlar malın xassələri, toksikliyi, təhlükəsizlik tədbirləri və fərdi mühafizə vasitələri, istismar etmə, saxlama və utilizasiya qaydalarına riayət etmə haqqında sənədlərin surətləri ilə müşayiət olunmalıdırlar.

Prob və nümunələrin götürülməsi malın xassələrindən asılı olaraq, təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməklə həyata keçirilməlidir. Bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən mallardan prob və

nümunələrin götürülməsi prosesində iştirak edə bilərlər. Bəyannaməçi mallardan prob və nümunələrin götürülməsində gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinə yardım göstərməlidir.

Aşağıda göstərilən hallarda mallar və nəqliyyat vasitələri yoxlamanın nəticələrində marağı olmayan şəxslərin iştirakı ilə yoxlanılır, habelə mallardan prob və nümunələr bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin iştirakı olmadan götürülür:

- mallar gömrük orqanına təqdim edildiyi gündən 10 (on) gün keçdikdən sonra həmin şəxslər gəlmədikdə;
- milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş, insanların həyat və sağlamlığı, heyvanlar və bitkilər aləmi, ətraf mühit, xalqların mədəni, tarixi və arxeoloji sərvətləri üçün təhlükə mövcud olduqda;
- mallar beynəlxalq poçt göndərişi vasitəsilə göndərildikdə;
- mallar gömrük ərazisində müvafiq gömrük proseduru pozulmaqla saxlanıldıqda.

Prob və nümunələrin götürüldüyü, ekspertizasının aparıldığı yerlərə daşınması, bununla əlaqədar yükləmə-boşaltma işləri və digər yük əməliyyatları bəyannaməçinin özü tərəfindən, yaxud onun məsuliyyəti altında həyata keçirilir. Bu zaman yaranan xərclər bəyannaməçi tərəfindən ödənilir. Prob və nümunələrin gömrük ekspertizası ilə əlaqədar gömrük orqanlarının və gömrük laboratoriyalarının xərcləri bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri tərəfindən ödənilmir. Mallardan götürülən prob və nümunələrin gömrük ekspertizası bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə aparıldıqda, gömrük laboratoriyalarına Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi məbləğdə gömrük yığımları ödənilir. Mallardan prob və nümunələr götürüldükdən sonra onlar plomblanaraq, gömrük təminatına alınırlar. Təqdim edilmiş prob və nümunələr gömrük laboratoriyasında qeydiyyatata alınır. Bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri götürülən prob və nümunələr üzrə aparılmış ekspertizanın nəticələri ilə tanış olmaq hüququna malikdirlər. Digər dövlət nəzarəti orqanları tərəfindən götürülən prob və nümunələrin ekspertizasının nəticələri haqqında gömrük orqanlarına məlumat verilməlidir.

Aşağıdakı hallar istisna olmaqla, gömrük ekspertizası bitdikdən sonra prob və nümunələr və ya onların qalıqları gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə və ya gömrük ekspertizası ilə əlaqədar müraciət etmiş şəxsə qaytarılır:

-malın məhv edilməsinə dair qərar qəbul edildikdə;

- prob və nümunələrin dəyəri 100 manatdan çox olduqda.

-prob və nümunələr onların gömrük ekspertizasını aparmağa imkan verən minimum miqdarda (sayda, ölçüdə) götürülməlidir.

Gömrük ekspertizası üçün götürülən qatılaşdırılmış şirələrin və çaxır materiallarının gömrük laboratoriyasına çatdırılma müddəti 3 (üç) gündən çox olmamalıdır və onlar müvafiq temperatur (+2 - +4 OC) rejimində saxlanılmalı və daşınmalıdır.

Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi, saxlanması və daşınması onların saxlanma temperaturu şəraitində aparılmadıqda, onlar gömrük laboratoriyası tərəfindən qəbul edilməməli və ya geri qaytarılmalıdır. Saxlama müddəti 1 (bir) aydan az olan tez xarab olan mallardan gömrük laboratoriyasına göndərilməsi üçün təhlükəsizlik, baytarlıq-sanitariya və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə prob və nümunələr götürülmür, onların gömrük ekspertizası aparılır. Təhlükəsizlik və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi üçün prob və nümunələr müvafiq standartlara uyğun götürülməlidir.

4) Gömrük ekspertizası 20 (iyirmi) iş günü müddətində aparılır. Ekspertizanın aparılması müddəti materialların olunur.və sənədlərin gömrük laboratoriyasına daxil olduğu gündən sonrakı növbəti iş günündən hesablanır və rəyin imzalandığı tarixdə başa çatır. Ekspertizanın aparılma müddətinin sonuncu günü istirahət, səsvermə, iş günü hesab edilməyən bayram gününə və ya ümumxalq hüzn gününə düşərsə, növbəti iş günü müddətin qurtardığı gün hesab. Gömrük ekspertizasının aparılması müddəti səbəbləri göstərilməklə, gömrük laboratoriyasının rəhbərinin yazılı icazəsi əsasında gömrük ekspertizasının aparılması üçün 4 (dörd) aydan çox olmayan müddətə uzadıla bilər. Gömrük ekspertizasının aparılması müddətinin uzadılmasına dair icazənin surəti 1 (bir) iş günü müddətində gömrük ekspertizasını təyin etmiş gömrük orqanına və ya gömrük ekspertizasının aparılması ilə əlaqədar müraciət etmiş şəxsə göndərilir.

Gömrük ekspertizası aşağıda göstərilən hallarda uzadılır:

- gömrük orqanının sənədində (göndərişində) və ya şəxslərin müraciətində qeyd olunmamış və gömrük məqsədləri üçün əhəmiyyət kəsb edən faktların aşkar olunması ilə əlaqədar əlavə tədqiqatın aparılmasına ehtiyac olduqda;

- tədqiqat metodikalarına görə ekspertiza mürəkkəb olduqda.

Aşağıda göstərilən hallarda gömrük ekspertizasının müddəti 10 (on) günədək müddətə dayandırılır və gömrük ekspertizasını təyin etmiş gömrük orqanına və ya gömrük ekspertizasının aparılması ilə əlaqədar müraciət etmiş şəxsə bu barədə məlumat verilir: əlavə materialların və sənədlərin təqdim edilməsi haqqında ekspertin yazılı müraciəti olduqda; laboratoriya avadanlığı müvəqqəti nasaz olduqda və ya xüsusi şərait olmadıqda; ekspert əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirdikdə; bəzi sınaqların aparılması üçün tələb olunan avadanlıq ekspertin sərəncamında olmadığından digər sınaq laboratoriyalarına müraciət edildikdə; təqdim edilmiş materiallar və sənədlər müvafiq siyahıya uyğun olmadıqda.

5) Gömrük ekspertizasının aşağıdakı növləri vardır:

ilkin ekspertiza - xüsusi biliklərdən istifadə edərək, Gömrük Məcəlləsinin 322.1-ci maddəsində göstərilənlərin müəyyənləşdirilməsi üçün ilk dəfə aparılan ekspertizadır;

əlavə ekspertiza - ilkin ekspertizaya dair rəydə qoyulmuş suallara tam cavab verilmədikdə və ya tədqiqat obyektinə dair əlavə suallar yarandıqda aparılan ekspertizadır. Əlavə ekspertizanın aparılması həmin və ya başqa ekspertə həvalə edilir;

təkrar ekspertiza - ekspert rəyinin əsaslandırılmadığı və ya onun düzgünlüyünə gömrük orqanlarında şübhə yarandığı hallarda, yaxud bəyannaməçinin, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin şikayəti əsasında, keçirilməsi başqa ekspertə tapşırılaqla aparılan ekspertizadır. Əvvəlki ekspertizanı aparmış ekspert təkrar ekspertizada iştirak edə və izahlar verə bilər, lakin tədqiqat zamanı və rəy tərtib edilərkən iştirak edə bilməz. Təkrar ekspertiza aparıldıqda, ekspertə əvvəlki ekspertizanın sənədləri verilir;

komissiya ekspertiza - mürəkkəb ekspert tədqiqatlarının aparılması tələb olunduqda, gömrük laboratoriyasının rəhbərinin göstərişi əsasında eyni ixtisaslı ekspertlərin komissiyası tərəfindən aparılan ekspertizadır;

kompleks ekspertiza - Gömrük Məcəlləsinin 322.1-ci maddəsində göstərilənlərin müəyyən edilməsi müxtəlif bilik sahələri, yaxud biliyin bir sahəsi daxilində müxtəlif üsullar sistemi əsasında yalnız bir neçə tədqiqat aparılmaqla mümkün olduqda aparılan ekspertizadır.

6) Gömrük ekspertizasına təqdim edilmiş materialların və sənədlərin (prob və nümunələr istisna olmaqla) saxlanma müddəti 3 (üç) ildir.

Gömrük ekspertizasına təqdim edilmiş materialların və sənədlərin təbii pozulması, qarşısıalınmaz qüvvə nəticəsində məhv olması və ya bərpa olunmayan itki halları istisna olmaqla, normal şəraitdə qorunub saxlanılması təmin edilməlidir. Gömrük laboratoriyasına təqdim edilmiş prob və nümunələr onların qorunması üçün ayrılmış uyğun temperaturu tənzimlənən otaqlarda (soyuducuda, dondurucuda və s.) saxlanılır. Qida məhsullarından götürülmüş prob və nümunələrin gömrük laboratoriyasında saxlama müddəti onların son istifadə müddətindən çox olmamalıdır. Digər mallardan götürülmüş prob və nümunələrin saxlanma müddəti 4 (dörd) aydır.

Saxlama müddəti bitmiş prob və nümunələr məhv edilir.

7) Prob və nümunələr üzrə aparılan sınaqların protokolunda aşağıdakılar göstərilir:

- gömrük laboratoriyasının rekvizitləri;
- sınaq protokolunun nömrəsi;
- sifarişçinin rekvizitləri;
- prob və nümunələr haqqında məlumatlar:
- malın adı;
- istehsalçı haqqında məlumat;
- seriya nömrəsi;
- miqdarı və çəkisi;
- qeydiyyat nömrəsi;
- son istifadə tarixi;
- götürülmə yeri;
- götürülmə tarixi;
- prob və nümunələrin götürülməsinə dair texniki sənədlərin rekvizitləri;
- qablaşma, markalanma, daxili görünüş haqqında məlumat;
- gömrük laboratoriyasına çatdırılma tarixi;

- sınağın başlama və başa çatma tarixi;
- aparılmış metodlar göstərilməklə sınaqların nəticələri;
- sınağı aparan şəxsin soyadı, adı, imzası;
- sınaq protokolunun tərtib edilmə tarixi.
- sınaq protokolunun bütün səhifələri nömrələnməlidir.

Sınaq protokolu gömrük laboratoriyasının möhürü vurulmaqla, gömrük laboratoriyasının rəhbəri tərəfindən təsdiq edilməlidir.

8) Malların gömrük laboratoriyasına gətirilməsi və onlardan prob və nümunələrin götürülməsi mümkün olmadıqda, gömrük ekspertizasının məqsədləri üçün malların olduğu yerdə onlara baxış keçirilir.

Mallara baxışın keçirilməsi gömrük ekspertizasını təyin edən gömrük orqanı və ya bununla əlaqədar müraciət etmiş şəxs tərəfindən təşkil edilir. Mallara baxışın keçirilməsi zamanı gömrük orqanının vəzifəli şəxsi, habelə bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri iştirak edirlər.

Mallara baxış keçirən ekspertin hüquqları aşağıdakılardan ibarətdir:

- malların ekspertizaya göndərilməsi haqqında gömrük orqanının sənədi (göndərişi) gömrük laboratoriyasına daxil olduğu tarixdən 10 (on) gün müddətində bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri tərəfindən mal baxışa təqdim edilmədiyi halda, onların iştirakı olmadan mala baxış keçirmək;
- fotosəkil və ya digər təsviretmə üsullarından istifadə etmək;
- ekspertizanın aparılması üçün malı müşayiət edən texniki sənədləri əldə etmək (surətlərini çıxarmaq);
- mallara baxışın keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını tələb etmək;
- mallara baxışın keçirilməsi zamanı texniki ölçmə vasitələrindən istifadə etmək.
- mallara baxış gömrük ekspertizasının nəticəsində marağı olmayan şəxslərin iştirakı ilə keçirilir.

9) Mallara baxışın keçirilməsi forması aktla rəsmiləşdirilir. Akt bir nüsxədə tərtib olunur, baxışda iştirak edən şəxslər tərəfindən imzalanır və aktın surəti həmin şəxslərə təqdim edilir. Bəyannaməçi, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxslər və ya onların nümayəndələri baxış aktında olanlarla razılaşmadıqda və onu imzalamaqdan imtina etdikdə, ekspert baxış aktının xüsusi qeydlər hissəsinə bu barədə qeydi əlavə edir.

Aparılmış tədqiqatlar əsasında və onların nəticələrini nəzərə almaqla, ekspert tərəfindən yazılı formada rəy hazırlanır, imzalanır və təsdiqlənməsi üçün gömrük laboratoriyasının rəhbərinə təqdim edilir.

10) Ekspertin rəyi giriş, tədqiqi və nəticə hissələrindən ibarətdir.

- ekspert rəyinin giriş hissəsində aşağıdakılar göstərilir:
- ekspertizanın növü (ilkin, əlavə, təkrar, kompleks, komisyon);
- ekspertizanın aparılması üçün əsas (sənəd (göndəriş) və ya müraciət).
- ekspertizanın aparılmasının məqsədi;
- ekspertizanın aparılmasının vaxtı və yeri;
- ekspertizanı aparan ekspert (ekspertlər) haqqında məlumat: soyadı, adı və atasının adı, ixtisası, vəzifəsi;
- ekspertə təqdim edilmiş materialların və sənədlərin siyahısı;
- materialların və sənədlərin gömrük laboratoriyasına daxil olduğu tarix;
- ekspertizaya təqdim edilmiş malların adı, tədqiq edilən obyektlərin qablaşdırılmasının növü və rekvizitləri;
- ekspert qarşısında qoyulmuş suallar.

Əlavə ekspertizaya dair rəyin giriş hissəsində ilkin ekspertiza haqqında məlumatlar da göstərilir. Burada ilkin ekspertiza rəyinin nömrəsi və tarixi, ekspertin soyadı, adı və atasının adı, rəydə izahat və tamamlama tələb edən ilkin ekspertiza ilə müəyyən edilmiş məlumatlar və nəticələr əks etdirilir. Təkrar ekspertizaya dair rəyin giriş hissəsində, ilkin ekspertiza haqqında məlumatlar da göstərilir. Burada ilkin ekspertiza rəyinin nömrəsi və tarixi, ekspertin soyadı, adı və atasının adı, ilkin ekspertizanın nəticələri, təkrar ekspertizanın aparılmasının əsasları əks

etdirilir. Ekspert rəyinin tədqiqi hissəsində tədqiqat prosesi və onun nəticələri təsvir olunur, müəyyən edilmiş faktların izahı verilir.

Ekspert rəyinin tədqiqi hissəsində aşağıdakılar göstərilir:

- tədqiqat obyektlərinin vəziyyəti;
- tədqiqat metodu və onun nəticələri;
- prob və nümunələrin sınaqları keçirildikdə, onların nəticələri;

qoyulmuş sualları cavablandırarkən, ekspertin rəhbər tutduğu məlumat (rekvizitlər göstərilməklə normativ sənədlərə və (və ya) adı, müəllifi, nəşr yeri, ili, səhifəsi göstərilməklə elmi mənbələrə istinadlar).

Qoyulmuş suallardan bəzilərinə cavab vermək mümkün olmadıqda, ekspert rəyinin tədqiqi hissəsində onun səbəbləri göstərilməlidir. Ekspert rəyinin tədqiqi hissəsi anlaşılan dildə ifadə olunmalı, terminlərdən düzgün istifadə edilməli və xüsusi terminlər izah edilməlidir.

Əlavə ekspertiza aparıldıqda, ilkin ekspertiza vaxtı tətbiq olunan metod və vasitələrdən istifadə edilmişdirsə və həmin nəticələr əldə olunmuşdursa, ekspert əlavə ekspertizaya dair rəyin tədqiqi hissəsində tədqiqatın gedişatını və nəticələrini göstərmədən ilkin ekspertizanın müvafiq bölmələrinə istinad edə bilər. Təkrar ekspertiza keçirilərkən ilkin ekspertizanın nəticələri ilə müxtəliflik yaranarsa, təkrar ekspertizaya dair rəyin tədqiqi hissəsində həmin müxtəlifliyin elmi-metodiki səbəbləri ekspert tərəfindən göstərilməlidir. Tədqiqatın metod və üsulları, elmi-texniki vasitələrdən istifadə olunması şəraiti elə ifadə edilməlidir ki, aparılmış ekspertizanı təkrarlamaqla ekspertin gəldiyi nəticələrin doğruluğunu yoxlamaq mümkün olsun. Qoyulmuş sualların sayı çox olduqda, rəyin tədqiqi hissəsinin hər bir bəndi sualın göstərilməsi ilə başlanılır. Suallara cavab olaraq ekspertin gəldiyi nəticələr sualların tədqiqi hissədə göstərilən ardıcılığı üzrə verilməlidir. Hər bir suala mahiyyəti üzrə cavab verilir və ya onun həll edilməsinin mümkün olmaması göstərilir. Ekspert rəyinin nəticə hissəsi dəqiq, aydın dildə və birmənalı şəkildə ifadə olunmalıdır. Rəyin tədqiqi hissəsində göstərilən və qoyulmuş suala qəti cavab verən tədqiqat yekunlarını müfəssəl təsvir etmədən nəticəni formalaşdırmaq mümkün olmadıqda, rəyin tədqiqi hissəsinə istinad etməyə yol verilir. Komissiya ekspertizanın aparılması zamanı ekspertlər arasında fikir ayrılığı yaranarsa, hər bir ekspert ayrıca rəy təqdim etmək hüququna malikdir. Kompleks ekspertiza aparıldıqda, hər bir ekspert rəyin ona aid olan hissəsini imzalayır. Ekspert

rəyi iki nüsxədə tərtib edilir. Birinci nüsxə ekspertizanı təyin etmiş gömrük orqanına və ya onunla əlaqədar müraciət etmiş şəxsə təqdim edilir, ikinci nüsxə isə gömrük laboratoriyasının arxivində saxlanılır. Gömrük laboratoriyasının rəhbəri ekspert rəyini nəzərdən keçirərkən, onun düzgün rəsmiləşdirilmədiyini və ya yanlış nəticə çıxarılmasına səbəb ola biləcək natamam tədqiqat aparıldığını, ekspertizanın aparılması metodikasının pozulduğunu aşkar edərsə, rəy zəruri dəyişikliklər və dəqiqləşdirmələr edilməsi üçün ekspertə qaytarılır. Ekspertizanın aparılması digər ekspertə tapşırılır. Gömrük ekspertizasını təyin edən gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük ekspertizasının nəticəsi barədə dərhal bəyannaməçini, mallar barəsində səlahiyyəti olan digər şəxsləri və ya onların nümayəndələrini məlumatlandırır. Ekspertin rəyinə əsaslanaraq, gömrük orqanı aşağıdakılarla bağlı qəbul edilmiş qərarlar barədə yazılı surətdə aidiyyəti gömrük laboratoriyasını məlumatlandırır: Malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq aidiyyətinin, təsnifat kodunun müəyyən edilməsi və eyniləşdirilməsi, malların mənşə ölkəsinin, emal prosesində hasilat normalarının müəyyən edilməsi və malların gömrük dəyərinin təyin olunması əsasında gömrük orqanı tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilmiş gömrük rüsumlarının və vergilərin miqdarı barədə; təhlükəsizlik və ya keyfiyyət göstəricilərinə görə istifadəyə yararlı olmayan mallar barədə.

Mühazirə 4

Mövzu: Gömrük ekspertizasının əsas növləri.

- 1) Eyniləşdirmə ekspertizası və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri
- 2) Texnoloji ekspertiza və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri.
- 3) Təsnifi ekspertiza Mövzu: Gömrük ekspertizasının növləri.

Suallar:

- 1) Eyniləşdirmə ekspertizası və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri.
- 2) Malların mənşə ölkəsinin təyini ekspertizası.
- 3) Ömtəəşünaslıq ekspertizası.
- 4) Materialşünaslıq ekspertizası.

Ədəbiyyat

1) Eyniləşdirmə ekspertizası zamanı ekspertlər qarşısında sual durur. Bu ekspertizanın obyektini hansı maldır? Belə ki, gömrük sərhədindən keçirilən çoxlu sayda malların arasında həm bizə yaxşı məlum olan və asan tanınan mallarla yanaşı, çoxlu miqdarda elə mallarda mövcud olur ki, onların xarici görkəmi mahiyyətlərini açıqlamır. Malın növü, onun tərkibi, təyinatı və digər mühüm xüsusiyyətləri haqqında məsələlərin əməli həlli ancaq və ancaq xüsusi tədqiqatdan sonra, yəni ekspertizadan sonra mümkündür.) Eyniləşdirmə-iki obyekt arasında oxşarlığı müəyyənləşdirmək deməkdir. Bu mənada naməlum malın eyniləşdirməsi onun hər hansı yaxşı məlum olan malla oxşarlığını müəyyənləşdirmək deməkdir. Bu zaman məlum malın bir material obyektini kimi təqdim olunması vacib deyil. Bunun üçün onun müffəssəl təsviri və ya ekspertin yaddaşındakı surəti də kifayətdir. Naməlum mali məlum malların müxtəlif surətləri ilə ardıcıl olaraq müqayisə edərək ekspert nəticədə tədqiq olunan malın məlum mal növlərindən biri ilə oxşarlığını müəyyənləşdirir, yəni onu eyniləşdirir.

2) Gömrük işində eyniləşdirmənin xüsusi növü kimi emal məhsullarında xammalın eyniləşdirilməsidir. Bu cür eyniləşdirmə gömrük ərazisində və ərazidən kənarda malların emalı üçün lisenziya tələb olunduğu halda gömrük və texnoloji ekspertiza zamanı tələb olunur. Bu zaman gömrük sərhədində emal üçün keçirilən xammal ilə hazır məhsuldakı xammalla oxşarlığı müəyyənləşdirilir. Gömrük ərazisində emal proseduru altında Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi qadağan olunmuş mallar, eyni zamanda elektrik, istilik və enerjinin digər növləri, emal məhsulu müxtəlif növ enerji olan mallar yerləşdirilə bilməz. Çünki onları eyniləşdirmək qeyri mümkündür. Bu ekspertiza zamanı eyniləşdirmənin aşağıdakı növlərindən istifadə olunur.

1. Ambarlara lisenziyada göstərilməmiş mallardan istehsal prosesində istifadəsini dayandırmaq məqsədi ilə möhr vurulur.

2. İddiaçıları istehsalçılar və gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən mallara möhr vurulması.

3. Əvvəlcədən ayrılmış mal nümunələri ilə emal olunmuş məhsulları müqayisə etmək.

4. Emal üçün nəzərdə tutulmuş malların təsviri, onların foto çəkilməsi və s.

Eyni zamanda iddiaçı tərəfindən məhsulun çıxış normasının təyini təklif edə bilər və o gömrük laboratoriyalarında yoxlanılır. Belə metodla əsasən tikij məhsulları, ayaqqabı və s.-nin

istehsalı prosesində istifadə olunur. Bu zaman müəyyən miqdarda materialdan nə qədər hazır məhsul alın bilməsi yoxlanılır. Çıxış normalarının yoxlanılmasının bütün hallarında ilk növbədə emalın material balansı hesablanır.

$$X=M+T+I$$

X-xammalın miqdarı

M-hazır məhsulun miqdarı

T-istehsal tullantıları

I-istehsal itkiləri.

Material balansının bütün komponentləri eyni ölçü vahidilə ifadə olunur. Sonra isə tətbiq olunan texnoloji prosesi əsaslandırılmalıdır.

3) Bu ən mürəkkəb və məsuliyyətli gömrük ekspertizasıdır növüdür. Onun mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, malları adətən eyniləşdirmək lazım gəlir. Bəzi hallarda materialşünaslıq tətbiq edilir. Təsni fi ekspertizanın əsas vəzifəsi - təqdim olunan malın mövqeyini, submövqeyini müəyyən etməkdir. Başqa sözlə HSN-na görə malın kodunu təyin etməkdir. Bu isə sərhəddən keçən mal üçün gömrük rüsum və vergilərinin düzgün hesablanmasına imkan verir.

4) Bu ekspertizanın məqsədi mallar gömrük sərhədini keçdikdə tənzimlənmənin tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. Malların mənşəyinin təyini beynəlxalq praktikaya əsaslanır. Malın mənşə ölkəsinin təyini "Gömrük tarifi haqqında" qanun əsasında müəyyən edilir.

5) Ömtəəşünaslıq ekspertizası malın növünün, onun təyinatının, mühüm istehlak xüsusiyyətlərinin, vəziyyətinin, defektlərin miqdarını, markasını, sortunu və digər xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Bəzi hallarda bu ekspertiza qiymətləndirici ekspertizanın tərkib hissəsi kimi çıxış edir və malın qiymətini təyin etmək üçün keçirilir.

6) Materialşünaslıq ekspertizası malın konkret göstəriciləri və parametrlərinin təyini üçün keçirilir. Bu halda dolğun nəticə almağın əsas şərti sınaq metoduna ciddi riayət olunmasıdır.

Mühazirə:5

Mövzu:Keyfiyyət və Beynəlxalq Ticarətdə sertifikatlaşma.

Suallar:

- 1)Keyfiyyət və sertifikatlaşma haqqında ümumi məlumat.
- 2)Keyfiyyət sertifikatı və onun növləri.
- 3)Məhsulun sertifikatlaşdırılmasının aparılması qaydası.
- 4)Malın mənşə ölkəsinin təyini sertikasiyası.

Ədəbiyyat

C.Q.Nuriyev,A.Ş.Şəkəraliyev " Gömrük ekspertizası" Bakı 2003.

1) Sertifikatlaşdırma latın sözü olub “düzgün edilmişdir” mənasını ifadə edir. Bu termin ilk dəfə Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının (ISO) Sertifikatlaşdırma məsələləri üzrə komitəsi (SERTİCO) tərəfindən formaləşdırılmışdır. Sertifikatlaşdırma termini 1982-ci ildə ISO/IEC 2 “Standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və sınaq laboratoriyalarının akkreditasiyası sahəsində ümumi terminlər və təyinlər” rəhbərlik sənədinə daxil edilmişdir. Bu sənədə görə sertifikatlaşdırma məmulatın və ya xidmətin müəyyən standartlara və ya normativ sənədlərə uyğunluğunun sertifikat və ya uyğunluq nişanı vasitəsilə təsdiqlənməsidir. Sertifikatlaşdırmanın əsas məqsədi əhalinin həyatı, sağlamlığı, əmlak və ətraf mühit üçün təhlükəli olan məhsulun (proseslərin, xidmətlərin) buraxılmasının və satışının qarşısının alınması, istehlakçılara məhsulun (proseslərin, xidmətlərin) səriştəli seçilməsində kömək edilməsi, müəssisələrin və sahibkarların beynəlxalq iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıqda və beynəlxalq ticarətdə iştirakı üçün şərait yaradılmasından ibarətdir. ISO/IEC 2 rəhbərlik sənədinə uyğun olaraq sertifikatlaşdırma sahəsində aşağıdakı terminlər tətbiq olunur. Uyğunluğun sertifikatlaşdırılması - lazımi qaydada eyniləşdirilmiş məhsulun, prosesin və xidmətin konkret standarta və ya normativ sənədə uyğun olduğuna zəmanətin 3-cü tərəf vasitəsilə yazılı təsdiqlənməsidir. Məcburi sertifikatlaşdırma - xüsusi səlahiyyət verilmiş orqan tərəfindən məhsulların, proseslərin və xidmətlərin normativ sənədlərin məcburi tələblərinə uyğunluğunun təsdiqlənməsidir. Könüllü sertifikatlaşdırma - istehsalçının (icraçının, satıcının, tədarükçünün), məhsulun istehlakçısının, həmçinin dövlət orqanlarının (sifarişçinin) təşəbbüsü ilə könüllülük əsasında keçirilən sertifikatlaşdırma.

Uyğunluq haqqında məlumat - tədarükçünün tam məsuliyyəti ilə məhsulun konkret standartda və ya digər normativ sənədə uyğun olması haqqında verilmiş məlumatdır

2) Sertifikatlaşdırma məcburi və könüllü sertifikatlaşdırmaya bölünür.

Məcburi sertifikatlaşdırma ətraf mühitin mühafizəsi, insanların həyatı, sağlamlığı və əmlakın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı məhsullar və xidmətlər üçün həyata keçirilir. Qanunvericiliklə müəyyən edilən bu mallara qoyulan tələblərin bütün istehsalçılar tərəfindən yerinə yetirilməsi məcburi xarakter daşıyır. Könüllü sertifikatlaşdırma isə o hallarda aparılır ki, məhsullar, proseslər və xidmətlər üçün mövcud standartların və digər normativ sənədlərin tələblərinə riayət olunması dövlət tərəfindən nəzərdə tutulmamışdır. Könüllü sertifikatlaşdırma o məhsullar üçün aparılır ki, onlara məcburi təhlükəsizlik tələbləri şamil edilmir. Bununla yanaşı könüllü sertifikatlaşdırma etibarlılıq, estetik, ergonomik, qənaətcillik və s. göstəricilərin yoxlanması hesabına bazara keyfiyyətsiz malların çıxarılmasını məhdudlaşdırır. Bu zaman könüllü sertifikatlaşdırma məcburi sertifikatlaşdırmanı əvəz etmir və onun nəticələri məhsulun buraxılmasını qadağan etmək üçün əsas deyildir. Sertifikatlaşdırmanın təşkili, aparılması və inkişafı kifayət qədər hüquqi, metodiki, texniki sənədlərin tətbiqi olmadan mümkün deyildir. Sertifikatlaşdırma sistemlərinin normativ-texniki bazasını standartlar təşkil edir. Sertifikatlaşdırma bir tərəfdən müxtəlif növ normaların, digər tərəfdən isə qoyulmuş tələblərə uyğunluğun qiymətləndirilməsi metodlarının tətbiqi ilə müşayiət olunur. Məlum olduğu kimi məhsulların sertifikatlaşdırılmasında məqsəd onların qoyulmuş tələblərə, eləcə də insan, heyvan və bitkilərin sağlamlığına və təhlükəsizliyinə, ətraf mühitin mühafizəsinə dair tələblərə uyğun olduğunu təsdiq etməkdir. Məhsulların sertifikatlaşdırılması onların sərbəst dövriyyəsinə, məhsulların təkrar sertifikatlaşdırma aparmadan idxal-ixracına şərait yaradır. Azərbaycanda məhsulların sertifikatlaşdırılması onların istehsalı, emalı, idxalı və ixracı səviyyəsində aparılır. Bəzi sertifikatlar hər mal partiyasına, bəzi sertifikatlar isə istehsalata verilir. Ona görə hər mal partiyasına satış, idxal və ixrac edilmək üçün ayrıca, istehsalata isə müəyyən müddət üçün verilir ki, bu müddət ərzində istehsal olunan mallar həmin sertifikat əsasında satıla bilər.

Azərbaycanda malların ixrac olunması üçün və ümumiyyətlə daxili bazarda satılması üçün aşağıdakı sertifikatların alınması tələb olunur:

- “Fitosanitar sertifikat” - bitki və bitki mənşəli məhsullar üçün
- “Gigiyenik sertifikat” - bütün məhsullar üçün
- “Baytarlıq şəhadətnaməsi” - diri heyvan və kəsilmiş ət üçün

- “Keyfiyyət sertifikatı” - Avropa Birliyinə ixrac olunan yeyinti məhsulları üçün
- “Mənşə sertifikatı” - bütün məhsullar üçün
- “Uyğunluq sertifikatı” - əksər məhsulları üçün

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi qanunvericilikdə ixrac üçün mənşə və keyfiyyət sertifikatı göstərilə də, ancaq bunların əldə edilməsi üçün digər sertifikatların da təqdim edilməsi lazımdır. Ümumilikdə yuxarıda qeyd edilən sertifikatların alınması ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

1. Fitosanitar sertifikat (bitki və bitki mənşəli məhsul olduqda)
2. Baytarlıq sertifikatı (heyvan və heyvan mənşəli məhsul olduqda)
3. Gigiyenik sertifikat
4. Uyğunluq sertifikatı
5. Mənşə sertifikatı
6. Keyfiyyət sertifikatı

Bu təlimatın “Gömrük və gömrük yük bəyannaməsi” bölümündə məlumat verildiyi kimi keyfiyyət sertifikatı yalnız Avropa Birliyinə ixrac üçün tələb olunur. Digər sertifikatlar isə digər ölkələr mal ixracı zamanı malı müştəriyə edən sənədlərin siyahısına daxil edilməlidir. Sertifikatları verən orqanların adları haqqında isə həmin bölmədə məlumat verildiyindən burada təkrara yol vermirik. Adı çəkilən sertifikatların alınması proseduru haqqında ayrılıqda qısa məlumat verək.

3) Azərbaycan Respublikasında sertifikatlaşdırılmanın aparılma qaydaları Azərdövlətstandartın 1993-cü ildə qəbul etdiyi qəbul etdiyi qərarla müəyyənləşdirilmişdir. Bu qərar əsasən məcburi sertifikatlaşdırılma üçün qəbul edilmişdir, lakin onu könüllü sertifikatlaşdırma üçün qəbul edilmişdir, lakin onu könüllü sertifikatlaşdırma zamanı da tətbiq etmək olar. Bu qaydalar göstərir ki, məhsulun hansı xarakteristikaları yoxlanılır, sertifikatlaşdırma sxemləri hansı kriterlər üzrə seçilir, sertifikatlaşdırılan məhsulun normativ sənədləri hansı tələbləri hansı tələblərə cavab verməlidir və onların mahiyyəti nədən ibarətdir. Sertifikatlaşdırılma qaydalarının ümumi prinsipləri bu məsələ üzrə İSO\BEK-in sənədinə uyğundur.

Sertifikatlaşdırılma üzrə işləri Azərdövlətstandart və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları təşkil edirsə, sertifikatlaşdırılma üzrə bilavasitə işləri akkreditləşmiş sertifikatlaşdırılma orqanları və sınaq

laboratoriyaları yerinə yetirirlər.

Əmtəə mallarının sertifikatlaşdırılması zamanı yoxlanılan xarakteristikaları aşağıdakı əsas kriterlər nəzərə alınmaqla seçilir. Bu xarakteristikalar məhsulun identifikasiyasını aparmağa imkan verməlidir. Bu zaman məhsulun onu müəyyən edən texniki sənədə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək çox vacibdir.

. seçilən xarakteristikalar həmin məhsulun normativ sənədlərinə verilmiş təhlükəsizlik, ekoloji normaları tam və dəqiq təsdiqlənməlidir; . qanunverici aktlara müvafiq surətdə məcburi sertifikatlaşdırılan digər xarakteristikalar da tələb oluna bilər.

Məhsulun sertifikatlaşdırılması aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

1) Sertifikatlaşdırmaya sifarişin verilməsi. Sifarişçi sertifikatlaşdırma üzrə müvafiq orqana sifariş göndərir. Bu cür orqan olmadıqda isə sifariş Azərbaycan dövlət standartlarına göndərilir. Sertifikatlaşdırma üzrə orqan daxil olmuş sifarişə bir ay müddətində baxır və sifarişçiyə öz qərarını göndərir. Bu qərarla sifarişçiyə lazım olan müxtəlif məlumatlarla yanaşı, onun hansı orqanları və sınaq laboratoriyalarını seçə bilməsi də göstərilir.

2) Nümunələrin seçilməsi, identifikasiya və sınaq. Sınaq üçün nümunələri sınaq laboratoriyası və ya onun tapşırığı ilə digər təşkilat seçir. Ayrı-ayrı hallarda bu məsələ ilə sertifikatlaşdırma üzrə orqan məşğul olur. Sınaqların protokolları sifarişçiyə və sertifikatlaşdırma üzrə orqana göndərilir. Onların saxlanması sertifikatın təsir müddətinə uyğun olur.

3) İstehsalatın qiymətləndirilməsi. Seçilmiş sertifikatlaşdırılma sxemindən asılı olaraq istehsalatın vəziyyətinin təhlili, istehsalatın sertifikatlaşdırılması yaxud keyfiyyətin idarə edilmə sisteminin sertifikatlaşdırılması aparılır.

4) Uyğunluq sertifikatının verilməsi. Sertifikatlaşdırma üzrə orqana daxil olmuş sınaq protokolları, istehsalatın qiymətləndirilməsinin nəticələri, məhsulun uyğunluğu haqqında digər sənədlər məhsulun verilmiş tələblərə uyğunluğu haqqında qərar qəbul etmək üçün diqqətli təhlil edirlər. Təhlilin nəticələri üzrə ekspert rəyi tərtib olunur. Bu sənəd əsasında sertifikatlaşdırılma üzrə orqan uyğunluq sertifikatı vermək haqqında qərar qəbul edir. Müsbət qərar qəbul edildikdə sertifikat hazırlanır. Sertifikatda onun verilməsi üçün əsas və qeydiyyat nömrəsi göstərilir. Əgər ekspert rəyi mənfidirsə, onda sertifikatlaşdırma üzrə orqan sifarişçiyə səbəbini göstərməklə imtina haqqında qərarını verir.

Təhlükəsizlik sahəsində xüsusi tələblərin qoyulduğu məhsul növlərinə sertifikat ancaq onların təhlükəsizliyini və digər spesifik keyfiyyətini təsdiq edən gigiyenik, fitosanitar və digər xüsusi sertifikatlar olduğu zaman verilir. Ölçmə vasitələri uyğunluq sertifikatı alana qədər dövlət metroloji nəzarətindən keçməlidirlər. Uyğunluq sertifikatının təsir müddətini sertifikatlaşdırma üzrə orqan təyin edir, bu müddət adətən üç ildən artıq olmur.

5) Uyğunluq nişanın tətbiqi.İstehsalçı, sertifikatlaşdırma üzrə orqandan lisenziya alaraq,sertifikatlaşdırılmış məhsulunu uyğunluq nişanı ilə nişanlamaq hüququnu qazanır.Milli uyğunluq nişanı sertifikatlaşdırılmadan keçmiş məhsulun nişanlanması üçün istifadə edilir. AZS 004-93 Milli sertifikatlaşdırma sisteminə görə Milli uyğunluq nişanın 2 forması qəbul edilmişdir:

a) insanların həyatının,sağlamlığının qorunması və ətraf mühitin mühafizəsinin tələblərini ödəyən məhsullar üçün.

b) Daha geniş göstəriciləri ödəyən məhsullar,həmçinin proses və xidmətlər üçün.

Uyğunluq nişanın məhsulda,qablamada və sənədlərdə nişanlanma yerini müəssisə özü müəyyən edir.Xidmət və proseslər üçün Milli uyğunluq nişanı göndərilən sənədlərdə əks etdirilir.Milli uyğunluq nişanının təsviri berrəngli fonda yerinə yetirilməlidir.

6) Sertifikatlaşdırılmış məhsula müfəttiş nəzarəti.Əgər müfəttiş nəzarəti sertifikatlaşdırılma sxemi ilə nəzərdə tutulursa,onda sertifikatın və uyğunluq nişanın tətbiqinə hüquq verən lisenziyanın bütün təsir müddəti ərzində bu cür nəzarət həyata keçirilir.Nəzarətin forması-dövrü və plandan kənar yoxlamalardır.

Müfəttiş nəzarətinin mürəkkəblik və ciddilik dərəcəsi məhsulun potensial təhlükəsizliyindən,istehsalın stabilliyindən,məhsulun buraxılış həcmindən,keyfiyyətin təmin edilməsi sisteminin olmasından və digər faktorlardan asılıdır.

Müfəttiş nəzarətinin nəticələri akt şəklində tərtib olunur,bu akt isə sertifikatlaşdırma üzrə orqandan saxlanır. Bu orqan müfəttiş nəzarətinin nəyicələrinə görə sertifikatın və uyğunluq nişanın tətbiqinə verən lisenziyanın təsirini dayandıra və ya ləvğ edə bilər.İstehsalçı sertifikatlaşdırma üzrə orqanla razılıq əsasında müəyyən tədbirlər görərək buraxılan məhsulun nümunəsini yenidən sertifikata uyğunluğu təsdiqlənməyə verə bilər..

7) Koorektətmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.Bu tədbirlər məhsulun qoyulmuş tələblərə uyğunluğunun pozulması hallarında həyata keçirilir.Tədbirləri sertifikatın və lisenziyanın təsirini dayandıran sertifikatlaşdırılma üzrə orqan təyin edir və bu haqda sertifikatlaşdırmanın maraqlı iştirakçılarını məlumatlandırır.Korrektədedici tədbirlərin yerinə yerinə yetirilməsi zamanı sertifikat uyğunluq nişanı ləvğ olunur.

Təcrübə-Sınaq Mərkəzi (AzTEST) Milli akkreditasiya sistemində "İstehlak mallarının sertifikatlaşdırılması üzrə orqan" kimi akkreditasiya olunmaqla respublikada istehsal olunan tikinti materiallarının və məmulatının, yüngül sənaye, neft və neft məhsulları və s. məhsulların sertifikatlaşdırılmasını həyata keçirir.

AZS 498-2010 "Oxşar məhsulların sertifikatlaşdırma sistemi" AZS Milli sertifikatlaşdırma

sistemində fəaliyyət göstərən oxşar məhsulların sertifikatlaşdırma sisteminin strukturuna dair əsas tələbləri müəyyən edir və məhsulun sertifikatlaşdırılmasının aparılma qaydasını tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikasının 1993-cü il 1 iyul tarixli 343 sayılı Qərarına əsasən vətəndaşların sağlamlığı, həyatı, əmlakı və ekoloji təmizlik üçün təhlükəsizlik göstəriciləri üzrə məhsullar məcburi sertifikatlaşdırmadan keçməlidir.

Həmin Qərar ilə təsdiq edilmiş "Təhlükəsizliyi 01 yanvar 1994-cü ildən təmin olunmalı məhsulların Siyahısı"»na əsasən məcburi sertifikatlaşdırmaya aid edilmiş məhsullara - əlvan və qara metallar, onların xəlitəsi, neft-mədən avadanlığı, mebel məhsulları, üzlük materiallar, linolium, penoplen, plastik məhsul növləri, lak və boyalar, yapışqan şpaklyovka, asma tavanların materialları, istilik təcridedici materiallar, bəzəmə və hörgü tikinti materialları, yanğına qarşı divarların oyuqlarında yerləşdirilmiş tikinti konstruksiyaları və məmulatları (qapılar, pəncərələr, darvazalar, lyuklar, qapaqlar), elektrik qurğuları və cihazları, kabel məhsulu, qaz cihazları və qurğuları, sauna üçün qurğular, sauna üçün tikinti komplekti döşəmələr üçün xalçalar və xalça məmulatları, döşəmə ayaqaltıları, dəri-xəz məhsulları, ayaqqabı, təbii və sıxılmış qaz, süni dəri və məhsulları və sairələr aid edilmişdir.

Məcburi sertifikatlaşdırmaya aid edilmiş məhsullar Azərbaycan Respublikası ərazisində, birbaşa istifadəsi üçün pərakəndə satış müəssisələrinə və ya istehlakçılara realizə edilə bilməz, əgər:

sertifikatlaşdırmaya təqdim olmamışsa;

normativ sənədlərin tələblərinə və ya sertifikatlaşmanın digər tələblərinə uyğun olmadığına görə sertifikatlaşmadan keçməmişsə;

sertifikatlaşdırılan tələblərə cavab verilməmişsə, həmçinin sertifikatın qüvvədə olma müddəti qurtarmışsa və yaxud dayandırılmışsa (ləğv olunmuşsa).

Oxşar məhsullarının sertifikatlaşdırılması üçün sifarişçi məhsulun sertifikatlaşdırılması üzrə akkreditasiya olunmuş orqana sifariş verməlidir.

Sifarişdə aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

hüquqi şəxslər üçün - hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı;

fiziki şəxslər üçün - soyadı, adı, atasının adı, şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd haqqında məlumatlar (seriya, nömrə, nə vaxt və kim tərəfindən verilmişdir).

Qəbul edilmiş sertifikatlaşdırma sxeminə uyğun olaraq yerinə yetirilmiş prosedurlar əsasında sertifikatlaşdırma üzrə orqan uyğunluq sertifikatının verilməsi və ya verilməməsi haqqında aşağıdakılar əsasında qərar qəbul edir:

- sınaq protokolları;
- eyniləşdirmənin nəticələri;
- istehsalatın vəziyyətinin təşkili;-sertifikatlaşdırılan məhsulun keyfiyyət və təhlükəsizliyini təsdiq edən digər sənədlər.

4). Bu Qayda «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına, GATT (Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş) Sazişinin II maddəsinə və Mənşə Qaydaları haqqında Sazişin müddəalarına əsasən hazırlanmışdır və malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydasını müəyyən edir. Malın mənşə ölkəsi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallar üzərində tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin, o cümlədən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən olunur.

Bu Qaydada aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

malın mənşə ölkəsi - malın tamamilə həmin ölkədə istehsal olunduğu və ya «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş meyarlar əsasında kifayət qədər yenidən emala məruz qaldığı ölkədir.

Malın mənşəsinin bəyan edilən ölkə olduğunu təyin etmək üçün «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına uyğun olaraq, aşağıdakı hallarda və beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan formada malın mənşə sertifikatı malı bəyan edən tərəfindən gömrük orqanlarına təqdim edilir:

1. mənşəyi gömrük tarifinə görə Azərbaycan Respublikasının imtiyaz verdiyi ölkələrdən olan mallara;

2. müəyyən ölkədən gətirilməsi kəmiyyət məhdudiyyətləri (kvota) ilə və ya xarici iqtisadi fəaliyyətin digər üsulları ilə tənzimlənən mallara;

3. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq sazişlərdə, həmçinin, Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsi və əhalinin sağlamlığı, Azərbaycan istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi, ictimai asayişin qorunması, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və Azərbaycan Respublikasının digər həyati mənafeləri sahəsindəki qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulduğu hallarda;

4. gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün təqdim olunan sənədlərdə malların mənşəyi haqqında məlumat olmadıqda və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanında malın mənşəyi haqqında bəyan edilən məlumatların qeyri-dəqiqliyini təsdiq etmək üçün əsas olduğu hallarda.

Malların mənşə ölkəsinin müəyyən edilmə xüsusiyyətləri:

1. Avadanlıqlar, aparatlar və ya nəqliyyat vasitələri onlara məxsus, onların texniki sənədlərində göstərilən və onların istifadəsi üçün nəzərdə tutulan ləvazimat, ehtiyat hissələri və alətlərlə bir komplektə gətirilsə və satılırsa, onda həmin ləvazimat, ehtiyat hissələri və alətlərin mənşə ölkələri göstərilən avadanlıqlar, aparatlar və ya nəqliyyat vasitələrinin mənşə ölkələri hesab olunur.

2. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın mənşə ölkəsi hansı ölkədirsə, malın qabının mənşə ölkəsi də həmin ölkə sayılır. İstisna hallarda, qablaşdırma xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq ayrıca mal kimi bəyan olunduğu halda, malın qabının mənşə ölkəsi ayrıca olaraq müəyyən edilir.

3. Malların mənşə ölkəsi müəyyən edilərkən, advalor pay qaydası tətbiq olunan mallar da daxil olmaqla, həmin mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən, malların qablaşdırılmasının mənşə ölkəsi o zaman malın mənşə ölkəsi hesab olunur ki, pərakəndə satışda malın qablaşdırma ilə birlikdə satışı nəzərdə tutulsun.

4. Mallar istehsal və nəqliyyat şərtlərinə görə bir neçə partiyalarla göndərildikdə, habelə, bir partiya mal səhvən bir neçə partiyağa bölünmüşsə, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 28-ci maddəsinə uyğun olaraq, aşağıdakı şərtlərə riayət edildikdə, bəyan edən şəxsin istəyi ilə həmin mallar vahid bir mal kimi götürülür və malın mənşə ölkəsi aşağıdakılar nəzərə alınmaqla, müəyyən edilir:

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına sökülmüş və yaxud yığılmamış malın bir neçə partiyağa bölünməsi səbəbləri haqqında mal nomenklaturasına görə kodlar göstərilməklə, hər partiyanın özünəməxsus cəhətləri, bu partiyağa daxil olan malların dəyəri və mənşə ölkəsi haqqında əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsi;

2. malın bir neçə partiyağa bölünməsinin səhv olduğunu təsdiq edən sənədlərin təqdim edilməsi;

3. malın bütün partiyalarının bir ölkədən bir malgöndərən tərəfindən göndərilməsini təsdiq edən sənədin təqdim edilməsi;

4. bütün partiyaların eyni gömrük orqanından gətirilməsi;

5. malın bütün partiyalarının gömrük bəyannaməsinin qəbul olunduğu tarixdən altı aydan gec olmayaraq və ya birinci partiyağa görə gömrük bəyannaməsinin verilməsi müddəti keçənə

qədər Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi. Malı alandan asılı olmayan səbəblərə görə malların çatdırılması mümkün olmadığı hallarda, bəyannaməçinin əsaslandırılmış ərizəsinə əsasən qalan mal partiyasının gətirilmə müddəti gömrük orqanları tərəfindən uzadıla bilər. Bu zaman göstərilən uzadılma müddəti birinci mal partiyasının gətirildiyi tarixdən başlayaraq, bir ildən çox olmamalıdır. Malın mənşə ölkəsi müəyyən olunarkən, onun istehsalı üçün istifadə olunan istilik və elektrik enerjisinin, avadanlığın və alətlərin mənşəyi nəzərə alınmır. Birbaşa alınan malın mənşə ölkəsi malı ixrac edən ölkə tərəfindən yuxarıda göstərilən mənşə meyarları üzrə bu Qaydaya əməl edilməklə, aşağıdakı hallarda müəyyən edilir:

1. mal birbaşa ixracatçı ölkədə qeydiyyatdan keçmiş müəssisələrdən, firmalardan alındıqda və bu ölkədən birbaşa gətirildikdə;

2. coğrafi, nəqliyyat, texniki və yaxud iqtisadi səbəblərdən bir və ya bir neçə ölkənin ərazisindən nəql edilən, habelə onların həmin ölkələrin ərazisinə müvəqqəti və ya anbarlaşdırılması üçün tranzit ölkələrdə gömrük nəzarəti altında qalması şərtlə gətirilən mallar;

3. sərgilərdən və ya yarmarkalardan birbaşa alınan, onların fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində gömrük nəzarəti altında olmuş və nümayiş etdirilməsi məqsədlərindən başqa, digər məqsədlər üçün istifadə edilməmiş mallar.

«Sərbəst ticarət haqqında» sazişlərin iştirakçıları olan dövlətlərdən idxal olunan malların mənşə ölkəsi Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin Hökumət Başçıları Şurasının 2000-ci il 30 noyabr tarixli Qərarına əsasən təsdiq edilmiş «Malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydaları»nın müddəalarına əsasən təyin edilir. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin Hökumət Başçıları Şurasının 1996-cı il 18 oktyabr tarixli qərarına əsasən «Sərbəst ticarət zonasının yaradılması haqqında» 1994-cü il 15 aprel tarixli Sazişin iştirakçıları olan dövlətlərin birinin rezidenti tərəfindən bu ölkənin gömrük ərazisindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə ixrac və həmin Sazişin iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasının rezidenti tərəfindən idxal olunduğu hallarda, malın mənşə ölkəsi Saziş iştirakçısı olan həmin ölkənin gömrük ərazisi hesab olunur. Malın mənşə ölkəsini təsdiq edən sənəd malın mənşə sertifikatı və ya malın mənşəyi haqqında bəyannamədir. Malın mənşə ölkəsinin təsdiq edilməsi üçün malın gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük orqanlarına beynəlxalq təcrübədə istifadə edilən mənşə sertifikatı təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları təqdim olunan mənşə sertifikatlarının həqiqiliyini onlarda olan müvafiq ölkələrin mənşə sertifikatlarının nümunələrinə əsasən

yoxlayır. Gömrük orqanlarında bu nümunələr olmadıqda, ticarət rejimləri haqqında sazişlərdə nəzərdə tutulmuş güzəştlər (preferensiyalar) tətbiq edilmir. Konkret mal üzrə verilmiş sertifikatda aşağıdakı məlumatlar olmalıdır:

1. ixracatçının adı və ünvanı;
2. idxalatçının adı və ünvanı;
3. nəql edilmə vasitələri və hərəkətin marşrutu (məlum olduğu qədər);
4. yerlərin sayı, qablaşdırmanın növü, malın eyniləşdirilməsi (identifikasiyası) üçün lazım olan bütün məlumatların təsviri;
5. malın harmonik sistemə uyğun kodu;
6. malın kifayət qədər emal/təkrar emal meyarları;
7. brutto və netto çəkisi (bu göstəricilər daşınma (nəql edilmə) zamanı malın çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirildikdə, bu mala standart olaraq tətbiq edilən vahidlərin sayı və ya həcm ilə əvəz edilə bilər). Malın mənşəyi haqqında sertifikat itdiyi halda, onun rəsmi olaraq təsdiq olunmuş surəti (dublikatı) təqdim edilir.

Malın mənşəyi haqqında sertifikatın və ya onda şərh olunan məlumatların düzgünlüyünə şübhə yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları mənşə ölkəsi kimi göstərilmiş ölkənin müvəkkil təşkilatlarına və ya digər səlahiyyətli orqanlarına əlavə və dəqiqləşdirici məlumatların verilməsi barədə əsaslandırılmış xahişlə müraciət edə bilərlər.

Malın mənşəyi haqqında lazımi təsdiqedici və ya tələb olunan məlumatlar təqdim edilməyənədək, göstərilən ölkə malın mənşə ölkəsi hesab edilmir.

Gömrük orqanları malın buraxılmasından o vaxt imtina edə bilər ki, həmin malın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və yaxud qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən malları Azərbaycan Respublikasının ərazisinə buraxılmayan ölkəyə mənsub olmasını təsdiq etmək üçün kifayət qədər əsaslar olsun.

Lazımi qaydada rəsmiləşdirilmiş malın mənşəyi haqqında sertifikatın və ya müvafiq məlumatların təqdim edilməməsi yükün buraxılmaması üçün əsas deyildir.

Bu bəndin ikinci abzasının müddəaları nəzərə alınmaqla, mənşəyi dəqiq müəyyən edilməmiş mallar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş idxal rüsumlarının maksimum dərəcələri tətbiq edilməklə, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə buraxılır.

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına əsasən gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirildiyi vaxtdan bir ildən gec olmayaraq, malların mənşəyinin tələb olunan qaydada təsdiq olunması şərti ilə, həmin mallara ən əlverişli şərait rejimi və ya imtiyazlı

rejim tətbiq (bərpa) edilə bilər.

Malın mənşəyi haqqında qəbul olunan hər hansı bir hərəkət barədə 1 (bir) ay müddətində məhkəmə orqanlarına şikayət edilə bilər. Malların mənşəyi haqqında bəyannamə - istehsalçı, malgöndərən və satıcı tərəfindən mallara dair müşayiət sənədlərində malların mənşəyini təsdiq edən bildirişdir. Malın mənşəyi haqqında bəyannamədə olan malın mənşəyinə dair məlumatlar Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan digər fərqli, kifayət qədər emala məruzqalma meyarına əsaslanmışdırsa, onda malın mənşə ölkəsi Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu Beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən olunan meyarlar əsasında yenidən emala məruzqalma tələblərinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Mühazirə:6

Mövzu: Əsas təsnifat sistemləri və beynəlxalq ticarətdə tətbiq olunan mal nomenklaturaları.

Ədəbiyyat: Ədəbiyyat:C.Q.Nuriyev,A.Ş.Şəkərliyev " Gömrük ekspertizası" Bakı 2003.

Suallar:

- 1)Mal nomenklaturası anlayışı və malların təsnifatı.
- 2)Beynəlxalq ticarət üçün mal nomenklaturalarının uyğunlaşdırılması mərhələləri.
- 3)Malların təsviri və kodlaşdırılmasının harmonikləşdirilmiş sistem nomenklaturası və onun yaradılmasını zəruri edən şərtlər.
- 4)Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Vahid Mal Nomenklaturası və onun tətbiqi dairəsi.
- 5)MDB XİF MN-na uyğun olaraq malların kodunun təyini texnologiyası.

1)XİF-in MN-nin aparılması ,malların təsnifatlandırılması və kodlaşdırılması gömrük işinin mühüm tərkib hissələrindəndir.Malların dəyərinin obyektiv meyarlar əsasında müəyyən edilməsi və gömrük ödənişlərinin tutulması onların düzgün təsnifatlandırılmasından çox asılıdır. Malların dəyərinin obyektiv meyarlar əsasında müəyyən edilməsi və gömrük ödəncələrinin tutulması,onların düzgün təsnifatlandırılması, həmçinin,xarici ticarətin gömrük statistikasının obyektivliyinin yüksəldilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi və

onlara gömrük nəzarəti proseslərində ölkənin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün konkret tədbirlər görülməsində də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Buna görə də gömrük işinin səmərəliliyinin artırılması gömrük orqanı əməkdaşlarından malların təsnifatlandırılması nəzəriyyələrini və əsas təsnifat sistemlərini dərinlən bilməyi, bu sistemlərin köməyi ilə nəzəri və təcrübi məsələləri həll etmək bacarığına yiyələnməyi tələb edir. mal nomenklaturası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri və deklarantların gündəlik iş fəaliyyətində rastlaşdıqları əsas terminlərdən biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, gömrük orqanlarında qeydə alınan istənilən xarici ticarət əməliyyatlarının əsas predmeti məhz “maldır”. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsi zamanı gömrük sərhədindən keçirilən malların sistemləşdirilməsi mühüm məsələlərdən sayılır. Bunun üçün malları təsnifatlaşdırırlar. Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq mallarmallar istehsal sahələrinə, emal səviyyəsinə, istehsak təyinatına və s. görə təsnifatlaşdırıla bilər. “Mal nomenklaturası” anlayışının əsas elementləri mal və “nomenklatura” ifadələridir.

Nomenklatura (lat. Nomenclatura – siyahı) – elm, texnika və fəaliyyətin digər sahələrində işlədilən adlar, anlayışlar göstəricisinin sistemidir (məcmusudur).

Bu mənada mal nomenklaturası anlayışı elm və təcrübənin “əmtəəşünaslıq”, “gömrük işi”, “istehsalat”, “istehlak”, “xarici-iqtisadi fəaliyyət” sahələri ilə, bir sözlə, əmtəə və malların adları ilə əlaqədar sahələrlə sıx bağlıdır. Beləliklə, əmtəə nomenklaturası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və deklarantların öz peşəkar fəaliyyətlərində qarşılaşdıqları malların adlarının məcmusudur. Gömrük sərhədindən keçirilən malların başlıca xarakterik xüsusiyyətləri onların maddi-mövcudluq forması və daşınma qabiliy. yətliliyidir. Bu xüsusiyyətlər Gömrük Məcəlləsində istifadə edilən əsas anlayışlar sistemində öz əksini tapır. Elmi-texniki tərəqqi və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi ilə sənayenin müxtəlif sahələrində və kənd təsərrüfatında istehsal edilən malların çeşidi çox genişlənmiş və bu proses daim inkişafdadır. Yüz minlərlə müxtəlif növ və çeşidli mallar mövcuddur. Onların ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi çox çətin olduğundan onlar müxtəlif xassələrinə görə yığcam çoxluqlar halında bir yerə cəmlənə bilər. Bu çoxluqlar isə öz növbəsində bölmə, qrup, yarımqruplar şəklində sistemləşdirilə bilər. Xarici ticarətdə yük dövriyyəsinin gömrük tənzimlənməsi zamanı malların sistemləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə məsələlərin həllində malların təsnifatlandırılmasından istifadə edilir. “Təsnifat” anlayışı obyektlərin verilmiş böyük çoxluqlarının müəyyən kiçik çoxluqlara (sinif, yarımsinif, qrup, yarımqrup, növ və s.) bölünməsi mənasını verir. Bu zaman yaranan sistem təsnifatlandırılma adlanır.

Qarşıda qoyulmuş məsələnin mahiyyətindən asılı olaraq təsnifatlandırmanı bir neçə istiqamətdə aparmaq olar. Məsələn, istehsal sahələri, hazırlandığı materiallar, emal dərəcəsi, funksional təyinatına görə mallar qruplaşdırıla bilər. Təsnifatlandırmanın qəbul edilən sisteminə uyğun olaraq bütün mallar və mal bölmələrinə xüsusi şifrlər verilir. Obyektlərin verilmiş böyük çoxluqları müəyyən təsnifat sisteminə uyğun olaraq kiçik çoxluqlara (yarım çoxluqlara) bölündükdən sonra sistemləşdirilmiş çoxluq uyğun obyektlərin təsnifatlandırıcısı (klassifikatoru) kimi baxıla bilər. Beləliklə, təsnifatlandırıcısı (klassifikator) – təsnifatlandırılan obyektlərin sistemləşdirilmiş siyahısıdır. Bu siyahıda hər obyektin öz yeri olur və bundan sonra ona kod adlandırılan şərti işarə təyin edilir. Kod rəqəm, hərf, yaxud rəqəm-hərf ardıcılığından ibarət şifrə malikdir. Xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük tənzimlənməsində “əmtəə nomenklaturası” məfhumundan geniş istifadə edilir. Əmtəə nomenklaturası faktiki olaraq malların təsnifatlandırıcısıdır. Buna görə də əmtəə nomenklaturası dedikdə, təsnifat sisteminə uyğun olaraq yerləşdirilən malların geniş siyahısı nəzərdə tutulur. Malların kodlaşdırılması isə, təsnifatlandırılan obyektə həmin təsnifat sistemi ilə müəyyən edilmiş qaydada işarə, yaxud işarələr qrupu şəklində təsəvvür etməyə imkan verən texniki üsuldur. Əmtəə nomenklaturasının kod sistemi ona görə yaradılır ki, məlumat gömrük orqanına onun yığımı, yoxlanılması, ötürülməsi və analizi üçün əlverişli formada təqdim edilə bilsin. Beləliklə, əmtəə nomenklaturasının köməyi ilə malların təsnifatlandırılması: malları kodlaşdırmağa; iqtisadi xarakterli gömrük əməliyyatlarını aparmağa (rüsüm tutulması, gömrük dəyərinin təyini və s.); xarici ticarətin mal strukturunu öyrənməyə imkan verir.

2. Beynəlxalq ticarətdəki əmtəə nomenklaturalarının eyniləşdirilməsi mərhələləri

Sənayenin tərəqqisi ilə xarici ticarətin də sürətlə inkişaf etdiyi zamanlardan başlayaraq ticarət edən ölkələr uçot, qiymət, texniki standartlar və s. əngəllərin aradan qaldırılması üçün müqayisə oluna biləcək standartlar və təyinatların yaradılması və mal nomenklaturalarının uyğunlaşdırılması zərurəti ilə qarşılaşdılar. İlk dəfə bu problem 1853-ü ildə Brüsseldə keçirilən Beynəlxalq statistika konqresində müzakirə edildi. K... onqres, gömrük tənzimlənməsi xarici ticarətin statistikasını məqsədləri ilə mal nomenklaturalarının uyğunlaşdırılması üzrə tövsiyələr qəbul etdi. 1890-cı ildə Parisdə keçirilmiş Gömrük qaydaları üzrə Beynəlxalq Konqres də nomenklaturaların uyğunlaşdırılması zərurətini təsdiq etdi. Əsrin əvvəlinədək müxtəlif ölkələrdə nəşr edilən xarici ticarət üzrə məcmuələrində yalnız bu və ya digər ölkə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar göstərilirdi. Bəzi ölkələr malların təsnifatlandırılmasında onların adlarının əlifba sırası ilə düzülüşü, digərləri istehsal mənşəyi (kənd təsərrüfatı, sənaye, peşə və s.)

əlamətlərini əsas götürürdülər.

1913-cü il dekabrın 31-də Brüsseldə 29 ölkə Beynəlxalq Konvensiya imzaladı. Bu konvensiyanın əsas müddələrinin istiqamətinə görə öz ərazilərində milli təsnifat və mal nomenklaturasından istifadə etməklə bərabər, həmin ölkələr Beynəlxalq xarici ticarət statistikasına bürosuna vahid təsnifat və mal nomenklaturası üzrə məlumatlar təqdim etmək barədə öhdəlik götürmüş oldular. Beləliklə, ilk Brüssel əmtəə nomenklaturası yarandı. O, 186 bazis mal mövqeyini birləşdirən 5 bölmədən ibarət idi. Canlı heyvanlar 1-7 mal mövqeləri (7) Ərzaq malları və içkilər 8-49 mal mövqeləri (42) Xammal və yarımfabrikatlar 50-98 mal mövqeləri (49) Hazır məhsullar 99-182 mal mövqeləri (84) Qızıl və gümüş, qızıl və gümüş sikkələr 183-186 mal mövqeləri (4) Lakin çox tez bir zamanda Brüssel əmtəə nomenklaturasının qoyulan tələbləri ödəmədiyi və çox nöqsanlı olduğu aşkara çıxdı. Nomenklatura detallaşdırılmadığından ondan dünya standartı kimi istifadə edilməsi qeyri-məqbul sayıldı. Ona görə də İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində yeni əmtəə nomenklaturası – Beynəlxalq ticarət Statistikası üçün malların minimal siyahısı yaradıldı. Bu nomenklatura hazırlandıqları materialın növündən asılı olaraq malların yarımçoxluqlara bölünməsi, yəni təsnifatlandırılmasını nəzərdə tuturdu. İstisna hallarda mallar onlardan istifadə prinsipinə əsasən də təsnifatlandırıla bilərdi. Yeni nomenklatura tam şəkildə 1938-ci ildə dərc edildi. Bütün mallar 17 bölmədə yerləşdirildi. Bölmələr də öz növbəsində 50 qrup və 456 bazis mal mövqeyi ilə ifadə olundu: Ərzaq, içkilər, tütün (13 qrup) Piy və yağlar, heyvani və bitki mənşəli mumlar (2 qrup) Kimyəvi və onlara oxşar məhsullar (4 qrup) Kauçuk (1 qrup) Meşə materialları və mantar (1 qrup) Kağız (1 qrup) Dəri və ondan hazırlanan məmulatlar (3 qrup) Toxuculuq məhsulları (4 qrup) Paltar, o cümlədən alt paltar (4 qrup) Yanacaq, sürtkü materialları, oxşar məhsullar (1 qrup) Qeyri-metal minerallar, onlardan hazırlanan məhsullar (4 qrup) Qiymətli metallar və qiymətli daşlar, mirvari və ondan hazırlanan bəzəklər (1 qrup) Qara və əlvan metallar, onlardan hazırlanan məhsullar (4 qrup) Maşınlar, aparatlar və onların ləvazimatı, nəqliyyat vasitələri (3 qrup) Digər mallar (2 qrup) Xüsusi əməliyyatların obyektı olan təkrar idxal malları (1 qrup) Emal edilməmiş qızıl və sikkələr (1 qrup)

Bu nomenklaturada bölmələr Brüssel əmtəə nomenklaturası ilə müqayisədə hiss ediləcək dərəcədə genişləndirilmiş və detallaşdırılmışdı. Sonrakı illərdə “Beynəlxalq ticarət statistikasına üçün malların minimal siyahısı” dəfələrlə yenidən işlənərək təkmilləşdirilmişdi. 90-cı illərin əvvəllərinə qədər ölkələrin əksəriyyətində xarici ticarət fəaliyyəti və gömrük tənzimləmələrində əsasən 3 təsnifat sistemi geniş yayılmışdı: Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanır) Nomenklaturası GƏŞN, yaxud Brüssel Gömrük... onqres, gömrük tənzimlənməsi xarici ticarətin statistikasına məqsədləri ilə mal nomenklaturalarının

uyğunlaşdırılması üzrə tövsiyyələr qəbul etdi. 1890-cı ildə Parisdə keçirilmiş Gömrük qaydaları üzrə Bynəlxalq Konqres də nomenklaturaların uyğunlaşdırılması zərurətini təsdiq etdi. Əsrin əvvəlinədək müxtəlif ölkələrdə nəşr edilən xarici ticarət üzrə məcmuələrində yalnız bu və ya digər ölkə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar göstərilirdi. Bəzi ölkələr malların təsnifatlandırılmasında onların adlarının əlifba sırası ilə düzülüşü, digərləri istehsal mənşəyi (kənd təsərrüfatı, sənaye, peşə və s.) əlamətlərini əsas götürürdülər. 1913-cü il dekabrın 31-də Brüsseldə 29 ölkə Beynəlxalq Konvensiya imzaladı. Bu konvensiyanın əsas müddəalarının istiqamətinə görə öz ərazilərində milli təsnifat və mal nomenklaturasından istifadə etməklə bərabər, həmin ölkələr Beynəlxalq xarici ticarət statistikasına vahid təsnifat və mal nomenklaturası üzrə məlumatlar təqdim etmək barədə öhdəlik götürmüş oldular. Beləliklə, ilk Brüssel əmtəə nomenklaturası yarandı. O, 186 bazis mal mövqeyini birləşdirən 5 bölmədən ibarət idi. Canlı heyvanlar 1-7 mal mövqeləri (7) Ərzaq malları və içkilər 8-49 mal mövqeləri (42) Xammal və yarımfabrikatlar 50-98 mal mövqeləri (49) Hazır məhsullar 99-182 mal mövqeləri (84) Qızıl və gümüş, qızıl və gümüş sikkələr 183-186 mal mövqeləri (4) Lakin çox tez bir zamanda Brüssel əmtəə nomenklaturasının qoyulan tələbləri ödəmədiyi və çox nöqsanlı olduğu aşkara çıxdı. Nomenklatura detallaşdırılmadığından ondan dünya standartı kimi istifadə edilməsi qeyri-məqbul sayıldı. Ona görə də İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində yeni əmtəə nomenklaturası – Beynəlxalq ticarət Statistikası üçün malların minimal siyahısı yaradıldı. Bu nomenklatura hazırlandıqları materialın növündən asılı olaraq malların yarımçoxluqlara bölünməsi, yəni təsnifatlandırılmasını nəzərdə tuturdu. İstisna hallarda mallar onlardan istifadə prisiyinə əsasən də təsnifatlandırılma bilərdi. Yeni nomenklatura tam şəkildə 1938-ci ildə dərc edildi. Bütün mallar 17 bölmədə yerləşdirildi. Bölmələr də öz növbəsində 50 qrup və 456 bazis mal mövqeyi ilə ifadə olundu: Ərzaq, içkilər, tütün (13 qrup) Piy və yağlar, heyvani və bitki mənşəli mumlar (2 qrup) Kimyəvi və onlara oxşar məhsullar (4 qrup) Kauçuk (1 qrup)

Meşə materialları və mantar (1 qrup)

Kağız (1 qrup)

Dəri və ondan hazırlanan məmulatlar (3 qrup)

Toxuculuq məhsulları (4 qrup)

Paltar, o cümlədən alt paltarı (4 qrup)

Yanacaq, sürtkü materialları, oxşar məhsullar (1 qrup)

Qeyri-metal minerallar, onlardan hazırlanan məhsullar (4 qrup)

Qiymətli metallar və qiymətli daşlar, mirvari və ondan hazırlanan bəzəklər (1 qrup)

Qara və əlvan metallar, onlardan hazırlanan məhsullar (4 qrup)

Maşınlar, aparatlar və onların ləvazimatı, nəqliyyat vasitələri (3 qrup)

Digər mallar (2 qrup)

Xüsusi əməliyyatların obyektı olan təkrar idxal malları (1 qrup)

Emal edilməmiş qızıl və sikkələr (1 qrup)

Bu nomenklaturada bölmələr Brüssel əmtəə nomenklaturası ilə müqayisədə hiss ediləcək dərəcədə genişləndirilmiş və detallaşdırılmışdı.

Sonrakı illərdə “Beynəlxalq ticarət statistikasına üçün malların minimal siyahısı” dəfələrlə yenidən işlənərək təkmilləşdirilmişdi.

90-cı illərin əvvəllərinə qədər ölkələrin əksəriyyətində xarici ticarət fəaliyyəti və gömrük tənzimləmələrində əsasən 3 təsnifat sistemi geniş yayılmışdı:

Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanır)

Nomenklaturası GƏŞN, yaxud Brüssel Gömrük.. nomenklaturası BGN;

Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası üzvlərinin Xarici Ticarətin Vahid Əmtəə Nomenklaturası QİYŞ XTVƏN; BMT Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı BMT SBTT. Bu beynəlxalq nomenklaturalar müxtəlif təsnifat prinsipləri üzərində qurulduğundan və mal dövriyyəsinə müxtəlif səviyyələrdə detallaşdırdığından ölkənin idxal və ixracının əmtəə strukturu barəsində məlumatların müqayisəsini çətinləşdirir. Bəzən, hətta mal qruplarının adları uyğun gəldiyi halda belə mahiyyətcə fərqlənirdilər.

Lakin praktikada Brüssel Gömrük Nomenklaturası adı ilə məşhur olan, habelə BMT SBT TN – nomenklaturaları müasir elmi-texniki inqilabın baş verməsi ilə əlaqədar yeni texnologiyalar əsasında meydana gələn müxtəlif çeşidli malların təsnifatı prinsipinə cavab vermədi. Çünki elmin bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi nəticəsində yeni istehsal sahələri yarandı və yaranmış bu sahələrdə göstərilən mal təsnifatı nomenklaturalarında sinifləşdirilməyən – mal mövqeləri naməlum olan geniş çeşiddə mallar istehsal olunmağa başladı.

3) Bununla əlaqədar Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (GƏŞ hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanır) çərçivəsində 10 il müddətində yeni beynəlxalq mal nomenklaturalarının yaradılması sahəsində geniş iş aparıldı. Beynəlxalq aləmdə Brüssel Gömrük nomenklaturası adı ilə tanınan, habelə BMT SBT TN – mal nomenklaturalarının 12 beynəlxalq və milli mal təsnifatları sisteminin bazarları əsasında “Malların təsviri və kodlaşdırılmasına dair harmonikləşdirilmiş sistem nomenklaturası” (HSN) yaradıldı və həmin toplu 1985-ci ildə Brüsseldə imzalanaraq 1988-ci ilin 1 yanvarında qüvvəyə mindi.. HSN-nin Avropa birliyi ölkələri də daxil olmaqla, 41 ölkə tərəfindən tətbiqinə başlandı, hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvü olan ölkələr tərəfindən malların təsnifatı 6 rəqəmə qədər detallaşdırılmaqla, 9-14 rəqəmə qədər kodlaşdırılmanın aparılması ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin milli mal nomenklaturaları sistemləri işlənilib hazırlandı. Hazırlanmış HSN ekspertizasında 59 ölkə, bir sıra hökumət və hökumətlərarası təşkilatlar iştirak etmişdir. Onlar Sxem 1-də göstəriləyi kimi xarakterizə olunur. Sxematik təsvirdə HSN-də istifadə olunmuş təsnifat sistemləri və nomenklaturalar, habelə onun ekspertizasında iştirak etmiş beynəlxalq təşkilatlar göstərilmişdir. HSN BGN-ə nisbətən 60% tərtibinə qədər yeniləşdirilmişdir ki, bu da malların daha dəqiq mal mövqeləri üzrə detallaşdırılmış halda təsnifatına imkan verir. Harmonikləşdirilmiş Sistem Nomenklaturası – xarici iqtisadi fəaliyyətin çox məqsədli yeni mal nomenklaturasıdır. Bu, yenidən işlənmiş, vahid sistemə gətirilmiş və detallaşdırılmış, beynəlxalq ticarət məlumatlarının toplanmasını, müqayisəsini, statistik təhlilini, habelə digər məsələlərin həllini təmin edən, kommersiya fəaliyyətinin, statistika xidmətinin, gömrük orqanlarının tələblərinə cavab verən malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonik sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın tərkib hissəsidir. HS haqqındakı Beynəlxalq Konvensiya aşağıdakı terminləri müəyyənləşdirmişdir: Malların harmonik sisteminin təsviri və kodlaşdırılması – mal mövqeləri, submövqeləri və onlara aid rəqəmli kodları; bölmə, qrup və submövqələrə qeydləri, həmçinin konvensiyanın əlavəsində verilmiş Harmonik Sistemin əsas təsvir qaydalarını özündə birləşdirən nomenklaturadır;

xalq ictimaiyyətin qarşısında ticarət sənədlərinin göstəricilərinin səmərəlilişdirilməsi
ahəngdarlaşdırılması məsələsi öz həllini tələb dirdi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa

İqtisadi Komissiyası (AİK) Gömrük əməkdaşlığı Şurasına vahid beynəlxalq mal təsnifat sisteminin yaradılmasının mümkünliyünü araşdırmaq tapşırığı verdi. Bu sistem malların təsviri və kodlaşdırılmasının ahəngdar (harmonik) sistemi adını aldı. Hazırlanan nomenklatura həm gömrük, həm də statistika məqsədləri üçün yararlı olmalı idi. Bu zərurət də öz növbəsində elmi-texniki tərəqqi şəraitində beynəlxalq ticarətdə əmtəələrin nomenklaturalarının hiss olunacaq dərəcədə genişlənməsi və mürəkkəbləşməsi ilə bağlı idi. Beləliklə, ahəngdar sistem çoxməqsədli mal nomenklaturası kimi nəzərdə tutulurdu. Xarici ticarətin milli və beynəlxalq göstəricilərinin müayisə edilə bilinməsi prinsipi sistemin əsas prinsiplərindən biri oldu. Ahəngdar Sistemin Əmtəə Nomenklaturası (ASƏS) 21 bölmədən və 99 qrupdan ibarətdir. 3 qrupun, o cümlədən 77, 98, 99-cu qrupların gələcək üçün ehtiyat saxlanması nəzərdə tutulur. Bununla belə bu qruplar müxtəlif ölkələrin əmtəə nomenklaturalarında spesifik malların qeydiyyatı üçün istifadə edilə bilər. ASƏS-in 21 bölməsi üzrə malların təsnifatının özəyini təşkil edən müxtəlif əlamətlərin əsasları aşağıdakılardır:

mənşə (I , II , V);

funksional təyinat (IV, XI, XII, XVIII, XIX, XX, XXI)

kimyəvi tərkib (III, VI, VII);

əmtəənin hazırlandığı material (VIII, IX, X, XIII, XIV, XV).

ASƏS-də qruplar əmələ gələrkən malların emal ardıcılığı prinsipi – xammaldan yarımfabrikat və hazır məhsul alınması – istifadə olunur, malların qruplaşdırılması mövqe və submövqe səviyyəsində aparılır. Bir qayda olaraq, mövqe və submövqedən xarici ticarətdə geniş dövriyyədə olan bir və ya bir neçə məhsul növü seçilir, qalan növlər üçün isə ümumiləşdirilmiş “digərlər” təsnifat qruplaşması nəzərdə tutulur.

Mal yarımqrupları, mövqeləri və submövqələrinin quruluşunda aşağıdakı əlamətlərdən istifadə olunur:

malın təyinatı;

onun emal dərəcəsi;

hazırlandığı material növü;

dünya ticarətində xüsusi çəkisi.

ASƏS-in müxtəlif səviyyələrini təşkil edən elementlərə nəzər salmaq (cədvəl 1):

Cədvəl 1

ASƏS-in quruluş xüsusiyyəti

Səviyyənin adı Elementlərin sayı

Bölmə 21

Qrup 99 (o cümlədən: 96 fəaliyyətdə, 3 ehtiyat)

Yarımqrup 33

Mal mövqeyi 1241

Submövqe 5019

Ahəngdar sistemdə bölmə və yarımqrupların işarələnməsi üçün Roma rəqəmlərindən, qrup, mal mövqeyi və submövqələrin işarələnməsi üçün ərəb rəqəmlərindən istifadə edilir. Qrup, mal mövqeyi və submövqələrin işarələnməsi üçün ərəb rəqəmlərindən istifadə edilir. Ahəngdar sistem əmtəə nomenklaturasında altı rəqəmli kodlaşdırmadan istifadə olunur. AS-də altı rəqəmli əmtəə kodunun strukturu onluq sistemə əsaslanır. Birinci iki rəqəm mal qrupunu, dörd rəqəm mal mövqeyini, beşinci və altıncı submövqələri əks etdirir. Ahəngdar sistemin təcrübədə istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə 1983-cü ilin iyun ayının 14-də Brüsseldə Ahəngdar Sistem Haqqında Beynəlxalq Konvensiya imzalanmışdır. Konvensiyada Ahəngdar sistemin yaradılmasının məqsədi, tətbiqi sahəsi, hüquqi mexanizmi öz əksini tapmışdır. Ahəngdar sistemin hazırlanıb qəbul edilməsi beynəlxalq təsnifat sistemlərinin standartlaşdırılması tarixində yeni mərhələnin əsasına qoydu. 1998-ci ilə qədər bu Konvensiyaya 86 dövlət qoşuldu və onun

əsasında öz əmtəə nomenklaturalarını və gömrük tariflərini yenidən qurdular.

AS hər ölkə tərəfindən submövqələrin genişləndirilməsinə.. ə detallaşdırılmasına imkan verdiyindən təcrübədə geniş istifadə edilir. Konvensiyanın irəli sürdüyü əsas tələb odur ki, milli nomenklaturaların yarım bölmələri ASƏN-də göstərilən altı rəqəmli kod olmaqla tamamlana və kodlaşdırıla bilər.

Malların kodlaşdırılması təsnifat sisteminə uyğun olaraq işarə və ya işarələr qrupu şəklində müəyənləşdirilmiş texniki üsuldur.

Məsələn. Avropa Birliyinin Kombinə Edilmiş Nomenklaturası (ABKN) Ahəngdar sistem əsasında qurulur. AS üzrə altı rəqəmli kod yeddinci, səkkizinci işarələrdə tamamlanır. Nəticədə ABKN submövqələrin səkkiz rəqəmli kodunu nəzərdə tutur.

3.MDB-də və Azərbaycan Respublikasında Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası

Qeyd etdiyimiz kimi. HSN əsasında milli mal nomenklaturaları, o cümlədən “Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Əmtəə Nomenklaturası” (AR XİF ƏN) hazırlanmışdır. Bu toplu malların mənşə əlaməti üzrə (sənaye, bitki, əczaçılıq, mineral və s.) bölmə və qruplarından, onların emal dərəcəsi (xammal, yarımfabrikatlar, hazır məmulat) üzrə sistemləşdirilmiş siyahısından ibarətdir. Bu nomenklatura Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemləri alətidir.

AR XİF ƏN malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə Harmonikləşdirilmiş və Avropa İqtisadi Birliyinin Kombinə olunmuş nomenklaturaları, sistemlərinin bazası əsasında yaradılmışdır. Bu nomenklatura ümumi təsnifat sistemini pozmadan sonradan mallar nomenklaturasının çeşidini genişləndirməyə imkan verir. Bu məqsədlə nomenklaturada 3 ehtiyat qrupu – 77, 98 və 99-cu qruplar saxlanmışdır. Bunlar yalnız nomenklaturaların genişləndirilməsi üçün deyil, habelə milli praktikada istifadə olunan spesifik malların, material xarakterli xidmətlərin, NOU-HAU-ların və s. dəqiq təsnifatında tətbiq oluna bilər.

1 Yanvar 1999-cu ildən etibarən respublikamızda Müstəqil Dövlətlər Birliyi Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Mal Nomenklaturası (MDB XİF MN) tətbiq olunur. Məhz MDB iştirakçısı dövlətləri tərəfindən Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin tarif və qeyri-tarif tənzimləmələri, statistik uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi, aparılması, statistik məlumatlar mübadiləsi və s. bu toplunun

əsasında həyata keçirilir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında MDB ölkələrinin vahid əmtəə nomenklaturasından (MDB XİF ƏN) istifadə edilir. Bu sənəd dövlətlərarası təsnifatlandırıcı kimi MDB hökumət başçılarının qərarı ilə 3 noyabr 1995-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 12-ci bəndində, eləcə də 210-212-ci maddələrinə görə xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasının bilavasitə aparılması və təkmilləşdirilməsi əsas funksiyalarından biri olub gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda tətbiq edilən xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası Ahəngdar sistem və Avropa Birliyinin kombinə edilmiş əmtəə nomenklaturasının əsasında və onlara uyğun tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası (AR XİF MN)

Milli kombinə edilmiş tarif statistika təsnifatı olub 10 rəqəmli kod sisteminə malikdir. AR XİF MN-in hüquqi bazasını Harmonik Sistem (HS) haqqında Beynəlxalq Konvensiya (14.06.1983) və MDB ölkə başçılarının imzaladığı (03.11.1995) regional razılaşma təşkil edir .

6 rəqəmli HS haqqında Beynəlxalq Konvensiya 177-dən çox ölkə tətbiq edir.

HSN -6, 8 rəqəmli - AB ölkələri, MDB XİF ƏN 10 rəqəmli MDB XİF ƏN Azərbaycan, Belarus, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, RF, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna

Qeyd: HS-Harmanized (Commasity Desrictions and Cadining) System – Harmonik sistem:

CN-Combined Nomenclature – Kombinə edilmiş nomenklatura

4)MDB XİF ƏN dünya təcrübəsində istifadə edilən malların təsviri və kodlaşdırılması Ahəngdar (harmonik) sistemin əsasında qurulmuşdur. Harmonik sistemin yaradılmasının özünəməxsus tarixi vardır.

İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda tətbiq edilən xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası Ahəngdar sistem və Avropa Birliyinin kombine edilmiş əmtəə nomenklaturasının əsasında və onlara uyğun tərtib edilmişdir.

XİFMN tətbiq edilən malın işarə kodu 8 rəqəmdən ibarətdir: 1-6-cı rəqəmlər ASN qəbul edilmiş kod işarəsinə, 7-8-ci rəqəmlər ABKN koduna uyğun gəlir, 9-cu dərəcə isə ənənəvi milli mallara uyğun olaraq tətbiq edilir. Hələlik mal mövqeləri daha dərin detallaşdırılmadığından 9-cu və 10-cu rəqəmlər sıfır (0) qəbul edilir.

MDB XİFMN, AS və ABKN üzrə kodların münasibəti

XİFMN üzrə malın kodu (10işarə)

Ahəngdar sistemə görə malın kodu (6 işarə) Avropa Birliyinin əlavə detallaşdırması (7-ci və 8-ci işarələr)

MDB XİF MN üzrə isə 9və 10 rəqəmləri əlavə olunmuşdur.

5)1997-ci ildən fəaliyyətdə olan MDB ölkələrinin Xarici İqtisadi Fəaliyyət Vahid Mal nomenklaturasının tamamlanmış ikinci nəşri gömrük sənədlərinin unifikasiyası və gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi prosesini əks etdirir. Ahəngdar sistemdə baş vermiş dəyişikliklər nəzərə alınmış submövqə səviyyəsindəki kod dəyişiklikləri nəzərə alınmış, bəzi submövqələr ümumiyyətlə çıxarılmışdır. Malların kodunun düzgün təyin edilməsi üçün MDB XİFƏN-in üç tərkib hissəsindən: nomenklatura hissəsi, bölmə və qruplara qeydlər, MDB XİFƏN –in əsas interpretasiya qaydalarından istifadə edilməlidir.

Əsas interpretasiya qaydaları kodun təyini üçün kompleks vasitə hesab edilir. Belə qaydalar altıdır. Birinci 5 qaydaya əsasən mal mövqeyi (ilk 4 işarə), altıncı qaydaya əsasən submövqə (V və VI dərəcə) və yarım submövqə (VII,VIII və IX dərəcələr) tapılır.

Birinci qayda

Bölmələrin, qrupların və yarımqrupların adları MDB XİFƏN-ə uyğun olaraq işdə rahat istifadə edilmə üçün nəzərə alınır: hüquqi məqsədlər üçün XİFƏN-də malların təsnifatı mal mövqələrinin mətnindən, bölmə və qruplara qeydlərindən çıxış edilməklə həyata keçirilir.

İkinci qayda Mal mövqeyinin adındakı hər hansı qeyd-şərti belə malın komplektləşdirilməmiş,

yaxud tamamlanmamış şəklinə də aid edilməlidir, bu şərtlə ki, komplektləşdirilməmiş və tamamlanmamış halda da bu mal bitkin malın əsas xüsusiyyətlərini özündə əks etdirmiş olur. Təcrübədə bir çox mallar komplektləşdirilməmiş və ya bitirilməmiş, yaxud yığılmamış (sökülü) vəziyyətdə göndərilir. Belə halda göndərilən mal komplekt və bitkin malın xassələrinə malik olmalıdır. Yəni, göndərilən mal dərhal istifadəyə hazır deyil, amma hazır məmulatın təqribi formasına malikdir və bəzi əməliyyatlar sayəsində tamamlana bilər. Bu qaydanın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, baxılan mallar bitkin mallarla eyni mövqedə yerləşir. Mal mövqeyinin adındakı hər hansı qeyd-şərt belə malın qarışıq və birləşməsinə də aid edilməlidir. Hər hansı materialdan əmələ gələn mala aid gələn qeyd-şərt tamamilə, yaxud qismən bu materialdan ibarət olan mala da şamil edilir. Əgər ikinci qaydanın b) bəndinə yaxud bu və ya digər səbəbdən malın iki və ya daha artıq mal mövqeyinə aid edilməsi mümkündürsə, belə malların təsnifatı aşağıdakı kimi həyata keçirilir: O mal mövqeyinə üstünlük verilir ki, b) malın daha konkret təsvirini müəyyən edir. Bununla belə, əgər iki, yaxud daha çox mal mövqeyindən hər biri çoxkomponentli məmulatın, yaxud qarışıqın yalnız bir hissəsinə aiddirsə, onlardan birinin daha dəqiq təsvir verdiyinə baxmayaraq, belə mal mövqeləri bərabər əhəmiyyətli hesab edilir.

Müxtəlif materiallardan ibarət, yaxud müxtəlif komponentlərdən hazırlanmış qarışıq və çoxkomponentli məmulatlar və bu qaydanın a) bəndi ilə təsnifatlandırıla bilməyən mallar həmin malların əsas xüsusiyyətlərini səciyyələndirən material və tərkib hissəsinə görə təsnifatlandırılmalıdırlar (əgər bu meyar tətbiq edilə bilirsə). Təsnifatı 3 a) və b) qaydalarına görə təsnifatlandırıla bilməyən mallar mal mövqeləri içərisində kodun böyüməsi qaydasında axırıncı mövqedə təsnifatlandırılmalıdır.

Dördüncü qayda İlk üç qayda ilə təsnifatlandırıla bilməyən mallar baxılan mallarla ən uyğun (yaxın) olan malın mövqeyində təsnifatlandırılmalıdırlar.

Beşinci qayda Müəyyən məmulatların, yaxud məmulatlar qrupunun saxlanması üçün nəzərdə tutulan və ya xüsusi forması olan qab-tara mənsub olduğu mallarla birlikdə təqdim edildirsə, qablaşdırıldığı məmulatlarla birgə (məsələn, musiqi aləti və çexolu) təsnifatlandırılmalıdır.

Altıncı qayda Hüquqi məqsədlər üçün hər hansı mal mövqeyinin submövqeyindəki malların təsnifatı submövqələrə və onlara aid qeyd-şərtlərə uyğun olaraq bir səviyyədəki submövqələrin müqayisə edilə bilən olması şərti ilə həyata keçirilə bilər. Bu qaydanın məqsədləri üçün, həmçinin, bölmə və qruplara qeyd-şərtlər (əgər başqa şey nəzərdə tutulmamışsa) tətbiq edilə bilər.

Bu qaydanın bir səviyyədəki submövqələrin müqayisəsi baxımından şərhə ehtiyacı var. Məsələn bundadır ki, Ahəngdar sistemin xüsusiyyətlərindən biri də “defis sisteminin” mövcudluğudur. Defis sistemi detallandırılan submövqələrin və yarım-submövqələrin adlarının qarşısında

müəyyən sayda xətlərin (defislərin) qoyulmasını nəzərdə tutur.

Defislərin sayı submövqenin səviyyə nömrəsinə bərabər olur. Müxtəlif sayda defislərin qoyulması detallaşdırılmanın dərinliyini göstərir və müəyyən edilmiş alqoritm üzrə (azdan çox) uyğun malların axtarışını asanlaşdırır.

Mühazirə7

Mövzu: Gömrük ekspertizası zamanı malların tədqiqatında istifadə olunan metodlar.

Suallar:

- 1) Keyfiyyətin qiymətləndirilməsinin ekspert metodunun xüsusiyyətləri.
- 2) Ekspertizanın laboratoriyametodu və onun xüsusiyyətləri.
- 3) Orqanoleptik üsulla keyfiyyətin qiymətləndirilməsi.
- 4) Xromatoqrafik metod və infraqırmızı spektrskopiya, onların səciyyəvi xüsusiyyətləri.

Keyfiyyətin qiymətləndirilməsinin ekspert metodu məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində müxtəlif tələblərin ödənilməsinə təmin edən, metrologiyada istifadə olunan bir çox böyük əmək tutumlu ölçmələri əvəz edəcək qədər dəqiqliyə malik bir metoddur. Ekspert metodu bilavasitə ölçülməsi qeyri-mümkün olan, lakin faydalılıq, əlverişlilik, insanların zövqünü oxşama kimi mühüm istehlak xassələrini xarakterizə edən bir çox göstəricilərin qiymətləndirilməsində əvəz edilməzdir. Qeyd olunduğu kimi keyfiyyətin qiymətləndirilməsində ekspert metodu geniş tətbiq olunur, ancaq onun əsas qaydalarının tam işlənməsi hələlik lazımı səviyyədə deyildir. Onun kifayət qədər qüsurlu yerinə yetirilməməsinə səbəb ekspertizanın nəticələrinə subyektiv və qeyri-dəqiq yanaşmadır. Bununla əlaqədar keyfiyyətin qiymətləndirilməsinin ekspert metodunun dərinlən tədqiq edilməsi və onun tətbiqi ilə bağlı əsas məsələlərin aydınlaşdırılması xüsusilə mühümdür. Ekspert qiymətləndirilməsi ilə bağlı bəzi spesifik çətinlikləri nəzərdən keçirək. Belə qiymətləndirmə prosesində ekspert rəylərinin bir-birinə yüksək dərəcədə uyğun gəlməsi qiymətləndirmənin nəticəsinin yekdil və dəqiq olması üçün çox mühümdür. Ekspertlərin qiymətlərində fərq müxtəlif səbəblərlə izah oluna bilər. Ekspertlərdə olan informasiya, onların istifadə etdiyi qiymətləndirmə metodları, ekspertlərin səriştəliliyi, qrupda qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətləri, ekspertlərin məntiqi mühakimə etmək qabiliyyətləri, onların qiymətləndirmə obyektinə tanışlıq dərəcəsi və s. istehlak mallarının keyfiyyətinin ekspert metodu ilə qiymətləndirilməsi təcrübəsində çox vaxt təhlil olunan obyekt

mütəxəssislər - komissiya üzvləri tərəfindən kollektiv şəkildə müzakirə olunur. Bununla əlaqədar olaraq ekspertlərin səriştəliliyinə və onların qiymətləndirilən obyekt haqda məlumatlı olmalarına spesifik tələblər meydana çıxır. Ekspertlərin qiymətləndirmə obyektləri ilə kifayət qədər yüksək dərəcədə tanış olmaları onların müəyyən etdiyi qiymətlərin doğruluğu və arqumentləşdirilməsi üçün xüsusilə mühümdür. Odur ki, hər bir ekspert üçün məlumatlandırma əmsalı müəyyənləşdirilir. Bu əmsalın 0 qiyməti ekspertin məmulat haqda heç bir məlumatının olmamasını, 1,0 qiyməti isə ekspertin məmulatın və ya ona oxşar məmulatların layihələndirilməsi, istehsalı və istismarı ilə tanış olduğunu göstərir. Sonra hər bir ekspert öz fikrinin arqumentləşdirilməsi əmsalını təyin edir (bunun üçün xüsusi cədvəllər nəzərdə tutulmuşdur). Müəyyənləşdirilmiş kəmiyyətlər əsasında, sonra hər bir ekspertin məlumatlanma əmsalı hesablanır. Daha sonra isə əmsal bütövlükdə komissiya üçün tapılır. Bu əmsalın qiyməti verilmiş qiymətdən kiçik olmamalıdır. Ekspertlərin səriştəlilik səviyyəsinin analizi üçün çarpaz qiymətləndirmə metodundan da istifadə etmək olar. Bu metod hər bir ekspertin 39 mülahizələrinə əsaslanaraq həmkarlarının baxılan məsələ üzrə səriştəliliyini ball ilə qiymətləndirməsini nəzərdə tutur. Ekspert qiymətləndirməsində müqayisəetmə kriterinin seçilməsi və onun komissiyanın üzvləri tərəfindən birmənalı başa düşülməsi də çox mühüm məsələdir. Ekspertlərin əsaslanaraq qiymət üzrə mühakimə yürütdüyü kriterlərin razılaşdırılması üçün etalon sıraların tərtib edilməsi təklif olunur. Məmulatların etalon sırası ölçmə və xaricdə istehsal olunan analogi sinifə məxsus və analogi təyinatlı məmulatlardan tərtib olunur. Onlar texniki-iqtisadi xassələrinin səviyyəsinə və forma mükəmməlliyinə görə dörd qrupa bölünür: ən yaxşı, yaxşı, kafi, pis məmulatlar. Etalon sırasını tərtib etmək üçün istehlak mallarının texniki-iqtisadi səviyyəsini qiymətləndirmək üzrə mütəxəssislərdən və texniki estetika üzrə mütəxəssislərdən ibarət komissiya yaradılır, buraya həmçinin sənayenin müvafiq sahələrində çalışan aparıcı mütəxəssislər də dəvət olunur. Etalon sırasının tərtib edilməsi və etalon-məmulatların qruplara bölünməsi ekspertlərə analogi məmulatların inkişaf ənənələrini təhlil etməyə imkan verir, qiymətləndirmənin özünün əyani olmasını təmin edir. Etalon sırası dinamik bir birləşmədir. O, uzun müddət ərzində qiymətləndirmə kriteri kimi xidmət edə bilməz və lazımı əlavələrin və təşihlərin edilməsini tələb edir. Yeni funksiyalı yeni məmulatların yaradılması, ictimai norma və idealların dəyişməsi mütləq tərtib edilmiş etalon sırasının tərkibinin və strukturunun dəyişdirilməsi ehtiyacını doğurur. Hər hansı bir qiymətləndirmədə ekspert rəylərinin yekdilliyini müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif riyazi statistik metodlardan istifadə təklif olunur. Lakin, nəticələrin araşdırılmasında riyazi statistik metodlardan istifadə də ekspert mühakimələrinin həqiqiliyinə tam zəmanət vermir. Xüsusilə ekspertlərin sayı və analiz edilən göstəricilərin sayı çox olduqda keyfiyyətli qiymətləndirməyə nail olmaq mümkündür. Ekspert komissiyaları ilə keyfiyyətin qiymətləndirilməsində analogi tələblərin ödənilməsinə təmin etmək

üçün aşağıdakı qaydalara əməl olunması təklif olunur. 40 Bu və ya digər obyektin qiymətləndirilməsi prosesi iki mərhələyə bölünür. Birinci mərhələdə ekspertlər tapşırıqla və təqdim olunan materiallarla tanış olur, məmulatın keyfiyyətini müstəqil qiymətləndirir və imkan daxilində nəticələri qısa və konkret əsaslandırma ilə xüsusi kartlara qeyd edirlər. Alınmış nəticələrə görə birinci mərhələ üzrə orta qiymət təyin edilir. Orta qiymətdən minimum meyllənən rəyin müəllifi olan ekspert (ekspert qrupu) rəy lideri kimi qəbul edilir. Lider rəydən sonrakı mövqedə dayanan rəyin müəllifi rəyin sublideridir. Rəy liderinin rəyindən əsaslı şəkildə fərqlənməyən qiymətlərin müəllifləri rəy lideri və sublideri ilə birlikdə rəy düşərgəsini təşkil edirlər. Rəy düşərgəsinə daxil olmayan ekspertlər autsayderlər adlanırlar və müxalif düşərgəni təşkil edirlər. Belə bir hal da mümkündür ki, iki bir-birinə əks düşərgə yaransın və onlardan hər birinin verdiyi qiymət birinci mərhələnin orta qiymətindən təqribən eyni dərəcədə fərqli olsun. Bu zaman hər bir düşərgənin lideri və sublideri ekspert komissiyasının sədri tərəfindən təyin olunur. Qiymətləndirmənin nəticələri təhlil edildikdən sonra komissiyanın sədri orta qiyməti və autsayderlərin sayını elan edir. Şəxsiyyətin konformluğu problemi sosial psixologiyanın mürəkkəb problemlərindən biridir. Konform davranış dedikdə bir qayda olaraq elə qayda başa düşülür ki, fərd ilə qrup arasında rəy müxtəlifliyi olduqda fərd qrupun təsirinə tabe olur. Komissiyanın sədri fərdiyyətlər göstərilməklə autsayderlərin, liderlərin, subliderlərin hər birinin öz qiymətini əsaslandıran mülahizələrini elan edir. Əgər bir neçə rəy lideri olarsa, komissiyanın sədri öz mülahizələrinə görə hər düşərgədən iki rəy liderinin mülahizələrini təqdim edir. Bu halda subliderin əsaslandırıcı mülahizələri elan olunur. Bundan sonra eşidilən mübahisəli rəylər ətrafında sərbəst fikir mübadiləsi başlayır. Nəticədə ekspertlər ikinci mərhələyə keçirlər: aparılan müzakirələr nəzərə alınmaqla onlar yenidən obyekti qiymətləndirirlər. Təcrübə göstərir ki, belə etməklə ekspert rəylərinin yekdilliyini yüksəltmək və onların konformluğunu azaltmaq mümkün olur. Müzakirəyə qədər və ondan sonra qiymətləndirmə arasında fərqi yaranmasının iki səbəbi ola bilər, ya müzakirə prosesində əvvəl nəzərə alınmayan yeni informasiya əldə edilmişdir, ya da ekspert qrupun təsirinə məruz qalmışdır. Birinci hal müsbət haldır, ikinci isə arzuolunmazdır və qeyri-obyektiv qiymətləndirməyə gətirib çıxarır. Ekspertlərin verdikləri qiymətlərdəki fərqi əsl səbəbini müəyyənləşdirmək üçün konformluq ölçüsünün təyin edilməsi təklif olunur. Ekspert üsulu ilə istehlak mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodu xüsusilə o hallar üçün müvəffəqiyyətlə tətbiq oluna bilər ki, məmulatın tək-tək texniki-iqtisadi göstəricilərinə görə onun istehlak xassələri haqda tam fikir söyləmək mümkün olmur. Yuxarıda istehlak mallarının keyfiyyətinin ekspert qiymətləndirməsinin əsas mərhələləri və xüsusiyyətləri şərh edilmişdir, lakin belə “tam” qiymətləndirmə nadir hallarda tətbiq edilir. Daha çox etibarlı nəticələri təmin edəcək qədər məhdudlaşdırılmış qiymətləndirmədən istifadə olunur.

Müəyyən məsələlərin həlli baxımından göstərilən metodların tətbiqi ekspert-tədqiqat texnologiyasına uyğun ardıcıl surətdə həyata keçirilir və aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- hazırlıq(ekspert baxışı,nümunələrin götürülməsi) mərhələsi;
- analitik(obyektlərin real tədqiqi) mərhələ;
- sintetik(müqayisəli tədqiqat) mərhələ;
- nəticələrin qiymətləndirilməsi və so nəticəin-rəyin formalaşdırılması.

2) Ölçmə və analiz vasitələrinə görə keyfiyyətin qiymətləndirilməsi dörd üsula bölünə bilər: laboratoriya üsulu; orqanoleptik üsul; ekspert üsulu; qarışıq üsul. Laboratoriya üsulu ilə keyfiyyətin qiymətləndirilməsi. Keyfiyyətin qiymətləndirilməsinin bu üsulunda ölçmə və analiz üçün xüsusi cihazlardan istifadə olunur. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xüsusi alət və cihazların köməyi ilə mövcud ölçü vahidlərində ifadə olunmuş qiymətlər tapılır ki, onların da sonradan yoxlanması mümkün olur. Bu metod ya məmulatın istehlak xassələrinin səviyyəsini onun digər xarakteristikalarının kəmiyyətinə (miqdarına) görə (məsələn texniki-iqtisadi) dolayı yolla təyin etdikdə, ya da bu göstəricilər özləri eyni zamanda məmulatın istehlak parametrləri olduqda tətbiq edilir. Laboratoriya üsulu ilə məsələn, tozsoranın mühərrikinin gücü, avtomobilin hərəkət sürəti, məişət elektrik cihazlarında səs-küyün səviyyəsi təyin edilir.. Bu üsulla keyfiyyətin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi insanın hissiyyat orqanlarının köməyi ilə aparılır və o, insanın fizioloji xüsusiyyətlərinə əsaslanmışdır.

3) Orqanoleptik üsulu məmulatın ayrı-ayrı parametrlərinin, xassələrinin mövcudluğunu, yaxud intensivliyini təyin edən mütəxəssislərin olmasını tələb edir. Ölçmə və analizin orqanoleptik üsulu ekspert üsulu ilə qiymətləndirmənin əsasını təşkil edir. Orqanoleptik üsulla məmulatın silueti, ayaqqabının daxili və xarici işlənməsi, bəzənməsi, parçanın toxunma məmulatlarının strukturu, rəng tərtibatı, ərzaq məhsullarının dadı,iyi,rəngi, strukturu və sayı kimi göstəricilər qiymətləndirilir. Orqanoleptik üsul yeyinti, yüngül və digər sənaye sahələrində geniş tətbiq edilir. Hər bir sahədə bu üsulun tətbiqinin spesifik qaydaları işlənir. Məsələn, ərzaq məhsullarının orqanoleptik analizi üçün aşağıdakı üsullar tətbiq edilir: • cüt-cüt müqaisə: bu üsulda iki analoji məhsul növündən xassənin yaxud onun intensivliyinin daha aydın istifadə olunması seçilir; • duo-trio müqayisəsi: bu üsulda iki ərzaq məhsulundan üçüncüyə, yaxud etalona identik olanı seçilir. • üçbucaq müqayisəsi: bu üsulda verilmiş üç ərzaq məhsulunun hansı birinin cüt təşkil etməməsi təhlil edilir. Kolbasa məmulatının keyfiyyətinin orqanoleptik analizi üçün maksimal qiymət 40 bal müəyyənləşdirilmişdir

4) Xromatoqrafiya (yun. “chroma” – boya, rəng + “grapho” – yazıram) – qarışıqların ayrılması üsuludur.

Analitik kimya metodları arasında ən çox istifadə olunanı xromatoqrafiyadır (bax: Analitik kimya). Onu qarışıqları ayrı-ayrı komponentlərinə (tərkib hissələrinə) ayırmaq, qazşəkilli qarışıqları fərqləndirmək və identifikasiya etmək (təyin etmək), kimyəvi reaksiyaların gedişində reagentlərin qatılığının dəyişməsinə nəzarət etmək və s. üçün tətbiq edirlər.

Xromatoqraf – xromatoqrafik analiz aparmaq üçün istifadə edilən cihazdır. Ona istənilən kimya laboratoriyasında və kimya sənayesində rast gəlmək olar.

Bu analiz metodunu ilk dəfə rus alimi Mixail Svet 1903-cü ildə tətbiq etmişdir. O, xlorofilin tərkibini öyrənmiş və onu müxtəlif rəngli laylara ayırmışdır. Bunun üçün içərisində tabaşir tozu olan borudan xlorofil məhlulunu keçirmişdir. Çox ehtimal ki, qammaşüalar ona bu metoda ad verməyə imkan verdi. Müasir analiz metodlarının əksəriyyətində tədqiq olunan nümunənin rəngi heç bir rol oynamasa da, bu tədqiqat üsulunun adı saxlanılır.

Bu üsulun sürətli inkişafı qaz-maye xromatoqrafiyasının yaradıldığı dövrə – XX əsrin ortalarına düşür. Onun iş prinsipi ona əsaslanır ki, tədqiq olunan qaz qarışığının axını ayırıcı kolonkaya ötürülür. Kolonka xüsusi bərk neytral kürəciklər, keramika və s. üzərinə hopdurulmuş uçucu olmayan ayırıcı maye ilə doldurulmuşdur. Tədqiq olunan qarışığın komponentləri kolonkanın uzunluğunu boyu ayrılaraq sorbsiya olunur. Müasir cihazlarda kolonkalar içərisində nazik burulmuş spiral olan metallik borudan ibarətdir.

Qaz fasiləsiz olaraq kolonkaya buraxılır, ayrılmış komponentlər növbə ilə ondan çıxarılır. İlk öncə qarışığın pis sorbsiya olunan komponenti çıxarılır. Kimyaçı-analitik kolonkanın uzunluğunu, doldurucunu (kürəcik, keramika və s.) və ayırıcı mayeni, eləcə də qaz axınının sürətini və temperaturu seçməklə hətta qaz fazaya keçirilməsi mümkün olmayan sintetik və təbii maddələr qarışığını ayıra bilər.

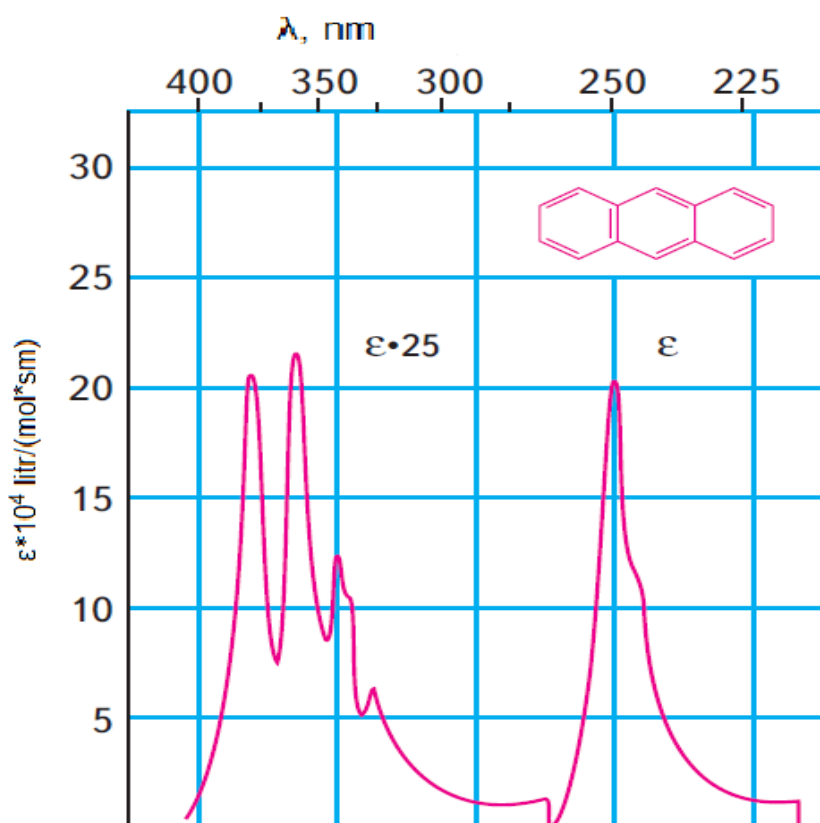
Yalnız qarışığı komponentlərinə ayırmaq kifayət deyil, həm də maddələrin qatılığını və tərkibini müəyyən etmək lazımdır. Ona görə də hər bir xromatoqraf ölçmə qurğusu ilə – detektorla təchiz olunur. Detektor kolonkadan sıxışdırılıb çıxarılan komponentlərin ondan keçdiyini qeydə alır. Hər şeydən əvvəl cihaz iki tiptə detektorla təchiz edilir. Katarometr nazik metallik naqildə cərəyanın gücünün dəyişməsi ilə qaz axınında istilik keçiriciliyinin dəyişməsinə qeydə alır. Detektora daxil olan maddənin kimyəvi təbiətinə cihaz reaksiya vermir. Gücləndirici ilə o, özüyazan qələmlə birləşdirilmişdir və detektora maddənin hər bir hissəsi daxil olduqca

hərəkət edən kağız lentdə pik qeyd olunur; ona uyğun sahə maddənin qatılığı ilə düz mütənasibdir.

İonlanmış detektor üzvi maddənin buxarlarının ionlaşmasına və sabit cərəyanın güclənməsinə əsaslanır. Analiz olunan qarışıqın xromatoqramında ayrı-ayrı komponentlərə müvafiq piklər ardıcıl qeyd olunur. Onların hər birinin təyin olunması üçün naməlum tərkibli qarışıq müxtəlif fiziki-kimyəvi analiz metodları tətbiq edilməklə müstəqil tədqiqat işinə çevrilir. Lakin əgər qarışıqın tərkibi məlumdursa, onda xromatoqraf hər bir komponentin qatılığını ölçməyə imkan verir.

Xromatoqrafiyanın digər növlərində qarışıqın komponentləri və ayırıcı maddələr arasında qarşılıqlı təsirin müxtəlif tiplərindən istifadə edilir. Bu, ionmübadilə, adsorbsiya, çökdürücü və s. xromatoqrafiyalardır.

Son 10 - 15 ildə bioloji və tibbi tədqiqatlarda maye xromatoqrafiya böyük rol oynayır. Spektroskopik üsullarən

mühüm üsuldur. Bu üsullarla maddənin molekul quruluşunu, kimyəvi tərkibini, atomların fəzada yerləşməsinə və s. görmək olar. Elektron (UB-spektr sahəsi 200-400 nm və görünən işıqla-spektr sahəsi 800 nm) spektroskopiyada maddə qəbuledici ilə enerji göndərən mənbə arasına qoyulur və maddəyə kvantlarla enerji verilir. O enerji udulur ki, atomun adi halı ilə həyəcanlanmış hal arasındakı enerji fərqinə bərabər olsun. Sonra adi hala qayıdanda dəyişiklik lentdə qurğu vasitəsilə lentdə qeyd olunur (Şəkilə bax). Lentdə absis oxunda dalğa uzunluğu, ordinat oxunda intensivlik qeyd edilir. Udulan dalğa uzunluğu böyük olduqca, udma zolaqları sıx olur deyə bəzi birləşmələr (alkanlar, sərbəst elektron cütü olan heteroatomlar və s.) UB və görünən işığı udmurlar. İQ (infraqırmızı) spektroskopiyada isə maddəyə İQ şüalar göndərilir. Maddədə rabitələr iki cür titrəyişlər əmələ gətirir: Rabitənin özünün valent titrəyişi (bu zaman rabitə özü bir xətt üzrə uzanıb-qısalır) və xarici təsirdən yaranan deformasiya titrəyişi (bu zaman rabitə

xəttdən kənara çıxır). Yenə maddə mənbə ilə qəbuledici arasına qoyulur. Qrafikdə ordinat oxunda isə udulan enerjinin intensivliyinin nümunə üzərinə düşən intensivliyə nisbəti (faizlə) yazılır. Absisdə udulun dalğa uzunluğu yazılır (aşağıdakı şəkilə bax). Alınan nəticələri məlumat kitabı ilə müqayisə edirlər.

Mühazirə 8

Mövzu: Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən kökünün kəsilməsi təhlükəsi olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin (CİTES növləri) gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi

Suallar:

- 1) CİTES növlərinə gömrük nəzarəti.
- 2) CİTES növlərinə gömrük rəsmiləşdirilməsi.
- 3) Sərhəddən qanunsuz keçirilən CİTES növlərinə görə məsuliyyət.

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən CİTES növlərini keçirən şəxslər Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına gömrük nəzarəti üçün zəruri olan məlumatları və sənədləri təqdim etməyə borcludurlar. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti üçün zəruri olan sənədlərin və məlumatların siyahısı idxal-ixrac əməliyyatları haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi, CİTES Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının icazəsi ilə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin bildiyi xarici dildə tərtib edilmiş sənədlər təqdim oluna bilər. Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının tələbi ilə növlər barəsində səlahiyyətə malik şəxs (daşıyıcı, anbar sahibi, başqa şəxs) növlərin çəkilməsini, yaxud onların sayının başqa yolla müəyyən edilməsini, yüklənməsini, boşaldılmasını, qablaşdırılmasını və ya yenidən qablaşdırılmasını, habelə belə növlərin ola biləcəyi başqa yerlərin açılmasını təmin etməyə borcludur. Gömrük qanunvericiliyinin pozulması halları aşkar edildikdə Azərbaycan

Respublikası gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə zəruri tədbirlər görürlər.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən CİTES növlərinin keçirilməsi, habelə dənizdən introduksiya CİTES Konvensiyası üzrə inzibati orqanın verdiyi CİTES İcazələrinə (1 №-li əlavə) müvafiq surətdə həyata keçirilir. CİTES Konvensiyası üzrə İnzibati orqanın qərarı ilə CİTES növlərinin tanınmasının asanlaşdırılması üçün bu növlərin hər birinin üzərində nişan qoyula bilər. Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən CİTES növlərinin müvafiq jurnalda uçotunu aparırlar (2 №-li əlavə). Həmin jurnalda aşağıdakı

		sütunlar			göstərilir:
-	idxalçının	(ixracçının)	adı	və	ünvanı;
-	CİTES İcazəsinin	(Sertifikatının)	nömrəsi	və	verilmə tarixi;
-	CİTES	növlərinin	adı	və	sayı;
-	CİTES	növlərinin	həcmi	və	cinsi.

Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal olunmuş və onun hüduqlarından kənara ixrac olunan nəre cinsli balıq məhsullarının (o cümlədən kürünün) tarasına dövlət dilində və müvafiq xarici dillərdə etikətlər yapışdırılmalıdır. Etikətlər birdəfəlik olmalı və elə yapışdırılmalıdır ki, onları zədələmədən qoparmaq mümkün olmasın. Nəre balıq kürüsü ilə bilavasitə təmasda olan taranın üzərindəki etikətlərdə aşağıdakılar əks olunmalıdır:

-	nəre	cinsli	balığın	növü	göstərilməklə	kürünün	miqdarı;
-			məhsulun		eyniləşdirmə		nömrəsi;
-		istehsalçı		müəssisə	haqqında		məlumatlar;
-		kürünün	saxlanma	müddəti	və		şərtləri.

Nəre balıq kürüsü ilə bilavasitə təmasda olan taranın üzərinə 2.10. bəndində göstərilmiş etikətlə əlavə olaraq universal nişan vurulmalıdır. Universal nişan ilkin taranın üzərinə yapışdırılmış, zədələnmədən çıxarılması mümkün olmayan birdəfəlik etikətlərdir.

Nişan	aşağıdakı	informasiyaları	təsbit	etməlidir:
-		növün	standart	kodu;
-		kürü	mənəbəyinin	kodu;
-		ölkənin	ikihərflili	ISO kodu;
-			tutulma	ili;
-	emal	müəssisəsinin	dövlət qeydiyyat	kodu;

- malın partiyasının eyniləşdirmə nömrəsi. Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən fiziki şəxslər tərəfindən nərə cinsli balıq kürüsünün keçirilməsi onun miqdarının adambaşına 250 qramdan artıq olmaması şərtilə CİTES İcazələri təqdim olunmadan həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən CİTES Konvensiyasının təsir dairəsinə düşən zooloji kolleksiyaların keçirilməsi bu Qaydaların 2.1.-2.8. bəndinin müddəalarına müvafiq surətdə həyata keçirilir. Göndərən ölkənin İnzibati orqanında qeydiyyatda olan herbari nümunələrinin, digər konservləşdirilmiş, qurudulmuş, yaxud xüsusi mayədə saxlanılan muzey eksponatlarının və canlı bitki materiallarının müvəqqəti surətdə qeyri-kommersiya və ya alimlər, yaxud elmi müəssisələr arasında hədiyyə, yaxud mübadilə məqsədləri ilə keçirilməsi, həmin eksponatların üzərində CİTES Konvensiyası üzrə İnzibati orqan tərəfindən verilmiş və ya təsdiq edilmiş yarlıq və bu Qaydaların 3.5. bəndinə müvafiq olaraq bəyannamə gömrük nəzarətinə təqdim olunduqda həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda bu Qaydalarda göstərilmiş CİTES İcazələrinin (Sertifikatlarının) olması, digər dövlət orqanlarının icazə sənədlərinin gömrük nəzarətinə təqdim edilməsindən azad etmir.

2)CİTES növlərinin gömrük rəsmiləşdirilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının fəaliyyət zonasında bundan ötrü müəyyən edilmiş yerlərdə və onun iş vaxtında aparılır, o cümlədən:

- nərə cinsli balıq kürüsü ixrac olunduqda - yalnız Heydər Əliyev adına Bakı Beynəlxalq Aeroportunda;
- CİTES növləri əl yükündə və baqajında keçirildikdə - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədinin faktiki keçilmə yerində;
- CİTES növləri beynəlxalq poçt baratlarında göndərildikdə - Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Poçt Mübadiləsi yerlərində;
- CİTES növlərinin tranzit daşınması zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının tranzit daşınmaları haqqında qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə həyata keçirilir.
- CİTES növlərinin gömrük rəsmiləşdirilməsi, mümkün qədər ən az ləngimə ilə və minimum zədələnmə riski, sağlamlıq üçün təhlükə, yaxud sərt rəftar olmamaq şərti ilə həyata keçirilir. Canlı heyvanlar, tez xarab olan mallar sadələşdirilmiş qaydada və ilk növbədə rəsmiləşdirilir. Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin pozulması hallarının aşkar edilməsi ilə

əlaqədar Konvensiyanın I, II və III əlavələrinə daxil edilmiş canlı növlərin müsadirə edilməsi halında nümunə CİTES Konvensiyası üzrə inzibati orqanın və ya Bakı Heyvanat Parkının sərəncamına verilir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları obyektlərin prob və nümunələrini götürmək, onların tədqiqini (ekspertizasını) aparmaq hüququna malikdir.

CİTES növlərinin bəyan olunması hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən malların bəyan olunması qaydasına müvafiq surətdə həyata keçirilir.

CİTES İcazələri (Sertifikatları) xüsusi blanklarda (bundan sonra İcazə - əlavə № 1) tərtib olunur, hansı ki, onlarda aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır:

- CİTES Konvensiyasının adı;
- CİTES Konvensiyası üzrə inzibati orqanın adı;
- CİTES Konvensiyası üzrə inzibati orqanın tanınma möhürü;
- CİTES Konvensiyası üzrə inzibati orqanın göstərdiyi nəzarət nömrəsi.

İcazə – sertifikat blanklarının əslinin rəngi surətlərinin rəngindən fərqlənir və əslinə nömrələnmiş xüsusi marka yapışdırılır, blankların bütün surətləri üzərində həmin nüsxənin surət olması dəqiq göstərilir və nüsxənin mətnində göstərilmiş hallar istisna olmaqla, onlardan əslin əvəzinə istifadə oluna bilməz.

İcazələr Azərbaycan və ingilis dillərində doldurulmalıdır.

İcazələrdə aşağıdakılar göstərilməlidir:

- azərbaycanca və (və ya) latınca adları tam göstərilməklə heyvanın, yaxud bitkinin növü;
- növlərin təsviri (canlı heyvanlar, yaxud bitkilər, dərilər, müqəvvalar, cəmdəklər, kəllələr, buynuzlar, dişlər, qan, kürü, toxum, köklər, rişələr, habelə məmulatlar və s. canlı heyvanlar üçün
- yaş və cins, eyniləşdirici nişanların olması);
- növlərin sayı, yaxud çəkisi;
- növlərin mənşəyi (təbiətdən götürülmüşdür, süni şəraitdə yetişdirilmişdir, başqa ölkədən idxal olunmuşdur, qanunvericiliyə uyğun olaraq müsadirə olunmuşdur, alınmışdır, hədiyyə, yaxud miras kimi əldə olunmuşdur və s.);
- Azərbaycan və ingilis dillərində ixracçının, təkrar ixracçının (reeksportçunun) və idxalçının hüquqi ünvanı (fiziki şəxslər üçün ev ünvanı).

CİTES növlərinin hər bir dəsti üçün ayrıca icazə tərtib olunmalıdır - əslə və 4 surəti. Gömrük nəzarətinə CİTES İcazəsinin əslə, habelə 1-ci və 2-ci surətləri təqdim olunur.

CİTES növlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən buraxılması üçün əsas CİTES İcazəsinin əslidir.

CİTES İcazəsinin təqdim olunmuş əslində və surətlərində Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları aşağıdakı qeydləri aparırlar:

14-cü sütun - İcazənin müvafiq bölgülərində (A, V, C, D) sadalanmış CİTES növlərinin faktiki surətdə gətirilən (aparılan) sayı;

15-ci sütunun yuxarı hissəsi - konosamentin (aviaqaimənin) nömrəsi;

15-ci sütunun aşağı hissəsi - gömrük sərhədinin kəsişmə nöqtəsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi tarixi, gömrük rəsmiləşdirilməsini və gömrük nəzarətini həyata keçirmiş gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin imzası.

Gömrük rəsmiləşdirilməsini və gömrük nəzarətini həyata keçirmiş Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının sənədlərində İcazənin 2-ci surəti saxlanılır.

İcazənin əsli 1-ci surətlə birlikdə sahibinə verilir.

CİTES İcazələrinə dəyişiklik və düzəlişlərin edilməsinə yol verilmir.

CİTES İcazələrinin itirilməsi halında dublikat verilmir və yeni İcazələrin tərtib edilməsi tələb olunur.

CİTES İcazələri göstərilən müddətdə istifadə olunmadıqda etibarsız sayılır.

İcazənin fəaliyyət müddəti inzibati orqanlar tərəfindən CİTES Konvensiyasına uyğun müəyyən edilir və bu barədə icazənin 2-ci qrafasında qeydiyyat aparılır.

CİTES növlərinin tranziti Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinə müvafiq surətdə tranzit daşımaları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu zaman CİTES İcazə sənədləri tələb olunmur.

3) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən vəhşi fauna və yabanı flora növləri keçirilərkən müvafiq qaydalara əməl edilməməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən məsuliyyət doğurur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti həyata keçirilərkən hüquqazidd qərarlara, hərəkətlərə, yaxud hərəkətsizliyə görə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə məsuliyyət daşıyır.

	KÖKÜNÜN KƏSİLMƏSİ TƏHLÜKƏSİ OLAN VƏHŞİ FAUNA VƏ YABANI FLORA NÖVLƏRİNİN BEYNƏLXALQ TİCARƏTİ	☐	İXRAC / EXPORT	İCAZƏ/SERTİFİKAT PERMIT/CERTIFICATE No. AZ000000 «Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən
		☐	TƏKRAR İXRAC / RE- EXPORT	
		☐	İDXAL /	

	HAQQINDA KONVENSIYA CONVENTION ON INTERNATIONAL TRADE IN ENDANGERED SPECIES OF WILD FAUNA AND FLORA	IMPORT BAŞQAL ARI / OTHER:	kökünün kəsilməsi təhlükəsi olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin (CİTES növləri) gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi Qaydaları» 1 №-li Əlavə	
			2.	-dək qüvvədədir / Valid until
3. İdxal edən (adı və ünvanı) / Importer (name and address)		4. İxrac edən/təkrar ixrac edən (adı, ünvanı, ölkə) / Exporter (name, address, country)		
3a. İdxal edən ölkə / Country of import		Xahiş edənin imzası / Signature of the applicant		
5. Xüsusi şərtlər / Special conditions Bütün idxal və ixrac edilən nümunələr baytarlıq normativlərinə cavab verməlidirlər Canlı heyvanlar üçün bu icazə, yaxud sertifikat yalnız nəqliyyat şəraiti Canlı heyvanların daşınması üçün Qərarlara, yaxud hava nəqliyyatı IATA Canlı heyvanlar		6. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Ministry of Ecology and Natural Resources, Republic of Azerbaijan		
		ünvan: AZ0033 Bakı, Moskva pros. 50tel: +994(12) 41-53-		

üçün Normativlərə tabe olduğu halda həqiqi hesab olunur. For live animals, this permit or certificate is only valid if the transport conditions conform to the Guidelines for Transport of Live Animals or, in the case of air transport, to the IATA Live Animals Regulations				76, 38-74-19 faks: +994(12) 41- 58-11, 92-59-07 address: 50 Moscow avenue, AZ0033 BAKU tel: +994(12) 41-53- 76, 38-74-19 fax: +994(12) 41-58- 11, 92-59-07	
5a. Göndərişdə məqsəd (arxaya bax) / Purpose of the transaction (see reverse)	5b. Təhlükəsizlik möhürü / Security stamp N				
7./8. Elmi adı (cinsi və növü) və heyvanın, yaxud bitkinin hamiyat məlum adı / Scientific name (genus and species) and common name of animal or plant		9. Nümunələrin təsviri, tanınmaq üçün nişanları, yaxud nömrələri (yaşı/əgər canlıdırsa cinsiyyəti) Description of specimens, including identifying marks or numbers (age/sex if live)	10. Əlavə № və mənbə (arxaya bax) Appendix No. and source (see reverse)	11. Miqdarı (ölçü vahidliylə) Quantit y (including unit)	11a. Ümumilikdə ixrac olunan/kvot a Total exported/ Quota /
7./8.		9.	10.	11.	11a.

12. Törəndi yi ölkə* / Country of origin *	İc azə № / Perm it No.	Tarix / Date	12a. Axırncı təkrar ixracat ölkəsi / Country/ of last re-export	Sertifi kat №-si/ Certifica te No.	Tarix / Date	12b. Əməliyyat № ** yaxud əldə olunma tarixi *** / No. of the operation *** or date of acquisition ***	
7./8.			9.	10.		11.	11a.
12. Törəndi yi ölkə* / Country of origin *	İc azə № / Perm it No.	Tarix / Date	12a. Axırncı təkrar ixracat ölkəsi / Country/ of last re-export	Sertifi kat №-si/ Certifica te No.	Tarix / Date	12b. Əməliyyat № ** yaxud əldə olunma tarixi **** / No. of the operation **** or date of acquisition ****	
7./8.			9.	10.		11.	11a.
12. Törəndi yi ölkə* / Country of origin *	İc azə № / Perm it No.	Tarix / Date	12a. Axırncı təkrar ixracat ölkəsi / Country/ of last re-export	Sertifi kat №-si/ Certifica te No.	Tarix / Date	12b. Əməliyyat № ** yaxud əldə olunma tarixi **** / No. of the operation **** or date of acquisition ****	
7./8.			9.	10.		11.	11a.

12. Törəndi yeri / Country of origin *	İcəzə № / Permit No.	Tarix / Date	12a. Axırncı təkrar ixracat ölkəsi / Country of last re-export	Sertifikasi №-si / Certificate No.	Tarix / Date	12b. Əməliyyat № ** yaxud əldə olunma tarixi *** / No. of the operation *** or date of acquisition ***
* Nümunələrin təbii mühitindən götürüldüyü, ağilda çoxaldıldığı, yaxud süni surətdə çoxaldıldığı ölkə (yalnız təkrar ixrac olunan halda) ** Yalnız Əlavə 1-ə aid olan, ağilda, yaxud süni surətdə kommersiya məqsədilə çoxaldılan nümunələr *** Konvensiyadan əvvəlki nümunələr üçün * Country in which the specimens were taken from the wild, bred in captivity or artificially propagated (only in case of re-export) ** Only for specimens of Appendix-I species bred in captivity or artificially propagated for commercial purposes *** For pre-Convention specimens						
13. Bu icazə tərəfindən verilmişdir This permit is issued by:						
_____ Yer / Place		_____ Tarix / Date		_____ Təhlükəsizlik ştamplı, imza və rəsmi möhür / Security stamp, signature and official seal		

14. İxracın təsdiqi / Export endorsement:		15. Yükləmək üçün qaimə / Hava nəqliyyatı biletinin nömrəsi / Bill of Lading/Air Waybill Number:			
Bölgü/Block	Miqdarı/Quantity				
A					
B					
C					
D		İxrac olunan port Port of Export	Tarix Date	İmza Signature	Rəsmi şamp və vəzifəsi Official stamp and title

CITES İCAZƏ/SERTİFİKAT № AZ000000

CITES PERMIT/CERTIFICATE

«Azərbaycan Respublikasının
gömrük sərhədindən keçirilən
kökünün kəsilməsi təhlükəsi
olan vəhşi fauna və yabanı flora
növlərinin (CİTES növləri) gömrük
nəzarəti və gömrük
rəsmiləşdirilməsi Qaydaları»
2 №-li Əlavə

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən CİTES növlərinin, nərə cinsindən olan balıq və balıq məhsullarının, o cümlədən kürünün uçot

Jurnalı

Sıra №-si	İdxalçının (ixracçının) adı və ünvanı	CİTES icazəsinin (sertifikatının) nömrəsi və verilmə tarixi	CİTES növlərinin adı və sayı	CİTES növlərinin həcmi və cinsi
1	2	3	4	5

Mühazirə 9

Mövzu: İdxal olunan kənd təsərrüfatı mallarındakı nitratlara gömrük nəzarəti.

Suallar:

- 1) İdxal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarına gömrük nəzarətinin zəruriliyi.
- 2) Nitratların insan orqanizminə daxil olması yolları.
- 3) Nitratların miqdarının beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tənzimlənməsi.
- 4) Nitratların insanın sağlamlığına təsiri.
- 5) Nitratların səviyyəsinin təyini zamanı istifadə olunan cihazlar.

Ədəbiyyat: C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkəraliyev " Gömrük ekspertizası " Bakı 2003.

1)Torpağa verilən azotlu birləşmələr bostan-tərəvəz,yem bitkilərinin toxumlarına,oradanda nitratlar şəklində yeyinti məhsullarına və nəhayət insan orqanizminə daxil olur.Bu səbəbdən yeyinti məhsullarında nitratların miqdarının gigiyenik cəhətdən vaxtında qiymətləndirilməsi vacib məsələlərindəndir.Çünki onların normadan artıq olması insan orqanizminə mənfi təsir göstərir.

2)Qidamıza nitratlar ətraf mühitdən - təbiətdə azotun dövrənə,istehsalın intensivləşdirilməsi,sənaye tullantılarının,xüsusilə də işlənmiş qazların atmosfərə buraxılması,yem və yem bitkilərində olan nitratlar,içməli su,yağış suyu və s.ilə daxil olur.Digər tərəfdən isə yeyinti sənayesində nitratlar və nitritlər qida əlavəsi kimi ətin konservləşdirilməsi zamanı konservant kimi ət məmulatlarının sensor göstəricilərinin yaxşılaşdırılması,botulizmin aradan qaldırılması üçün işlədilir.Nitratlar eyni zamanda süd sənayesində bir sıra bakteriyaların çoxalmasının qarşısının alınması üçün işlədilir.

3)Beynəlxaiq təşkilatın-Ümümdünya Səhiyyə Təşkilatının və BMT-nin nəzdindəki FAO-nun verdiyi məlumata görə,insanın hər bir kiloqram çəkisi üçün nitratların orqanizmə qəbulu üzrə gündəlik icazə verilən miqdarı 5mqnatrium nitrat və ya 3,65 mq nitrat duzları təşkil edir.Beləliklə də çəkisi 60 kq olan şəxsin nitratların qəbulu üzrə gündəlik icazə verilən miqdarı norma üzrə 220mq nitrat duzları təşkil edir.Bir sıra ölkələrdə uşaq qidası üçün istifadə olunan meyvə-tərəvəz məhsullarında 4aydan 3 ilədək yaş həddi olan uşaqlar üçün qidanın hər bir kiloqramına 50 mqnatrium nitrat (36,5mq nitrat duzları) maksimum hədd kimi müəyyən edilmişdir.

4)İnsan orqanizminə daxil olan nitratların 80% həzm-mədə bağırsaq traktatı vasitəsilə orqanizmdən xaric olunur,qalan 20% isə müəyyən formalar halında orqanizmdə qalır.Orqanizmdə qalan miqdarı insan orqanizmi üçün ciddi təhlükə yaradır.İnsan orqanizminə uzun müddət və sistematik olaraq nitratların daxil olması nəticəsində ciddi xəstəliklər əmələ gətirmək qabiliyyətinə malik kimyəvi birləşmələrin yaranması sübut olunmuşdur.İnsan orqanizmində nitratlar fermentlərin,mikroorqanizmlərin təsiri ilə nitrit turşusunun duzlarına çevrilərək onu zəhərləyir.İnsan orqanizmində nitritlərin toksiki təsiri methemoqlobinemiya formasında özünü büruzə verir.Methemoqlobin isə hemoqlobinin törəməsi olub,qanda onu oksigen daşıma funksiyasından məhrum edir.Yəni əmələ gələn methemoqlobin oksigen daşıma mərkəzini blokadaya alır və bunun nəticəsində insan təngnəfəs olur.Nəticədə hemoqlobinin tərkibində olan iki valentli dəmir üçvalentli dəmirə qədər oksidləşir və bu oksidləşmə nəticəsində qırmızı rəngli hemoqlobin tünd qəhvəyi methemoqlobinə çevrilir. Bu isə oksigen çatışmamazlığı yaradaraq orqanizmdə onun nəqlini pozur.Nitratlar nitritlərə və nitrozaminlərə çevrilərək

kansrogen təsirə malikdirlər. Belə ki,viski və pivədə,ən başlıcası isə azot gübrələrinin artıq miqdarının təsiri kök və yeməli çugundurda olan nitrozaminlərin xərçəng xəstəliyinin inkişafına səbəb olması statistik cəhətdən sübut olunmuşdur.Bir sıra nitrozaminlər hətta bir başa dəriyə və cərrah əlcəyinə keçir.Digər tərəfdən nitritlər nitratlardan 20 dəfə artıq toksikidir.Nitrozaminlərdən ən təhlükəlisi isə dietil nitrozamindir.Ümumiyyətlə,nitrozaminlərin miqdarı yeyinti məhsullarında kiloqramda 10mq-dan artıq olmamalıdır.Lakin bu göstərici duzlanmış və hissə verilmiş ət məhsullarında qismən çox olur. Tənəffüs zamanı nitrozaminlərin ümumi toksiki dozası kiloqramda 40 mq təşkil edir.

5)Respublikamızın ərazisinə idxal olunan mallar keyfiyyət sertifikatı ilə müşayət olunur və idxal məhsullarında nitratların miqdarı göstərilir.Alıcı göstərilən göstəriciyə şübhə edərlərsə ,nitratların miqdarını ekspress üsulla təyin edən xüsusi indikatorlardan istifadə etməklə təyin edə bilərlər.Bu indikatorlar "Nitrat","İndam" tipli kağız zolaqları,rəngli şkalası olan "Nitrat test"tubusunu, Snappi Sap Test tipli nitratın miqdarından asılı olaraq rəngini dəyişən lövhələr və etalon şkalalar kompleksi, habelə Lachema Brno firması tərəfindən buraxılan Ana-La-Nitrat vəAna-La-Test-Nitro indikator kağızları və s. indikatorlarıdır.Hazırda səyyar-"Mikon","Nitratomer HM-002","İon-X"və s. nəzarət cihazları obyektə nitratların miqdarını dəqiq təyin etməyə imkan verir.

Mühazirə10

Mövzu:Qida əlavələrinə gömrük ekspertizası.

Suallar :

- 1) Qida əlavələri haqqında ümumi məlumat
- 2) Qida əlavələrinin təsnifatı
- 3) Qida əlavələrinin istifadəsinə nəzarət üsulları

1. Qida əlavələri təbii və sintetik maddələr olub , yeyinti məhsullarına bir sıra zəruri xassələr (üzvi, texnoloji və s.) vermək üçün onların tərkibinə yeridilir və ayrıca yeyinti məhsulu və ya qida komponenti kimi istifadə edilmir.FAO komissiyasının qaydalarına görə “ Kodeks Alimentarius ”- a görə qida əlavələrinə elə maddələr aiddir ki , onlar normal şəraitdə qida maddəsi kimi istifadə olunmur və tipik qida inqredienti kimi tətbiq edilmir. Qida əlavələrindən qida məhsullarının istehsalı , onların qablaşdırılması və saxlanması üçün yaxşılaşdırılması üçün onların tərkibinə əlavə edilməsi qida əlavələrinin ayrıca istifadəsinə yol vermir. İstehlakçı

mütləq yeyinti məhsullarında qida əlavələrinin olması haqqında informasiya almalıdır. Qida əlavələrinin istifadəsində aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır: “ Qida əlavələrinin nə dərəcədə iqtisadi səmərəli olmasından asılı olmayaraq o yalnız praktikada o vaxt istifadə edilə bilər ki , əhalinin sağlamlığı üçün tam zərərsiz olsun. ” Zərərsiz dedikdə qida əlavələrinin tərkibində həm toksik və kansorogen maddələrin yoxluğu , həm də gələcək nəsillər üçün təhlükəli olan mutagen xassələrin yoxluğu başa düşülür. Bu sahədə əsas diqqət ona yönəldilməlidir ki , qida əlavələrini keyfiyyətsiz xammal və xarab olmuş qida maddələrinin tərkibinə əlavə edib , istehlakçı üçün maskalanmasına yol verilməməlidir . Qida əlavələri – kimyəvi maddə və təbii birləşmələrdən ibarət olub, xammalın və hazır məhsulun yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunur. Qida əlavələri xüsusi olaraq ərzaq məhsullarının xassələrini dəyişməkdə və ərzaq keyfiyyətinin qorunması üçün istehsal zamanı daxil edilir.

Qida əlavələrinin daxil edilməsinin əsas məqsədi nəzərə alır:

- 1.Qida xammallarının emal və hazırlanma texnologiyasının , yeyinti məhsullarının istehsalı , qablaşdırılması , daşınması və saxlanılmasının təkmilləşdirilməsini
2. Yeyinti məhsullarının təbii keyfiyyətinin saxlanılması
3. Yeyinti məhsullarının strukturunun və ya yeni toxumaların yaranması xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması və saxlanma müddətində həmin xüsusiyyətlərin stabilliyinin artırılması

Yeyinti məhsullarının texnologiyasında aşağıdakı qida əlavələri əsas götürülür:

- 1.Yeyinti məhsullarının istehsalının texnoloji prosesi üçün zəruri olan qida əlavələri (texnoloji prosesi sürətləndiricilər, xammal xırdalayıcılar, köpük əmələgətiricilər)
- 2.Yeyinti məhsullarının mikrobioloji və oksidləşməsi ilə xarab olmasının qarşısını alan qida əlavələri (antimikrob vasitələr, kimyəvi , bioloji antioksidantlar)
- 3.Hazır məhsulun əmtəə görünüşünü və xassəsini formalaşdıran və bazarda müvəffəqiyyət qazandıran qida əlavələri (qida rəngləyicilər ,aromatizatorlar , dad əlavələri)
- 4.Yeyinti məhsullarının keyfiyyət yaxşılaşdırıcıları (dad , aromat, konsistensiya təmizləyicilər)
- 5.Xarici görünüş yaxşılaşdırıcıları (rəngləyicilər, ağardıcılar)
- 6.Saxlama şəraitinin tənzimləyiciləri (konservantlar, antioksidantlar)

7. Digər xeyirli xassələrə malik əlavələr (qida lifləri)

Müxtəlif ölkələrdə istifadə olunan qida əlavələrinin sayı 500-ə qədərdir, bunlara kombinə edilmiş əlavələr , digər ətirli maddələrə aromatizatorlar aid deyildir.

Avropa İttifaqı tərəfindən qida əlavələrinin “E” rəqəmli kodlaşdırma sistemi işlənilmişdir. Bu sistem qida əlavələrinin rəqəmli kodlaşdırma sisteminin qida məhsullarının VOZ-FAO kodeksinə daxil edilmişdir. Hər bir qida əlavəsinə 3 və 4 rəqəmli Avropa ölkələri üçün E indeksli nömrə uyğun qoyulur.

Konkret maddəyə qida əlavəsi statusu və E indeksli identifikasiya olunmuş nömrə verilməsi konkret izaha malikdir. Belə ki:

- a) Verilən konkret maddənin təhlükəsizliyi yoxlanılıb .
- b) Maddə onun tətbiqinin təhlükəsizliyi çərçivəsində tətbiq oluna bilər. Qida əlavələrinin tətbiqi istehsalçını onun tərkibinə daxil edilmiş qida maddələrinin tipi və tərkibi haqqında şübhəyə əsas verməməlidir.
- c) Yeyinti məhsulunun müəyyən keyfiyyət səviyyəsinə çatması üçün maddələrin təmizlik kriteriləri müəyyənləşdirilmişdir.

Yeyinti məhsulunun tərkibində qida əlavəsinin olması etikətdə göstərilməlidir və həmin maddələr fərdi maddə kimi və ya E kodu ilə kodlaşdırılmış funksional ad ola bilər. Məsələn: E 211 və ya benzoat natrium. Yeyinti məhsullarının xarab olmaması üçün onlara konservantlar və antioksidantlar əlavə edilir. Məhsulun xarici görünüşünü yaxşılaşdırmaq üçün məhsullara rəngləyicilər , emulqatorlar və stabilizatorlar daxil edilir. Məhsullara ayrı – ayrı dad xassələrini vermək üçün dad gücləndirici və şirinləşdiricilər istifadə edilir . Buna misal olaraq aromatizatorları göstərmək olar. Aromatizatorlar məhsula yaxşı aromat xassəsi verir.

2. Qida əlavələrinin ümumi qəbul edilmiş vahid klassifikasiyası onların texnoloji funksiyalarından asılı olaraq “ Qida əlavələrinin tətbiqində gigiyenik tələblər ”in SanPin 2.3.2.1293-03 göstərilmiş qaydasına görə qida əlavələri aşağıdakı funksional siniflərə bölünür:

E 100 –E 182 – rəngləyicilər

- E200 və sonra – konservantlar
- E300 və sonra – antioksidləşdiricilər (məhsulu xarab olmaqdan qoruyur)

- E400 və sonra – stabilizatorlar (verilmiş tərkibi qoruyur)
- E500 və sonra – emulqatorlar (müəyyən strukturu saxlayır)
- E600 və sonra – dad və aromat gücləndiriciləri
- E700 – E800 – ehtiyat indeksləri
- E900 və sonra – antinflaminqlər , köpüyə qarşı maddələr (köpük əmələgəlməni azaldır)
- E1000 və sonra – qaza çevirici , şirinləşdirici və kraxmal ifadə edir.

1. Məhsulun xarici görüşünü müəyyənləşdirən maddələr qrupu qida boyalarıdır.

Qida boyaları təbii və sintetik olurlar.

Təbii boyalar – bu rəngləyici və ona oxşar maddələrdir ki , ya yeyinti məhsullarından və ya başqa heyvan və bitki mənşəli xammallardan ekstrat kimi alınır . Həmin xammallardan rəngləyici , qidalı , aromatik və digər birləşmələr selektiv ayrılır.

Sintetik qida rəngləyiciləri – bunlar üzvi rəngləyici və ona oxşar maddələr olub kimyəvi sintez yolu ilə alınır , təbiətdə olmur. Sintetik rəngləyicilərin bitki anoloqu ola bilər . Məsələn : kartinoid və riboflavin . Təbii anoloqu olmayan sintetik rəngləyicilər sünni rəngləyicilər də adlanır .

Sintetik rəngləyicilər təbii rəngləyicilərə nisbətən bir sıra texnoloji üstünlüklərə malikdir. Belə ki , onlar parlaq rəng verir , müxtəlif rənglər asan alınır , məhsulun texnoloji prosesində pozulmur.

an ən çox diqqəti sintetik boyalar cəzb edir . Bunların toksik, mutagen və konsorogen təsirləri qiymətləndirilməlidir. Qida boyaları geniş miqyasda şirniyyat məmulatlarının , içkilərin , marqarirlərin , konservlərin , quru səhər yeməklərinin , əridilmiş pendirlərin , dondurmaların istehsalında istifadə edilir.

2.Rənglərini stabilləşdirmək zəruri olan yeyinti məhsulları 3 böyük qrupa bölünür : ət məhsulları ; bitki mənşəli xlorofilli ; meyvə və tərəvəzlərin emal məhsulları ; Sonuncular fermentativ və qeyri – fermentativ qaralmağa meyllidir.

3. Bu maddələr qida boyalarının intensivliyini artırmaq üçün istifadə edilir . Natrium nitrat və ət pigmenti qarşılıqlı təsirə girərək (mioqləbin və onun törəmələri , hemoqləbin) saxlanma prosesində onun möhkəmliyini yüksədir . Ət məhsullarının emal

texnologiyasında rəngin stabilizatoru kimi askorbin turşusu , natrium – askorbat , izoaskorbin turşusu , natrium eritorbat istifadə edilir .

4. İstehlakçı yeyinti məhsullarını qiymətləndirərkən əsas diqqəti onun dadına və aromata (iyinə) verir . Çox vaxt pis dad və iy məhsulun keyfiyyətli olmamasına dəlalət edir . Müasir təsəvvürlərə görə dad –aromat maddələri əhalidə bağırsaqların mikroflorasına yaxşı təsir göstərir , disbakteriozu aradan qaldırır . Çiy və şirin qidalar orqanizmi qocaldır . Dad və aromatu gücləndirən maddələr orqanizmin orqanoleptik xassələrini gücləndirmək üçün qidaya əlavə edilir . Onlar təbii və təbii maddələri imitasiya edən olmaqla iki yerə bölünür . Təbii aromatizatorları meyvələrdən , tərəvəzlərdən , bitkilərdən şirə şəklində , esensiya və konsentrat şəklində ayrılır . İkincilər isə sintetik və qeyri - ənənəvi yolla alınır .

Dad - aromatik qida əlavələri yeyinti məhsullarının dadını və iyni (aromasını) gücləndirir və modifikasiya edir . Onların tətbiqi məmulatın iynin və dadının çevrilməsinin və modifikasiyasının formalaşmasına kömək edir , o da əmtəənin istehlakına və satılmasına böyük təsir edir .

Qəbul edilmiş klassifikasiyaya görə bu qrupa aiddir :

- Aromatizatorlar
- Məhsulun təbii dad və iy gücləndiriciləri
- Turşuluq tənzimləyiciləri
- Duzlu maddələr
- Şirinləşdiricilər

Qida aromatizatorlarına E kodu verilmir . Bu dünyada çox sayda aromatizatorın buraxılması (10000) və onların da özlülüyündə mürəkkəb maddələrin çox komponentli sistemidir ki , onların da gigiyenik qiymətləndirilməsi və beynəlxalq rəqəmsal kodlaşdırma sisteminə daxil edilməsi çətin məsələdir . Dad və aromat gücləndiriciləri - yeyinti məhsullarının təbii iy və dadını gücləndirir .

Turşu tənzimləyiciləri , duzlu maddələr , şirinləşdiricilər yeyinti məhsullarına turş , duzlu və şirin dad çalarları verir . İy – dad qida əlavələri ət məhsullarının

hazırlanmasında istifadə edilir, bu prosesdə qeyri - ət inqrientdən və zəif dad aromatinin xarakteristikasına malik ət xammallarından istifadə edilir. Bu xammallar aşağıdakılardır:

- Dondurulmuş ət
- Quş əti
- Zülal - yağ emulsiyaları
- Məhsula oxşar, kollagen saxlayan xammal

Qeyd etmək lazımdır ki, hazır məhsulun dadı və iyi (aromatı) yalnız əlavə edilən aromatizatorlardan, dad və iy gücləndiricilərindən yox, həm də xammalda olan və texnoloji prosesdə əmələ gələn birləşmələrdən asılıdır.

Ət sənayesində istifadə olunan dad - iy əlavələrini aşağıdakı kimi təsnifatlandırmaq olar:

- Natural və standart ədavalar (qara istiot, muskat, keşniş) və yerli ədavalar (rozmarin, nasternak, zirə)
- Xüsusi ədviyyatların ekstratları - natural aromatizatorlar
- Dad və aromat gücləndiriciləri və ət aromatlari
- Hisəvermə pereparatları

Xüsusi natural ədavalar, ədavaların CO₂ - ekstratı qida əlavələrinə aid deyil.

5. Gücləndirici - əlavələrin əsas funksiyası - ət məhsulların emalı zamanı itirilən dad, iy, aromatin bərpası, stabilləşdirilməsi, gücləndirilməsi, həmçinin dad, aromatin arzuolunmayan hissəsini aradan qaldırmaqdır.

6. Tipik gel əmələgətiricilərə karraginan aiddir ki, onlar da dəniz yosunlarının ayrı - ayrı növlərinin hüceyrə divarlarında olur. Bu maddə həm də qatılaşdırıcı və tərkibin sabitliyini qorumaq üçün istifadə edilir. ABŞ - da və Avropa Birliyi Ölkələrində karroginan faydalı və təhlükəsiz komponent kimi istifadə edilir. Yaponiyada isə onu təbiətin məhsulu kimi hesab edirlər, istifadəsi qida əlavələri qaydasına görə məsləhət görülmür.

Karraqınanların tərkibinə müxtəlif şəkərlərin , məsələn : qlükoza , riboza , monnoza , qalaktoza və ya şəkərli kompleks əlavələrini daxil etdikdə gəlin möhkəmliyi və ərimə temperaturu artır .

7.Emulqatorlar - emulsiyanın alınmasını təmin edən və təbii şəraitdə qarışmayan maddələr qarışığını stabilləşdirən səthi aktiv maddələrdir . Emulqatorlar bitki , heyvan və ya sintetik mənşəli ola bilərlər . Qida sənayesində həm təbii , həm də sintetik emulqatorlardan istifadə olunur . Təbii emulqatorlar zərərsizdir . Qida sənayesində istifadəsinə icazə verilən emulqatorlar zərərsiz hesab olunur , buna baxmayaraq onların bir çoxları üçün qəbul edilmənin gündəlik maksimum norması hazırlanmışdır ki , bu normanı aşmaq məsləhət görülmür . Təbii emulqatorlara yumurta sarısı , təbii lesitin , saponinlər və s. misal göstərmək olar .

8. Malda stabilləşdirici sistemlər xüsusi yer tutur . Bu komponentlərin kompleksi olub , özünə emulqatorları , stabilizatorları , qoyulaşdırıcıları birləşdirir . Məhsulun təyinatına görə emal , saxlama və realizasiya şəraitindən asılı olaraq komponentlərin keyfiyyət və kəmiyyət tərkibi seçilir . Stabilləşdirici sistemlərin tətbiqi yeyinti məhsulunun dayanıqlığını artırır , məhsulun isti emal rejimini , daşınmasını və saxlanılmasını təmin edir . Stabilləşdirici sistemlər əvvəlcədən hazırlanmış proseslərin aparılmasına imkan verir . Bu sistemlərdə kremlər , emulsiyalar , imitasiya şpikləri əsas xammal kimi (ət xammalı) istifadə edilir.

Qatılaşdırıcı və stabilizatorların tətbiqində məqsəd mövcud olan homogen sistemin stabilliyi və homogenləşməsini yaxşılaşdırmaqdır

9. Konservantlar - elə maddələrdir ki , onlar hazır yeyinti məhsullarının saxlanma müddətini uzadır və bu məhsulun mikrobioloji xarab olmadan müdafiə edir . Kimyəvi konservantları geniş istifadə edilən ərzaq məhsullarının tərkibinə daxil edilməsinə icazə verilmir . Bunlar süd , un , çörək , təzə ət , dietik ərzaqlar , uşaq yeməkləri , həmçinin təbii adı altında satılan məhsullardır .

Konservantlar yeyinti məhsullarına ona görə əlavə edilir ki , ərzaq məhsullarının mikrobioloji xarab olmasının qarşısı alınsən və məhsulun yararlılıq müddəti uzansın . Əgər məhsul bakterial çirklənibsə və xarab olmağa başlayıbsa konservantın əhəmiyyəti yoxdur .

Ən çox istifadə edilən konservantlar indiki zamanda aşağıdakılardır :

Duz , etil spirti , uksus (E260) , sulfit (E220) , propion (E280) , sorbin (E200) , benzoy (E 210) turşuları və onların bir sıra duzları (E 202 , E 203 , E 211 , E 221...E 228 , E 261 ...E 263 , E 281 ... E 283) , CO₂ (E 290) , nitritlər (E 249 , E 250) , nitratlar (E251 , E252) , nizin (E 234). Şəkər 60 % - dən yuxarıdırsa antimikrob təsiri göstərir . Müəyyənləşdirilib ki , yüksək antimikrob aktivliyini sarımsağın efir yağı , darçının çəbresin və bir sıra başqa bitkilərdə də var . Sənayedə istifadə etmək üçün bu konservantlar sintetik alınır , lakin onlar təbii bitkilərdəkinə tam oxşadırlar.

Konservantların tətbiqinin effektivliyi o zaman yüksək olur ki , onların ərzaq məhsulunda bərabər paylanması təmin edilsin . Buda konservantın həll olması ilə edilir

Konservləşmə texnologiyasında lazım olan effekti almaq üçün bu və ya digər konservantı uyğun dozada istifadə etmək lazımdır .

Hazır məhsulun və yeyinti xammallarının xarab olması mürəkkəb fiziki - kimyəvi və mikrobioloji proseslərin nəticəsidir . Bunlar mikrobial havanın hidrolitik , oksidləşdirici inkişafıdır . Onlar öz aralarında sıx əlaqələdir və onların baş vermə sürəti bir çox faktorlarla müəyyən olunur : Qida sistemlərinin tərkibi və vəziyyəti , nəmliyi , mühitin pH-ı , fermentlərin aktivliyi , xammalın saxlanması və emalı texnologiyasının xüsusiyyətləri , bitki və heyvan mənşəli xammallarda antimikrob , antioksidləşdirici , konservləşdirici olması .

Qida məhsullarının xarab olması onların keyfiyyətlərinin aşağı düşməsinə , onların orqanoleptik xüsusiyyətlərinin pisləşməsinə , insan üçün zərərli olan birləşmələrin yaranmasına , saxlanma müddətinin azalmasına gətirir . Nəticədə ərzaq məhsulu istifadəyə yararsız olur . Qida kimi xarab olmuş məhsullar orqanizmin ağır zəhərlənməsinə , letal sonluğa gətirə bilər . Ən böyük təhlükə canlı mikroorqanizmlərdən gəlir . Belə olan halda həm insanlara , həm də iqtisadiyyata ciddi ziyan dəyir .

Qida məhsullarının və qida xammallarının saxlanılmasının əsas istiqamətlərindən biri antioksidantların köməyi ilə oksidləşmə prosesini yavaşlatmaqdır .

Yeyinti məhsullarına bu və ya digər keyfiyyətlər vermək üçün ona müxtəlif qida əlavələri əlavə edilir . Qida məhsulları istehsalçıları bu barədə istehsal etdikləri mallar haqqında məlumat verirlər . Bu qəbul edilmiş qaydalarda öz əksini tapmışdır . Ümumdünya sağlamlıq təşkilatının qaydalarına görə qida əlavələri - elə təbii və kimyəvi maddələrdir ki, onlardan qida kimi istifadə olunmur , lakin məhdud miqdarda yeyinti məhsullarına əlavə edilir . Müxtəlif ölkələrdə qida məhsulları istehsalında 500-ə qədər qida

əlavələrindən istifadə edilir . Müxtəli məlumatlara görə insan bir il ərzində 2,5 kq-dan 9 kq-a qədər müxtəlif maddələr qəbul edir , hansı ki , onlar qida maddələrinə aid deyil , lakin qidalara təzə , gözəl görünüş və dad vermək və saxlama müddətini uzatmaq üçün istifadə edilir . Onu da bilmək lazımdır ki , qida əlavələrinə məhsulun qida qiymətini yüksəldən birləşmələr (vitaminlər , mikroelementlər) qida əlavələrinə aid deyildir.

Əslində zişansız az miqdarda maddələr vardır ki , onları qida əlavələri hesab etmək olar , hətta həkimlər qida əlavələrini 5 yaşa qədər uşaqlara məsləhət görmür .

E100 - kurkumin (rəngləyici) , bu boya kerridə , souslarda , hazır xörəklərdə (düyülü) , mürəbbələrdə , balıq paşetlərində olur.

E363 – kəhraba turşusu - desertlərdə , suplarda , bulyonlarda , quru içkilərdə olur

E504 – $MgCO_3$ maqnezium – karbonat (xəmir qabardıcısı) pendirdə , saqqızda , xörək duzunda olur .

E957 - taumatin (şirənləşdirici) dondurmada , quru meyvələrdə , saqqızda olur.

Rusiya 5 qida əlavəsi qadağan olunub ki , Avropada onlara icazə verilir . Onlar :

E121 - sitrus qırmızı boya

E123 - aromat boyası

E240 - formaldehid konservantı

E924a - un və çörək yaxşılaşdırıcısı

E924b - un və çörək yaxşılaşdırıcısı

E indeksli hansı ki , qadağan olunmayıb , bu və ya digər məhsullarda istifadə edilir və iki qrupa bölmək olar . Birinci ən böyük qida əlavələri E hərfindən sonra 3 rəqəmlə göstərilir .(E***) Burada birinci rəqəm aşağıdakıları ifadə edir :

1-Rəngləyicilər

2-Konservant (məhsulun uzun müddət saxlanması üçün)

3-Antioksidləşdirici (məhsulun parçalanmasının qarşısını alır)

4-Stabilizator (məhsulun tərkibini saxlayır)

5-Emulqator (məhsulun formasını saxlayır)

6-Dad və aromat gücləndiriciləri

7-Köpüksəndürücülər (qazlı suların istehsalında istifadə edilir)

II qrup əlavələr 90 –ci illərin axırlarında aydın olub . Onlarda E- indeksindən sonra 4 rəqəm yazılır . E1000-dən E 1199 –a qədər . Bu əlavələr ona görə tətbiq edilir ki , un , şəkər tozu , duz kimi məhsullar nəm çəkməsin , həmişə quru toz halında qalsın .

Zərərli qida əlavələrinə konservantlar və antioksidləşdiricilər aiddir. Xüsusi ilə zərərli və qadağan olunmuş E əlavələri İNFO məlumatına görə Rusiya Federasiyasının səhiyyə nazirliyi aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

E 102; E 104; E 110; E 120; E 121; E 122; E 123; E 124; E 127; E 128; E 129; E 131; E 132; E 133; E 142; E 151; E 153; E 154; E 155; E 173; E 174; E 175; E 180;

E 214; E 215; E 216; E 217; E 219; E 226; E 227; E 230; E 231; E 233; E 236; E 237; E 238; E 239; E 240; E 249 ... E 252; E 296; E 320; E 321; E 620; E 621; E 627; E 631; E 635; E 924 a-b; E 926; E 951; E 952; E 954; E 957. Ən zərərli qida əlavələrinə konservantlar və antioksidləşdiricilər aiddir.

Qida əlavələri yeyinti məhsullarında o miqdarda olmalıdır ki , o miqdar zəruri texnoloji effekti almağa imkan versin , bununla belə o hazır məhsulda maksimum göstərilən səviyyədən çox olmamalıdır .

Qida əlavələrindən istifadə etdikdə , o məhsulun orqanoleptik xüsusiyyətlərini pisləşdirməməlidir və ya qidanın qidalılıq qiymətini aşağı salmamalıdır .

Qida əlavələri xammalın xarab və keyfiyyətsiz olduğunu gizlətmək üçün istifadə edilməməlidir . Qida əlavələrinin hazır məhsula da texnoloji instruksiyadan artıq əlavə edilməsi yol verilməzdir .

İnsan həyatı üçün təhlükəli olmayan qida əlavələrinin çox miqdarı xammalın texniki xarab olmasına gətirə bilər . Hər bir qida əlavəsinin maksimum miqdarı texnoloji instruksiya ilə müəyyənləşir.

Mövzu:Ərzaq məhsullarının gömrük ekspertizası.

Suallar:1)Ərzaq mallarının keyfiyyətinin yoxlanılması üsulları.

2) Ərzaq mallarının sensor göstəricilərinin qiymətləndirilməsi.

3) Ərzaq mallarının zərərsizlik göstəriciləri

1. Ərzaq məhsullarının keyfiyyəti, bu məhsulların istehlak məziyyətləri, habelə qidalılıq və tamlılıq dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə müxtəlif xassələrin məcmusundan ibarətdir. Ərzaq məhsullarının keyfiyyəti yoxlanılarkən, onun orqanizm üçün zərərsiz olması, qidalılıq, tamlılıq dəyəri və saxlanması zamanı tərkibində baş verən dəyişikliklər əsas götürülür. Ərzaq məhsullarının xassələrinin, keyfiyyətinin və tərkibində baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsi əmtəəşünaslığın əsas problemlərindən biridir. Bu problemin həlli əmtəələrin keyfiyyətinin xüsusi tədqiqat üsulları ilə müəyyən edilməsinə əsaslanır. İstehsalatda və ticarətdə ərzaq məhsullarının bütün xassələri yoxlanılır. Yalnız o xassələr yoxlanılır ki, onların vasitəsilə həmin məhsulun yararlılığı və keyfiyyəti müəyyən edilə bilsin. Xammal, yarımfabrikat və hazır məhsulun keyfiyyətinə nəzarət ərzaq məhsulları istehsal edən müəssisələrin texniki nəzarət şöbələri və laboratoriyaları tərəfindən həyata keçirilir. Ərzaq məhsullarının zərərsizliyinə nəzarət isə Səhiyyə Nazirliyi Baş Sanitar-Epidemiologiya İdarəsinin laboratoriyaları tərəfindən həyata keçirilir. Keyfiyyət üzrə dövlət müfəttişliyinin inspektorları, əmtəə ekspert bürosunun (ƏEB) ekspertləri, ticarət müəssisələrinin əmtəəşünasları və ixtisaslı işçiləri malların keyfiyyətini orqanoleptiki üsulla yoxlayırlar. Əgər məhsulun keyfiyyətini 218 kimyəvi, fiziki-kimyəvi və başqa üsullarla müəyyən etmək lazım gələrsə, onda xüsusi yeyinti laboratoriyalarına müraciət edirlər. Ərzaq məhsullarının əmtəəşünaslıq tədqiqi, onların fiziki, kimyəvi, biokimyəvi, biofiziki və başqa xassələrinin daha geniş öyrənilməsi elmi-tədqiqat institutlarında aparılır. Ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin əmtəəşünaslıq-ekspert sınağını, mal göndərənlərdən malı ticarət təşkilatında qəbul etdikdə əmtəəşünas-ekspertlər həyata keçirirlər. Belə sınağın əsas vəzifəsi əmtəələrin keyfiyyətinin standartın normativ tələblərinə uyğun gəlməsini yoxlamaqdan ibarətdir. Ərzaq məhsullarının keyfiyyət göstəriciləri malın xassələri ilə əlaqəli surətdə müəyyən edilir. Keyfiyyət göstəriciləri birbaşa və dolay yolla müəyyən edilə bilər. Məsələn, toz-şəkərin tərkibində şəkərin, kərə yağında yağın miqdarı, çörəkdə nəmlik birbaşa təyin olunan göstəricilərdir. Birbaşa təyin olunan göstəricilər yeyinti məhsullarının qidalılıq dəyəri ilə əlaqədardır. Dolay yolla keyfiyyətin təyini məhsulun yararlığı və keyfiyyəti ilə əlaqədar olan xassələrin qanunauyğun əlaqəsi əsasında başa çatdırılır. Məsələn, unun minerallı maddəsinin

(külün) miqdarı onun tərkibində olan endosperm və qılafın miqdarı ilə qanunauyğun əlaqədədir. Unda külün miqdarı onun sort göstəricisidir. Südün sıxlığı onun kimyəvi tərkibindən, patka və ya balın xüsusi çəkisi onun tərkibində olan quru maddənin miqdarından asılıdır. Ərzaq məhsullarının keyfiyyət göstəriciləri onların fiziki və kimyəvi xassələri ilə əlaqədardır. Məhsulun fiziki xassələri onun kimyəvi tərkibindən və ayrı-ayrı komponentlərin tərkib və quruluşundan çox asılıdır. Ona görə də məhsulun kimyəvi tərkibi fiziki üsulla təyin edilə bilər. 219. 2.Ərzaq məhsullarının sensor göstəricilərinin qiymətləndirilməsi insanın hiss üzvləri – görmə, iyilmə, dadma, lamisə (toxunma hissi) və eşitmə vasitəsilə həyata keçirilir. Sensor göstəricilər orqanoleptiki üsulla qiymətləndirilir. Orqanoleptiki üsulla – yeyinti məhsullarının xarici görünüşü, iyi, dadı, rəngi, konsistensiyası, quruluşu, xırdalanma dərəcəsi və s. müəyyən edilir. Orqanoleptiki təhlil dequstasiya yolu ilə də aparılır. Bunun üçün dequstator heç olmasa minimum hiss qabiliyyətinə malik olmalıdır ki, məhsulun dadını, ətrini, rəngini və s. göstəricilərini tez ayıra bilsin. Ona görə də dequstatorda bu üzvlər yaxşı inkişaf etmiş olmalıdır. Ərzaq məhsullarının dequstasiyası keçirilən otaq işıqlı, havası təmiz olmalıdır. Dequstasiyanın səhər çağı, yüngül yeməkdən sonra keçirilməsi daha yaxşıdır. Deqüstasiya zamanı papiros çəkməyə icazə verilmir, çünki nikotin dadma üzvlərini kütləşdirir. Dequstasiya zamanı dequstatorlar arasında heç bir kənar söhbət keçirilməməli, sakitlik olmalı və dequstatorun fikri başqa söhbətlərlə yayınmamalıdır. Orqanoleptiki üsul əmtəəşünasların təcrübəsində geniş tətbiq olunur. Bu təhlil sadə olduğundan cihaz və reaktiv tələb etmir. Orqanoleptiki üsulla məhsulun keyfiyyətində olan çatışmazlıqlar aşkara çıxarılır və bu da laboratoriyada cihazların və reaktivlərin köməyi ilə daha dəqiq müəyyənləşdirilir. Məsələn, unun kifliyi, yağın qaxsıması, şərabın buketi, çayın və qəhvənin ətri orqanoleptiki üsulla daha tez müəyyən edilir. Orqanoleptiki göstəricilərdən məhsulun rəngini, quruluşunu və temperaturunu uyğun cihazlarla da müəyyən etmək olar, lakin ərzaq məhsullarının dad və iyinin bu üsulla təyini hələlik əvəzedilməzdir. 222 Ərzaq məhsullarının dadı dildə və ağız boşluğunda olan 2000-ə qədər dadımlar vasitəsilə təşkil olunmuş dad aparatında müəyyən olunur. Məhsulların dadı, onların tərkibindəki maddələr həll olmuş halda olduqda təyin edilə bilər. Ərzaq məhsullarının dadı standartda nəzərdə tutulmuş temperaturda yəni 15-200 S-də təyin olunmalıdır. Temperaturun 10-dan 200 S-yə kimi artması ilə dad hissetmə 2 dəfə artır, lakin 30-400 S-də aşağı düşür. Şirin dadı hissetmə 35-400 S-yə qədər temperaturda artır, lakin 500 S-də tədricən azalır, sonra hətta itir. Duzlu dadın hiss edilməsi üçün ən əlverişli temperatur 18-200 , acı dad üçün isə 100 -dir. Ərzaq məhsullarında ən tez duzlu dad hiss olunur. Dilin ucunda xörək duzu 0,12-0,3 saniyədən, dilin ortasında isə 0,16-0,5 saniyədən sonra hiss edilir. Acı dad dilin ucunda 0,22-2,2 saniyədən, dilin ortasında isə 0,5-1,5 saniyədən sonra, turş və şirin dad 0,1-0,6 saniyədən sonra hiss edilir. İnsan məhsulların dadını aşağıdakı qatılıqda – saxaroza 0,4%, xörək duzu 0,05%, şərab turşusu 0,015%

və kofein 0,0045% olduqda aydın hiss edir. Əsas 4 cür dad: şirin (bütün şəkərlər, saxarin və bəzi aminturşuları verir), duzlu (xörək duzu), turş (alma, sirkə, limon, şərab, xlorid və b. turşular) və acı (qlikozidlər, alkaloidlər, K, Mg, Ca duzları) dadlar müəyyən olunur. Ərzaq məhsulları bir və ya bir neçə dada malik ola bilər. Turşa-şirin (bəzi meyvə-giləmeyvələr), acı və duzlu (dəniz suyu, zeytun), acı və şirin (şokolad), turş və duzlu (şoraba kələm) dadlar yaxşı uyğunlaşırlar. Lakin turş və acı, duzlu və şirin dadlar birlikdə uyğunlaşmır, eyni zamanda iki müxtəlif dad hiss edilir. Bəzi məhsulların dadı müəyyən edilərkən tünd və aşılایıcı dadlar müşahidə edilir. Tünd dad selikli qışanı qıcıqlandırır, aşılایıcı dad isə zülalları tədricən denaturatlaşdırır. Bunlar dad üzvlərinin iştirakı olmadan lamisə (toxunma hissi) əsəbləri ilə hiss olunurlar. Ərzaq məhsullarının iyini iybilmə üzvləri vasitəsilə təyin edirlər. Iybilmə üzvləri vasitəsilə qəbul olunan hər hansı hiss iy adlanır. Ətir isə iybilmə üzvləri vasitəsilə xoşagəlməli iynin hiss olunmasıdır. Bəzi məhsulların (şərab, çay və s.) iy və ətri birlikdə təyin olunur və buket adlanır. Iybilmə üzvləri burunun yuxarı 223 hissəsində iybilmə yarığında yerləşir. Bu, təxminən göz səviyyəsində və beyinə çox yaxın yerdədir. Adi nəfəsalmada havanın çox hissəsi iybilmə epitelindən keçmir, çünki onun sahəsi 5 sm² -dən azdır. Lakin iybilmə orqanlarının hissetmə həssaslığı çox böyükdür. Məsələn, yağ turşusu 1 m³ havada 1 mq, vanilin 0,0000002 mq/m³ olduqda aydın hiss edilir. Elektron analizator, qaz xromatqlarları və başqa müasir ciyazlar iybilmə üzvlərindən təxminən 100 dəfə az həssaslığa malikdir. Ərzaq məhsullarında 200-dən çox uçucu maddələr aşkar edilmişdir. Məhsullarda rast gəlməli iylə maddələrin çoxu efir yağlarından, mürəkkəb efir və asetallardan, aldehid, turşu, spirt və qlikozidlərdən ibarətdir. Bunlardan əlavə ərzaq məhsulları zülalların parçalanması (indol, skatol, merkaptan) və bəzi qeyri-üzvi birləşmələr (SO₂, NH₃ və s.) hesabına da müxtəlif iy verirlər. Təcrübədə iylər ən çox aşağıdakı terminlərlə xarakterizə edilir: xoşa gəlməli iy, meyvə iylə (limon, portağal), gül iylə (vanil, gül), çürük iy (hidrogen-sulfid, indol, skatol, merkaptan), yanıq iy (qızardılmış çörək, yanıq qəhvə), yem iylə, qeyri-təmiz iy, acıtəhər iy və s. Əgər məhsulun iylə bizzə məlum olan hər hansı maddənin, məsələn, ammoniyakın iyləni verirsə, onda ammoniyak iylə adlandırılır. Iyləni təyin olunması temperaturdan çox asılıdır. Iyləni qiymətləndirilməsində hər məhsul üçün optimal temperatur müəyyən edilmişdir. Yağların iylə 38-550 -də təyin olunur. Dondurulmuş ət və balıq məhsullarının əvvəlcə 820 S-yə qədər qızdırır, sonra 550 -dək soyudub iyləni təyin edirlər. Iyləni təyin edilməsi orqanizmin vəziyyətindən asılıdır. Dequstatorun yorğunluğu, papiros çəkmə, piramidonla müalicə iylə hissetməni azaldır, kofein isə əksinə artırır. Son illər ərzaq məhsullarında iyləni miqdar və keyfiyyətcə qaz xromatqlarfiyası vasitəsilə təyin olunması sahəsində tədqiqatqlar aparılır. Təhlilin nəticəsi avtomatik yazılır və əyirilərlə – «aromatqlarqramma» - göstərilir. Ərzaq məhsullarının rəngi görmə üzvləri vasitəsilə təyin olunur. Məhsulun rəngi onun müxtəlif uzunluqlu işıq şüaları əks etdirmə (tam və ya qismən) və ya keçirmə qabiliyyətindən asılıdır.

Məhsul bütün işıq şüalarını əks 224 etdirsə ağ görünür, məsələn, şəkər, duz və s. Məhsul spektrin görünən şüalarını tam udursa qara görünür (çay, qara istiot). Əgər məhsul işıq şüalarının bir hissəsini udursa, onda onun rəngi əks etdirdiyi şüanın rənginə uyğun gəlir. İnsanın gözü işıq şüalarını əks etdirən mühit sistemindən ibarətdir və nəticədə gözün dibində hədəfin əks şəkli alınır. Gözün dibi tor qişa ilə örtülmüşdür ki, onların da uclarında görmə sinirləri yerləşir. Məhsulların rəngini dağılmış gün işığında və ya da spektr tərkibli süni işıqda təyin etmək lazımdır. Məhsulun işıqlanması 100-200 lyuks olmalıdır. Çox parlaq işıqda göz tez yorulur. Zəif işıqda isə məhsulun rəngi düzgün təyin edilə bilməz. Bir çox hallarda məhsulun rəngini təyin etdikdə xüsusi etalonlardan istifadə edilir. Bu üsul rəngin təyini dəqiqləşdirir. Görmə üzvləri ilə məhsulun şəffaflığı, bulanıqlığı, parlaqlığı, onun xarici görünüşü, forması, qablaşdırılmasının xarakteri və s. müəyyən edilir. Bir çox məhsulların keyfiyyətinin yoxlanılmasında, məsələn, təzə meyvə-tərəvəzlərin, birinci onların rəngi, forması və xarici görünüşü yoxlanılır. Balığın təzəliyinin təyində səthinin vəziyyəti və qəlsəmələrinin rəngi müəyyən edilir. Bütün alıcılar məhsulları xarici görünüşünə görə alırlar. Məhsulun xarici görünüşü və rəngi ilə onun keyfiyyəti və qidalılıq dəyəri arasında müəyyən asılılıq mövcuddur. Ləmiş (toxunulmaqla duyulan) üzvləri vasitəsilə məhsulların konsistensiyası (bərk, yumşaq, elastik), temperaturu, quruluşu, xırdalanma dərəcəsi, nəm çəkməsi və s. müəyyən edilir. Ləmiş üzvləri barmaqların qurtaracağında, dilin ucunda və diş ətində yerləşir. Qalınlığı bir-birindən 0,008 mm fərqli olan tükləri barmaq hissədir. Ləmiş üzvləri məhsulu qoparıb çeynəyəndə bir çox hisslər duyur. Həmin hisslər dequstatora məhsulun konsistensiyası, quruluşu, şirəliyi, xırçıldayan, bərk, özlü və başqa xassələri haqqında məlumat verir. Eşitmə sərbəst analizator kimi, məhsulların keyfiyyətinin təyində tətbiq edilmir və başlıca olaraq o biri təhlil nəticələrinin qiymətləndirilməsini 225 tamamlayır. Eşitmə üzvləri ilə qəndin keyfiyyətini dişləməklə və qarpızın yetişməsini tıqqılatmaqla (döyməklə) yoxladıqda, eləcə də qaynar şərəblərin və qazlı içkilərin qazla doyurulmasını təyin etdikdə daha çox iştirak edir. Orqanoleptiki təhlil sadə olduğundan tez başa gəlir, bəla qiymətli cihaz və avadanlıq tələb etmir. Çay, pendir, kərə yağı, marqarin və başqa mallar orqanoleptiki göstəricilərinə görə mal sortlarına bölünürlər. Orqanoleptiki təhlil üsulunun çatışmamazlığı subyektivlik və keyfiyyət göstəricilərinin yazılı xarakteristikasıdır ki, bununla da məhsulların keyfiyyətini müqayisə etmək çətinləşir. Subyektivlik orqanoleptiki təhlildə xüsusi dequstatorlar hazırlanması ilə nisbətən aradan qaldırılır. Bir məhsulu orqanoleptiki üsulla təhlil etmək üçün 5-dən 11-ə qədər dequstator dəvət olunur. Orqanoleptiki təhlil 2 yerə ayrılır: 1. Birbaşa standartla müqayisəyə əsaslanan təhlil; 2. Ball sistemi üzrə təhlil. Müqayisəli təhlildə yoxlanılan məhsul keyfiyyəti əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş məhsulla müqayisə olunur. Adətən onun sortunu yoxlayarkən onun rəngi əsas göstərici hesab edilir. Bu isə sortu məlum olan unla (etalonla) müqayisə üzrə təyin olunur. Ball sistemi təhlilində isə məhsulun ayrı-ayrı

göstəricilərinə müəyyən ball qiyməti verilir. Nəticələr toplanır və buna əsasən yoxlanılan məhsulun bu və ya başqa sortu aid olmasına dair fikir irəli sürülür. Ölkəmizdə 10 (çay, şərab, konyak və s.) və 100 (pendir, pivə, kərə yağı, marqarin və s.) ball sistemi ilə qiymətləndirmə qəbul edilmişdir. Məsələn, pendirlərin keyfiyyəti 100 ball sistemi ilə qiymətləndirildikdə dad və iynə 45 ball, konsistensiyasına 25 ball, daxili şəklinə 10 ball, xarici görünüşünə 10 ball, rənginə 5 ball, qablaşdırılmasına və markalanmasına 5 ball verilir. Təhlil zamanı müəyyən edilmiş qüsurların xarakterindən asılı olaraq ball qiyməti aşağı salınır və ümumi ball qiymətindən asılı olaraq pendirlər əla (87-100 ball, o cümlədən dad və ətrinə 37 balldan az olmamalı) və birinci sort (75-86 ball, o cümlədən dad və ətrinə 34 226 balldan az olmamalı) ayrılır. 75 balldan əskik qiymətləndirilmiş pendir (dad və ətri 34-dən az) qeyri-standart hesab edilir və satışı verilmir. Əgər orqanoleptiki təhlil ball sistemi üzrə 5 və daha çox dequstatorların iştirakı ilə aparılmışsa, onda ayrı-ayrı göstəricilər üzrə ball qiyməti orta hesabi qaydada hesablanır.

4.4.3. Ərzaq mallarının alətlərlə təyin olunan göstəriciləri Orqanoleptiki təhlil nəticələri məhsulun keyfiyyətində şübhə doğurursa və məhsulun fiziki-kimyəvi göstəricilərinin standartla uyğunluğunu müəyyən etmək və eləcə də saxlanılma zamanı məhsulun tərkibində baş verən fiziki-kimyəvi və biokimyəvi prosesləri öyrənmək məqsədilə laboratoriyada təhlil aparılır. Laboratoriya təhlilinin nəticələri faiz, dərəcə, qram, milliqram, mq/faiz, mq/kq, mq/l və s. ölçülərlə göstərilir. Bütün təhlillər dəqiq üsullar ilə aparılır və lazım gələrsə təkrar yoxlama keçirilir. Ərzaq məhsullarının tədqiqi üçün tətbiq olunan bütün analitik təhlil üsulları fiziki, fiziki-kimyəvi, kimyəvi, biokimyəvi, bioloji (o cümlədən mikrobioloji və fizioloji) və əmtəəşünas-texnoloji üsullara bölünür. Bunlardan ərzaq məhsullarının tədqiqi üçün fiziki və kimyəvi üsullar daha çox tətbiq olunur. Fiziki və fiziki-kimyəvi üsul – təhlilin tez yerinə yetirilməsi ilə fərqlənir. Bu üsulla məhsulların sıxlığı, donma və ərimə dərəcəsi, quru maddənin miqdarı, şüasındırma əmsalı, tərkibi və başqa xassələri müəyyən edilir. Ərzaq məhsullarının tədqiqində fiziki və fiziki-kimyəvi üsullardan – texniki təhlil, mikroskopiya, polyarimetriya, refrakrometriya, fotometriya (spektrofotometriya, kolorimetriya, fotokolorimetriya), fluorometriya və ya lüminesensiya, nefelometriya, elektrometriya, reologiya və xromatoqrafiyadan geniş istifadə edilir. Texniki təhlil sadə cihazlar – tərəzi, ələk, ölçülü xətkəş və ülgü (qəlib) vasitəsilə aparılır. Bu üsulla məhsulun ölçüsü, kütləsi, sıxlığı, iriliyi və başqa 227 keyfiyyət göstəriciləri təyin edilir. Məsələn, karameldə içliyin faizlə miqdarı, un dənələrinin iriliyi, meyvənin ölçüsü və s. texniki təhlillərlə müəyyən edilir. Sıxlığın və xüsusi çəki göstəricilərinin tətbiqi müxtəlif maddələrin müxtəlif sıxlığa və xüsusi çəkiyə malik olmaları əsasında aparılır və dolayısı ilə məhsulun tərkibi və quruluşu haqqında mülahizə yeritməyə imkan verir. Maddənin həcmi temperaturun artması və ya aşağı düşməsi ilə dəyişir, ona görə də sıxlığı və xüsusi çəkini təyin etdikdə temperatur mütləq nəzərə alınmalıdır. Əgər məhsulun

sıxlığı suyun sıxlığına görə təyin edildirsə, onda maddənin və suyun temperaturu göstərilir. Mikroskopik təhlil tozvari məhsulların keyfiyyət və bəzən kəmiyyətə tərkibinin təyin edilməsində tətbiq olunur. Mikroskopda məhsul 100-dən 3000 dəfəyə qədər böyüdüldür ki, bu zaman onun mikroquruluşu öyrənilir. Nişasta dənələrinin formasına görə onun çeşidi, çay, bal və döyülmüş ədviyyənin əsilliyi (həqiqiliyini), məhsulun tərkibində olan kənar qarışıqlar (torpaq, qum), parazitlər (ətdə trixinelloz və finnoz, tərəvəzlərdə uqris və s.) və məhsulların mikroorqanizmlərlə zədələnməsi mikroskopiya vasitəsilə təyin olunur. Mikroskopik təhlil histoloji və mikrokimyəvi üsullarla aparılır. Histoloji üsulla mikroskop altında hüceyrə toxumalarının forması və quruluşu, hüceyrə qılafının xarakteri və nişasta dənələrinin forması müəyyən edilir. Elektron mikroskopunda böyütmə 250-500 min dəfə təşkil edir. Bu mikroskoplarda makromoleklların ölçüsü, canlı hüceyrənin əsas bioloji funksiyası, maddələrin sintezi, qıcıqlanma və s. müəyyən edilir. Mikrokimyəvi üsulla hüceyrə, toxuma və başqa üzvlərdə müxtəlif maddələrin olması və xüsusi reaktivlərlə onun yayılması müəyyən edilir. Polyarimetriya üsulu ilə optiki aktiv maddələrdən saxaroza, qlükoza, maltoza, fruktoza və başqalarının miqdarı təyin edilir. Məhsulun tərkibində olan saxarozanı təyin etdikdə polyarimetr və ya saxarometr cihazından istifadə edilir. Refraktometr üsulu şüaların sınması hadisəsi və ya işığın refraksiyasına əsaslanır. Çünki iki mühitin ayrılma müstəvisinə mail yönəlmiş paralel şüalar dəstəsi bir mühitdən digərinə keçərkən maillik bucağını dəyişdirir. İşığın yayılma istiqamətinin onun sürətinə təsir etmədiyi cisimlərdə α düşmə bucağı sinusunun β 228 sınma bucağı sinusuna olan nisbəti sabit təzyiq və temperaturda sabit kəmiyyətdir (Π): $\Pi = \frac{\sin \alpha}{\sin \beta}$. Hər temperatur üçün sabit olan və sınma göstəricisi və ya sınma əmsalı adlanan bu kəmiyyət maye mühitlərin konsentrasiyasından asılıdır. İki şkalalı refraktometrlərin birinci şkalasında şüasındırma göstəriciləri, ikincisində isə həll olmuş maddənin müvafiq miqdarı verilir. Bir neçə sistemli refraktometrlər mövcuddur: yağları və s. məhsulları tədqiq etmək üçün universal refraktometr, şirin məhsullarda şəkəri, povidlo, cem, mürəbbə və tomat məhsullarında quru maddəni təyin etmək üçün şəkər refraktometri, pivə və süddə quru maddəni təyin etmək üçün çöl refraktometri və s. Fotometriya üsulu təhlil olmuş maddənin işığı udma, keçirmə və yayması xassələrinə əsaslanır. Buraya spektrofotometriya, kolorimetriya və fotokolorimetriya aiddir. Bu üsulların tətbiqi imkanı təcrübəvi olaraq məhdudlaşdırılmır. Spektrofotometriya təhlilini spektrofotometr cihazlarının köməkliyi ilə aparırlar. Bu üsulla nəzarət və təhlil olunan məhsulların optiki sıxlığını öyrənməklə onların miqdarını müəyyənləşdirirlər. Spektrofotometriya üsulu ilə məhsulların tərkibi, ələlxüsus makro- və mikroelementlərin miqdarı (spektral analiz üsulu) müəyyən edilir. Bu üsulun əsasını Nyutonun kəşf etdiyi dispers hadisəsi təşkil edir. Təhlilin nəticələri fotoplyonkada təsbit edilir, bu isə həmin göstəriciləri saxlayıb müəyyən etməyə imkan verir. Kolorimetriya üsulu ilə məhsulların tərkibi kəmiyyətə təhlil

olunur. Rənglərin intensivliyindən asılı olaraq ət və ət məhsullarında nitrit və nitratların miqdarı, spirtdə sivi yağının, aldehidin və furfuroulun, konservlərdə qurğuşunun və misin, məhsullarda dəmirin, bəzi vitaminlərin miqdarını və PH-ın qiymətini, qəndin və yeyinti yağlarının rəngliyini dəqiq təyin etmək olar. Yerinə yetirilməsi texnikasından asılı olaraq kolorimetriya subyektiv (vizual, görünən) və obyektiv 229 üsullara bölünür. Subyektiv kolorimetriyada təhlil olunan məhlulun rəngi görmə üzvləri vasitəsilə müqayisə edilir. Obyektiv kolorimetriyada isə insanın gözü fotoelementlə əvəz olunan fotoelektrokolorimetrdən istifadə edilir. Fotokolorimetriya da yeyinti məhsullarının tədqiqindən əsas və perspektiv üsul hesab edilir, çünki məhsulun müxtəlif xassələrini dəqiqliklə müəyyən etməyə imkan verir. Fotokolorimetriya üsulunun əsasını Q.Gerts tərəfindən kəşf edilmiş və 1880-1890-cı illərdə A.Stoletov tərəfindən öyrənilmiş fotoeffekt təşkil edir. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, keçiricinin səthinə işıq düşəndə, metal elektron buraxır və tamamilə yüklənir. Buna əsasən də şüa enerjisini elektrik cərəyanına keçirən müxtəlif sistemli fotoelementlər işlənilib hazırlanmışdır. Fotokolorimetriya və spektrofotometriya üsulu ilə üzüm şərablarında antosianlar, çay və qəhvədə kofein, kakaoda teobromin, meyvə və tərəvəzlərdə boya maddələri təyin edilir. Lüminesensiya təhlil üsulunda xüsusi reaktivlərlə emal olunmuş və ya olunmamış məhsulları ultrabənövşəyi şüalarla işıqlandırdıqda onların tərkib hissələri müxtəlif rəngli şüa enerjisi ayırır. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, atomlar tərəfindən udulmuş ultrabənövşəyi şüalar, şüa enerjisi şəklində ayrılır. Hər bir kimyəvi maddə xüsusi işıq spektri ilə fərqlənir. Məsələn, təzə balığa ultrabənövşəyi şüa verdikdə göy rəngə çalır, azacıq xarab olduqda isə bənövşəyi rəngə çevrilir. Şüanın xarakterinə görə məhsulun tərkibində kimyəvi üsulla təyin oluna bilməyən cüzi bir maddəni belə aşkara çıxarmaq və onun spektral təhlillə xassələrini öyrənmək mümkündür. Hətta lüminesensiyanın intensivliyinə görə, xüsusi cihazların köməkliliyi ilə müəyyən bir maddənin miqdarı təyin edilə bilər. Bu üsulla məhsulun tərkibində olan mikroelementlər, ətin, balığın və tərəvəzlərin xarab olması, üzüm şərablarında meyvə-giləmeyvə şərabı qarışıqlığının olması və s. müəyyən edilə bilər. Nefelometriya üsulu ilə məhsulların bulanması dərəcəsi (mayədə asılı maddələrin miqdarı) təyin edilir. Tədqiqat xüsusi nefelometr cihazında aparılır. Bu üsulla bitki yağları, pivə, şərab və başqa maye məhsullar tədqiq edilir. 230 Elektrometriya üsulları bir çox məhsulların keyfiyyətinin təyində tətbiq olunur. Elektrometr titrləmənin köməyi ilə tünd rəngli məhsullardan şərab, pivə və meyvə-giləmeyvə şirələrində ümumi turşuluq, məhsulların aktiv turşuluğu – hidrogen ionlarının qatılığı (PH) təyin edilir. Nəmlik ölçən elektrik cihazının (elektrovlaqometr) köməkliliyi ilə un, taxıl, qəhvə və s. məhsullarda nəmlik təyin edilir. Quru məhsullar elektrik keçirmə qabiliyyətinə malik deyildir, məhsulun nəmliyi artdıqca elektrik keçirmə qabiliyyəti də artır. Elektroforez üsulu ilə yeyinti məhsullarında zülal fraksiyaları müəyyən edilir. Reologiya təhlil üsulları ərzaq məhsullarının quruluşunun və mexaniki xassələrinin təyini üçün tətbiq edilir. Bu üsulla məhsulun bərkliyi

(meyvələrin, taxılın, rafinad qəndinin və s.), möhkəmlik (suxari, makaron məmulatı və s.), özlülük (bal, şərbət, bitki yağı və s.), elastiklik (çörəyin içi), plastiklik (xəmir) və yapışqanlılıq (pendir, kərə yağı və s.) təyin edilir. Bu xassələrin öyrənilməsi və təyini uyğun ölçü cihazlarında aparılır. Məsələn, boru şəkilli makaron məmulatının möhkəmliyi Lukyanov və ya Stroqanov cihazında təyin olunur. Son illər yeyinti məhsullarının tədqiqində xromatoqrafiya üsulu daha çox tətbiq edilir. Bu üsul ilk dəfə 1903-cü ildə M.S.Tsvet tərəfindən kəşf olunmuşdur. O, bu üsulu daxili bərk adsorbentlə doldurulmuş borudan (kalonkadan) keçən maye məhlullardan rəngli üzvi komponentlərin ayrılmasına tətbiq etmişdi. Məhlulun rəngli komponentlərinin müxtəlif adsorbsiya olunması nəticəsində boruda müxtəlif rəngli zolaqlar müşahidə olunmuşdur. Xromatoqrafiya üsulunun köməkliyi ilə ərzaq məhsullarında olan şəkərlərin, yağ turşularının, amin turşularının, vitaminlərin, makro- və mikroelementlərin, turşu və başqa birləşmələrin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi müəyyən olunur. Təhlilin aparılması üsulundan asılı olaraq xromatoqrafiya 4 yerə ayrılır: kağız üzərində xromatoqrafiya, nazik təbəqəli xromatoqrafiya, kalonka xromatoqrafiyası, qaz-maye xromatoqrafiyası. Maddənin ayrılması mexanizmindən asılı olaraq molekulyar, iondəyişmə, çöküntü və ayırıcı xromatoqrafiya növlərinə bölünür. 231 Təhlil olunan maddə bu və ya digər həlledici (butanol, efir və s.) ilə ekstraksiya edilir və adsorbent dolu kalonkadan keçirilir. Ayrı-ayrı maddələrin adsorbsiya qabiliyyəti müxtəlif olduğundan, onlar adsorbentin müxtəlif qatlarında qalır və sonradan ayrılıb miqdarca təyin edilir. Kağız üzərində xromatoqrafiya üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xüsusi filtr kağızı üzərinə qoyulmuş maddə, həlledicinin hərəkəti istiqamətində müxtəlif sürətlə diffuziya edir və başlanğıc nöqtədən az və ya çox aralı məsafədə qalır. Uyğun reaktivlərdə (aydınlaşdırıcı preparatla) emal edildikdən sonra onlar müxtəlif ölçüdə və intensivlikdə rəngə boyanırlar. Başlanğıc xəttə təhlil olunan məhsulla yanaşı şahid qoyulur. Sonra kağızın ucu həllediciyə batırılır. Həlledici kağızın o biri ucuna çatdıqda kağız qurudulur və aydınlaşdırılır. Şahidlərin getdiyi məsafənin əmsalı R_f (maddənin getdiyi məsafənin məhlulun getdiyi məsafəyə nisbəti) məlum olduğundan təhlil olunan maddənin tərkibi şahidlərə əsasən müəyyənləşdirilə bilər. Bu üsulla şəkərlərin, aminturşularının, yağ turşularının, üzvi turşuların, boya maddələrinin keyfiyyətə tərkibi müəyyən edilir. Ayrılmış maddələrin kəmiyyətə tərkibi və miqdarı isə fotometriya və ya kimyəvi üsulla təyin edilir. Həssas üsullardan biri qaz-maye xromatoqrafiyasıdır. Bu üsulla əsasən ərzaq məhsullarında olan efir yağları və başqa uçucu birləşmələr təyin edilir. Uçucu olmayan birləşmələrin (şəkərlərin, yağ, aminturşuların və üzvi turşuların və s.) qaz-maye xromatoqrafiyasında təhlil üçün onları mütləq uyğun reaktivlərlə işləyib uçucu hala keçirmək lazımdır. Kimyəvi və biokimyəvi üsulla məhsulun tərkibindəki maddələrin miqdarı, onların xassələri və saxlama zamanı tərkiblərində gedən kimyəvi və biokimyəvi dəyişikliklər öyrənilir. Kimyəvi təhlil üsulu ilə məhsulların tərkibindəki şəkərlərin, nişasta, sellüloza, yağ, azotlu

maddələr, minerallı maddələr, vitaminlər, su və başqa kimyəvi birləşmələrin kəmiyyət və keyfiyyətə miqdarı təyin edilir. Bu məqsədlə analitik, üzvi və bioloji kimyanın metodlarından istifadə edilir. 232 Hal-hazırda məhsulun tərkibində olan maddənin ümumi miqdarının təyini ilə kifayətlənib onun keyfiyyət tərkibini də dəqiq öyrənirlər. Biokimyəvi üsulla meyvə-tərəvəzlərin tənəffüs prosesi, süddə katalaza və makaron ununda tirozinaza fermentinin fəallığı, fermentoqrafla unun qaz əmələgətirmə qabiliyyəti, saxlanma zamanı məhsullarda gedən yetişmə prosesini (ət, balıq), hidroliz və avtoliz prosesləri, unun şəkər əmələgətirmə qabiliyyəti və avtolitik fəallığı, tütün və çayın fermentasiyasında baş verən proseslər və s. öyrənilir. Ərzaq məhsullarının saxlanması CO₂ əmələ gəlməsi və O₂ sərf olunmasına görə tənəffüsün xarakteri və intensivliyi təyin edilir. Mikrobioloji üsulla məhsullarda mikroorqanizmlərin miqdarı və onların təbiəti müəyyən edilir. Xüsusi bioloji-sanitar üsullar vasitəsilə məhsulların tərkibində zəhərlənmə və xəstəlik törədən mikroorqanizmlərin (botulinus, salmonella, proteus, koli, stafilokokk bakteriyaları) olması müəyyən edilir. Mikrobioloji üsulla həmçinin vitaminlərin, bakterisid xassəli və digər maddələrin miqdarını təyin etmək olar. Pivə, yağlı-şəkərli qənnadı məmulatı, ət, balıq, konserv və s. məhsulların tədqiqində mikrobioloji üsul daha çox tətbiq olunur. Çünki bu və ya digər mikrobun artıq miqdarı məhsulu qida üçün yararsız hala salır. Fizioloji tədqiqat, heyvanların təcrübəvi yemləndirilməsi və ya adamların eksperiment qidalandırılması üsulu ilə aparılır. Ərzaq məhsullarının orqanizmə verə biləcəyi həqiqi kaloriliyin miqdarı, onların həzm olması, bioloji tam dəyərliliyi və zərərsizliyi fizioloji üsullarla öyrənilir. Bu üsulla həmçinin məhsulun tərkibində olan zəhərli və radioaktiv maddələr, bu və ya digər qida rasionunun orqanizmin inkişafını və qidanın qəbul vaxtının onun həzm olunmasına təsiri öyrənilir. Əmtəəşünas-texnoloji təhlilin köməkliyi ilə məhsulların emala və istehlaka nə dərəcədə yararlılığı öyrənilir. Məhsulların bir qrupu (ət, yarma, un, balıq, kartof, makaron və b.) müəyyən texnoloji (sənayedə) və ya kulinar emalından keçdikdən sonra istehlak olunur. İkinci qrup məhsullar isə (çörək, şəkər, süd, təzə meyvə, qənnadı məmulatı, kolbasa və s.) birbaşa istehlak edilir. 233 Birinci qrup məhsulların əmtəəşünas-texnoloji təhlili onların bu və ya digər emal üçün nə dərəcədə yararlı olmasını öyrənməkdən ibarətdir. Bu üsulla unun çörəkçilik məziyyətlərinin yoxlanması üçün sınaq çörək bişirilməsi, marmelad hazırlanması üçün meyvənin palda əmələgətirmə qabiliyyəti və s. yoxlanılır. Xammalın emalı üçün yararlılığı dolayısı yolla, kimyəvi və fiziki təhlil üsulları ilə də müəyyən edilə bilər. Məsələn, meyvə və giləmeyvənin palda əmələgətirmə qabiliyyətini öyrənmək üçün onun tərkibindəki pektinin miqdarını təyin etmək kifayətdir. İkinci qrup mallar istehlak üçün əsas sayılan göstəricilərə görə qiymətləndirilir. Məsələn, çörək dadına, konsistensiyasına, quruluşuna və həmçinin öz əvvəlki xassələrini saxlaması qabiliyyətinə görə tədqiq edilir. Əmtəəşünastexnoloji təhlil müxtəlif üsullarla – sadə təhlildən (orqanoleptiki) başlamış və daha mürəkkəb təhlil üsulu ilə aparılır. Texnoloji təhlillər

kimyəvi və biokimyəvi üsul ilə aparılır. Texnoloji təhlillərə kimyəvi və biokimyəvi üsullar və həmçinin istehsal proseslərini təkrar edən üsullar (sınaq çörək bişirilməsi və s.) da aiddir. Yuxarıda izah edilən elmi və təcrübəvi üsullar məhsula təkcə hərtərəfli xarakteristika vermək üçün deyil, həmçinin ərzaq məhsullarının çeşidinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməyə də imkan verir. Son illər elmin və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarətdə müxtəlif ölçü cihazlarından, avtomatik işləyən aparatlardan və digər alətlərdən istifadə edilir. Məsələn, əvvəllər ərzaq məhsullarının tərkibində olan ağır metalların, toksiki elementlərin miqdarı kimyəvi üsullarla təyin olunurdu. Lakin son illər məhsulların keyfiyyətinə nəzarətdə xüsusi avtomatik işləyən cihazlardan istifadə olunmaqla tez bir zamanda məhsulun tərkibi və keyfiyyəti haqqında dəqiq məlumat əldə etmək mümkündür. Yeni tədqiqat üsullarının tətbiqi ərzaq məhsullarının saxlanması, daşınması və qablaşdırılması üsulları və şəraitini təkmilləşdirməklə və bununla da onların yaxşı saxlanması və səmərəli istifadə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

3) Yeyinti məhsullarının zərərsizliyi müasir dövrün ən əsas problemidir. Qida insanın sağlamlığı üçün təhlükəli olan kimyəvi maddələrin mənbəyi və daşıyıcısı ola bilər. Qida məhsulları ilə insan orqanizminə 70%-ə qədər kimyəvi maddələr düşdüyü halda su və hava ilə 30%-ə qədər düşür. Bu maddələrin ərzaq məhsullarına düşmə yolları müxtəlifdir. Bu maddələr bioloji zəncirin gedişi zamanı, istehsal prosesi, eləcə də daşınma, saxlanılma və satış zamanı toplanır. Müasir dövrdə fasiləsiz olaraq yeyinti məhsullarının çeşidi genişlənir, qidanın xarakteri dəyişir, istehsalın yeni texnoloji prosesləri yaranır, müxtəlif kimyəvi birləşmələrin tədqiqi və miqdarı artır. Yeyinti məhsullarının tərkibinə toksiki maddələrin düşməsinə əsas səbəb ətraf mühitin sənaye və kənd təsərrüfatı tullantıları ilə çirklənməsidir. Hazırda kənd təsərrüfatında yüzlərlə müxtəlif kimyəvi və bioloji mənşəli pestisidlərdən istifadə edilir ki, onların da əksəriyyəti ərzaq xammalında və yeyinti məhsullarının tərkibində toplanır. ABŞ-ın Milli Elmlər Akademiyasının məlumatına əsasən funqisidlərin 90%, qerbisidlərin 60% və insektisidlərin 30% xərçəng xəstəliyi əmələ gətirməyə qadirdir. Dünyada kənd təsərrüfatında istifadə olunan 400 pestisidlərdən 262 müxtəlif dərəcədə mutaqendirlər. Aparılan tədqiqat işləri təsdiq edir ki, istehsal olunan qida məhsullarının əksəriyyəti toksiki kimyəvi birləşmələr, bioloji agentlər və mikroorqanizmlərlə yüksək dərəcədə çirklənirlər. 1986-cı ildən başlayaraq ərzaq məhsullarındakı radionukleidlər 5-20 dəfə, son illərdə isə məhsulların nitratlarla çirklənməsi 5 dəfə artmışdır. Meyvə və tərəvəzlərdəki nitratların miqdarı gündəlik normadan 8 dəfə çoxdur. Nümunə götürülən məhsulların 10%-də ağır metal duzlarının miqdarı yol verilən normadan çoxdur. Tədqiq olunan kərə yağının 52%-də toksiki elementlərin (mis, dəmir, sink, qurğuşun və s.) miqdarı yol verilən normadan çoxdur. Rusiyanın Avropa hissəsinin cənubunda becərilən

müxtəlif dənli bitkilərdə mikroorqanizmlər tərəfindən ifraz olunan aflatoksinlərin miqdarı yol verilən normadan 20-70 dəfə çoxdur. Tədarük edilən südün tərkibində ətraf mühitdən düşən zərərli maddələrin çox olması onun 20-50%-ni uşaq qidası məhsullarının istehsalı üçün yararsız edir. 235 Yeyinti məhsullarının zərərsizliyi problemini həll etmək üçün ilk növbədə istehsalata verilən xammalın ekoloji təmizliyinə fikir verilməlidir. Çünki son vaxtlara qədər zərərli maddələrin miqdarı yalnız hazır məhsulda yoxlanılır və normalaşdırılırdı. Bu göstərici istehsalata verilən xammala aid edilmirdi. Ona görə də kənd təsərrüfatı məhsullarının sertifikatlaşdırılmasına köklü dəyişikliklə yanaşmaq lazımdır. Bu, qlobal məsələdir və onun həlli tək-cə müəyyən vaxt deyil, həm də vəsait tələb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, qida məhsullarının və ərzaq xammalının çirklənməsi aşağıdakı səbəblərdən ola bilər: - bitkiçilikdə və heyvandarlıqda gübrələrdən, suvarma sularından, pestisidlərdən, antibiotiklərdən, stimulyatorlardan və yem əlavələrindən istifadə qaydalarının pozulmasından; - ərzaq xammalına və yeyinti məhsullarına ətraf mühitdən – atmosfer havasından, torpaqdan, sututarlardan və s. toksiki maddələrin düşməsindən; - yeyinti məhsullarının istehsalı texnologiyası və saxlanması prosesində sanitariya tələblərinə əməl edilməməsi nəticəsində bakterial toksinlərin əmələ gəlməsindən; - yeyinti məhsulları istehsalında yeni qeyri-ənənəvi, əsasən də yoxlanılmamış texnologiyanın tətbiqi, icazə verilməyən və qadağan olunan qida əlavələrindən (boya maddələri, konservant, antioksidləşdirici və s.) istifadə olunmasından; - icazə verilməyən polimer, rezin və metal materialdan hazırlanan avadanlıq, qab, inventar və taradan düşən toksiki maddələrin keçməsindən; - yeyinti məhsullarının istilik emalı prosesində, hisə verilməsində, qızardılmasında, şüa enerjisi ilə və digər üsullarla texnoloji emalı nəticəsində məhsulda toksiki birləşmələrin əmələ gəlməsindən. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin (kartof, tərəvəz, meyvə, taxıl və s.) yetişdirilməsi prosesində müəyyən miqdar qidalı maddələr tələb olunur. Bu sahədə əsas rol oynayan azot tərkibli birləşmələrdir. Bu birləşmələri torpağa verdikdə, azot bitkilər tərəfindən mənimsənilir və zülalə çevrilir. Beləliklə məhsuldarlıq artır. 236 Məsələn, 1 hektar sahəyə 40-60 kq azot verdikdə torpağın tipindən asılı olaraq məhsuldarlıq 36-80% artır. Lakin bu, məhsulun həm qidalılıq dəyərinə və həm də bitkiçilik məhsullarının zərərsizliyinə mənfi təsir göstərir. Aqrokimyəvi və gigiyenik qaydalara riayət olunmadıqda torpaqda və orada yetişdirilən bitkiçilik məhsullarında toksiki maddələrin miqdarı artır. Nitratlar, nitritlər və digər azot tərkibli birləşmələr mütəxəssisləri və əhalini çox düşündürür. Bir qayda olaraq bitkilərdə nitritlərin miqdarı 3-4 dəfə nitratlardan azdır, meyvə və giləmeyvələrdə isə nitritlər olmur. Tərəvəzlərdə nitritlərin miqdarı 1-2 mq/kq-dan çox deyil. Nitritlər qanın tərkibinə daxil olub hemoqlobinlə reaksiyaya girir, əmələ gələn methemoqlobin oksigenlə dönən reaksiyaya girə bilmir. Sağlam insanların qanında methemoqlobinin miqdarı orta hesabla 2% olur. Orqanizmdə onun miqdarı 30%-ə qədər olduqda insanda tənginəfəslik, zəiflik, baş ağrısı simptomları müşahidə edilir, 50%-dən çox olduqda həyat üçün təhlükə yaradır. Nitritlərdən

fərqli olaraq nitratlar methemoqlobin əmələ gətirə bilmir. Lakin orqanizmdə nitratların miqdarı 1-4 q olduqda kəskin zəhərlənmə halları müşahidə edilir, 8 q olduqda öldürücü təsir göstərir. Məsələn, Macarıstanda və Çilidə müxtəlif bölgələrdə tətbiq olunan azot tərkibli gübrələrlə mədə xərçəngi xəstəliyi arasında birbaşa əlaqənin olduğu müəyyən edilmişdir. Belə bir asılılıq içməli suda olan nitratların miqdarında da özünü göstərmişdir. Ayrı-ayrı tərəvəzlərin eyni şəraitdə nitrat toplanması müxtəlifdir. Məsələn, torpaqda nitratların səviyyəsi 80 mq/kq olduqda, orada becərilən tərəvəzlərdə nitratın mq/kq-la miqdarı belədir: bostan tərəvəzləri – 100-140; pomidor – 115; xiyar – 120; kartof – 220; kələm – 280; aşxana çuğunduru – 420. Nitratlar dənli bitkilərdə, meyvələrdə, giləmeyvələrdə, heyvanat mənşəli məhsulları daha az toplanır. İnsan orqanizminə düşən nitratların 80-90% çuğundur, yerkökü, kartov, kələm və göyərti tərəvəzlərinin payına düşür. Nitrat toplanmasına görə qara turp (700-2520 mq/kq), yarpaq kahı (240-3600 mq/kq), turşəng (620-725 mq/kq), qırmızı turp (121-1593 mq/kq) bütün tərəvəzlər içərisində xüsusi «qabiliyyətə» malikdir. İsti şitilliklərdə becərilən tərəvəz və göyərtilərdə nitratların miqdarı açıq torpaqda becərilənlərə 237 nisbətən çoxdur. Nitratlar bitkinin ayrı-ayrı orqanlarında müxtəlif miqdarda toplanır. Ən çox tumurcuqlarda, saplaqda, yarpağın zoğlarında, kələm tərəvəzlərinin kökündə nitrat toplanır. Məsələn, turpun saplağında 7674,8 mq/kq, ispanağın saplağında 4139,9 mq/kq, şüyüdün saplağında 3353,6 mq/kq, ağbaş kələmin kök özəyində 2889,0 mq/kq nitrat vardır. Rusiya Səhiyyə Nazirliyinin təklif etdiyi normaya müvafiq olaraq nitrat-ionların maksimum miqdarı mq/kq-la aşağıdakı kimi olmalıdır: kartof – 80, ağbaş kələm – 300, yerkökü – 300, pomidor – 60, xiyar – 150, aşxana çuğunduru – 1400, baş soğan – 60, pero soğanı – 400, qovun – 45, qarpız – 45. Əgər ayrı-ayrı məhsullarda nitratların miqdarı normadan 2 dəfə çoxdursa, onda həmin tərəvəz bişmiş halda istifadə oluna bilər. Məhsulun kulinar emalı onların tərkibindəki nitratları kəskin azaldır. Məsələn, yerkökünü 15 dəqiqə bişirdikdə nitratların miqdarı 48,4%, kərəvizi 35 dəqiqə bişirdikdə 59,9% azalır. Müasir kənd təsərrüfatında bitkilərin mühafizəsi və onların artımı üçün geniş çeşiddə kimyəvi maddələrdən istifadə olunur. Bunlardan ərzaq məhsullarını çirkləndirən və təhlükəli kimyəvi vasitə sayılan pestisidlərdir. Pestisidlərdən alaq otlarının, gəmicilərin və həşəratların məhv edilməsində, bitkilərdə xəstəlik törədənlərə qarşı istifadə edilir. Hazırda Rusiyada 100 adda zəhərli kimyəvi maddələrdən kənd təsərrüfatında istifadə olunmağa icazə verilmişdir ki, bunların da içərisində insan üçün toksiki maddə hesab edilənləri vardır. Kimyəvi təbiətinə görə xlorlu, fosforlu, civəli üzvi birləşmələr, karbohidratlar, tərkibində arsen və digər kimyəvi qruplar olan pestisidlər fərqləndirilir. Pestisidlər yeyinti məhsullarına kənd təsərrüfatı bitkilərini 238 və heyvanlarını emal etdikdə bilavasitə torpaqdan, sudan və atmosfer havasından düşür. Heyvanların orqanizminə düşən pestisidlər süd vasitəsilə ifraz edilir, heyvanın daxili orqanlarında, əzələ və yağ toxumalarında toplanır. Son illər aparılmış monitorinqlər bitki və heyvanat mənşəli ərzaq məhsullarında pestisidlərin miqdarının artdığını

göstərir. Belə məhsullara kartof, soğan, kələm, pomidor, xiyar, yerlək, çuğundur, alma, üzüm, buğda, daxili sutartarlardan ovlanan balıq, süd və digərləri aiddir. Ərzaq məhsullarında ən çox xloretnol (0,32 mq/kg) olur. İstifadəsi qadağan olunan heptaxlor mal ətində, süddə, bitki yağında, aldrin – baş soğanda, tiordan – xiyarda olur. Pestisidlər kəskin və xroniki zəhərlənmələr törədir. Xroniki zəhərlənmə orqanizmə az miqdarda, lakin sistemətik pestisidlərin daxil olması ilə inkişaf edir. Xlor tərkibli birləşmələrin törətdiyi zəhərlənmələr hepatitlər, qastridilər, tez yorulma, baş ağrısı və polinevritlə müşahidə edilir. Fosfor tərkibli birləşmələrin törətdiyi zəhərlənmələr baş hərlənməsi, yuxunun pozulması, yaddaşın korlanması və tez yorulma ilə müşahidə edilir. Ayrı-ayrı qrup ərzaq məhsullarındakı pestisidlərin yol verilən miqdarı tibbi-bioloji tələblər təlimatında verilmişdir. Son zamanlar yeyinti məhsullarında antibiotiklərin olması qeyd olunmuşdur. Bu, ondan irəli gəlir ki, antibiotiklərdən kənd təsərrüfatında heyvanların müalicəsi, onların böyümə stimulyatoru və yemlərə əlavə kimi istifadə olunmasında nöqsanlara yol verilir. Antibiotiklərin (tetrasiklin, penisillin, streptomitsin) zərərli təsiri orqanizmin mübadilə reaksiyalarının dəyişməsində və alleqrik reaksiyalarda özünü biruzə verir. 239 Hazırda Rusiyada 58 adda antibiotik preparatlarından istifadə olunur. Bu maddələr əsasən ət, süd və yumurtaya keçib orada toplanır. Ən kəskin allerqen xassə penisillin, tilozin və streptomitsindədir. Gündəlik qidada tərkibində penisillin olan təzə süddən uzun müddət istifadə olunması orqanizmin alleqrik reaksiyalarına səbəb olur. Orqanizmə az miqdarda, lakin uzun müddət antibiotik düşdükdə patogen mikroorqanizmləri davamlı formaya salır. Bu isə epidemiologiya baxımından çox qorxuludur. Ətin və südün tərkibində antibiotiklər çox olduqda onlardakı patogen mikrobları müəyyən etmək çətinləşir. Bu isə keyfiyyətsiz məhsul istehsalına səbəb olur. Antibiotiklərin miqdarı ərzaq məhsullarında məhdudlaşdırılır. Ət və ət məhsullarında, yumurta, süd və süd məhsullarında penisillin və nizin olmasına yol verilmir, lakin streptomitsin, sinkbasitrasin, qrizin və tetrasiklin qrupu 0,01-0,05 vahid/qramdan çox olmamalıdır. Sənaye müəsisələrinin tullantıları ilə çirklənmiş su və torpaq gələcəkdə bitkilərin və heyvanların da orqanizminə keçir. Hər il ölkəmizdə onlarla milyard kubmetr sənaye tullantıları olur. Ona görə də axar sulardan və çöküntülərdən gübrə və suvarma üçün istifadə etdikdə ciddi sanitar tələblərinə riayət olunmalıdır. Sanitariya qaydalarına əsasən kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında istifadə olunan su mexaniki və bioloji təmizləmədən keçməlidir. Ayrı-ayrı mineral komponentlərin miqdarı həmin sularda mq/litrə aşağıdakı miqdardan çox olmamalıdır: kalsium – 500, maqnezium – 300, natrium – 250, sulfatlar – 600, ümumi azot – 120 və s. Lakin bu normalar tez-tez və həm də ciddi formada pozulur. Yeyinti məhsullarının tərkibində olan toksiki elementlərdən 8 elementin miqdarı beynəlxalq ərzaq malları ticarətində ciddi nəzarət altında saxlanılır. Bunlara civə, kadmium, qurğuşun, arsen, mis, stronsium, sink və dəmir aiddir. Bu elementlərin siyahısı hazırda dəqiqləşdirilir və artırılır. Bu elementlərin toksiki olması, artıq

miqdarının insan orqanizminə mənfi təsiri haqqında ədəbiyyatlarda lazımi qədər məlumatlar vardır. Ətraf mühitin təhlükəli çirklənməsinin müxtəlifliklərindən biri radioaktiv çirklənmədir. Belə çirklənmə nüvə silahlarının sınaqdan keçirilməsi, uran filizinin çıxarılması və emalı, nüvə reaktorlarının işləməsi, nüvə yanacağının emal edilib xalq təsərrüfatının tələbi üçün radionukleidlərin alınması, radioaktiv tullantıların saxlanması və bastırılması, həmçinin atom elektrik stansiyalarında baş verən qəzalar nəticəsində müşahidə edilir. Yüksək radiasiya zonalarında yaşayan əhəlinin gündəlik qida rasionunda radionukleidlərin miqdarı artır. Çernobil AES-də baş verən qəza insan orqanizmində sezium və stronsium radionukleidlərinin biogen miqrassiyasının intensivləşməsini göstərmişdi. Bu zaman müəyyən edilmişdir ki, heyvanat mənşəli məhsulların tərkibində radionukleidlərin miqdarı bitki mənşəli məhsullardan 1000 dəfə azdır. Radionukleidlərin əsas mənbəyi kartof və kələmdir. Ağır metalların radioizotopları dənizdə və çaylarda yaşayan balıqlarda toplanır. Durnabalığı, qızılbalıqda və tunc balığında Fe55, istrydə (yeyilən dəniz ilbizi) Zn65 və molluskalarda (onurğasız yumşaqbədənli dəniz heyvanı) Sr90 toplanması müəyyən edilmişdir. Belə məhsulların qidaya sərf olunması insan orqanizmi üçün təhlükə yaradır. Həzm olunmayan karbohidratlar (sellüloza, pektin maddələri) və β -karotin radioaktiv maddələrə qarşı profilaktiki və müalicəvi xassələrə malikdir. Tərkibində sellüloza, pektin maddələri və β -karotin olan meyvə-tərəvəz məhsulları ilə (əsasən də çiymə halda) qidalandıqda orqanizmdə toplanan radionukleidlər ifraz olunur. Ərzaq məhsullarının zərərsizliyindən danışdıqda müxtəlif yeyinti qatmalarına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Yeyinti qatmaları ərzaq məhsulları istehsalında onların dadının, iynin, xarici görünüşünün yaxşılaşdırılmasına, saxlanılma müddətinin uzadılmasına səbəb olur. Belə qatmalara boya maddələri, konservantlar, stabilizatorlar, yumşaldıcılar, şirəndiricilər və s. aiddir. Tamlı qatmaların əlavə edilməsində əsas məqsəd məhsula lazımi xassələrin verilməsi, müxtəlif xərəbələrə qarşı davamlılığın müddətinin uzadılması və məhsulun quruluşunun qorunmasından ibarətdir. Müasir dövrdə yalnız meyvə, tərəvəz, düyü, mineral sular, süd, yumurta kimi məhsullara heç bir qatma tətbiq edilmir. Yeyinti məhsulları istehsalında yalnız istifadəsinə icazə verilmiş tamlı qatmalardan istifadə olunmalıdır. Belə qatmaların sayı minə qədərdir, lakin bunlardan 108 maddə heç bir məhdudiyyət qoyulmadan istifadə edilir. Ərzaq məhsullarının zərərsizliyinə xəstəlik törədən mikroorqanizmlər də müəyyən dərəcədə təsir edə bilər. Bu mikroorqanizmlər insanda müxtəlif xəstəliklər törədir ki, bunlar da 2 formada təzahür edir: Qida zəhərlənmələri; Qida infeksiyaları. Qida zəhərlənmələrinə səbəb mikroorqanizmlərin fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn, başqa sözlə ifraz olunan toksinlərdir. Bunların törətdiyi intoksikasiyalardan botulizm və stafilokokk zəhərlənmələri göstərmək olar. Qida infeksiyalarına səbəb isə məhsulda olan mikroorqanizmlərin özləridir. Bunlardan ən çox qida toksikoinfeksiyası yaranan salmonelladır. İnsanlarda baş verən salmonelloz toksikoinfeksiyalar əsasən ət və ət

məhsullarının istehlakı zamanı müşahidə edilir. Xəstəlik mikroorqanizmlə zəngin olan qidanı qəbul etdikdən 6-36 saat sonra baş verir. Əvvəlcə baş ağrısı, sonra üşütmə və kəskin qarın ağrıları baş verir. Xəstəlik 3-5 gün davam edir. Qida infeksiyalarından bağırsaq çöplərinin və çürüdücü mikroorqanizm olan «proteus vulgaris»in törətdiyi zəhərlənmələri də göstərmək olar. Bitki mənşəli zəhərlənmələrdən zəhərli göbələklərlə və zəhərli bitkilərlə zəhərlənmə halları müşahidə edilir. Göbələklə zəhərlənmələrin 15% ölümlə nəticələnir. Ən qorxulu zəhərli göbələk poqanka və quzugöbələyidir. Poqanka göbələyinin zəhəri (aminotren) qızdırılmağa qarşı davamlıdır və həzmedici fermentlərin təsiri ilə parçalanmır. Bu göbələklə zəhərlənmələrin 50%, quzugöbələyi ilə zəhərlənmələrin 25% 246 ölümlə nəticələnir. Muxomor göbələyi ilə zəhərlənmə çox nadir hallarda baş verir, çünki bu göbələyi yeməli göbələklərdən fərqləndirmək çox asandır. Bitkilərdən acı badam, çəyirdəkli meyvələrin (şaftalı, ərik, albalı, gavalı) ləpəsi, pambıq çiyni, çölnoxudu, fıstıq ləpəsi zəhərli olur. Acı badamın tərkibində amiqdalin qlükozidi vardır. Bu qlükozid amiqdalaza fermentinin təsirindən parçalanır və kəskin zəhərli maddə olan sinil turşusu əmələ gəlir. Lakin çəyirdəkli meyvələrdən bişirilən mürəbbələrdə belə zəhərlənmə ola bilməz, çünki temperaturun təsirindən ferment öz aktivliyini itirir və sinil turşusu əmələ gəlmir. Kartofda 0,01% solanin qlükozidi var, kartof işıqda saxlandıqda və cücərdikdə solaninin miqdarı 10 dəfə artır və 0,1%-ə çatır. Kartofun qabığı soyularkən solaninin çox hissəsi kənar edilir, ona görə də tərkibində solanin çox olan kartofu qabıqlı bişirmək olmaz. Heyvanat mənşəli məhsullarla zəhərlənmələr nadir hallarda müşahidə edilir. Bu zəhərlənmələr balıq kürüsü və südünün istehlak edilməsi ilə müşahidə olunur. Bəzən arı balı ilə zəhərlənmə müşahidə olunur. Bahar gecikəndə arılar zəhərli güllərdən nektar toplamağa məcbur olduğundan hasil edilmiş balda toksiki maddələr ola bilər. Müasir dövrdə ərzaq məhsulları ilə zəhərlənmələrin qarşısını almaq üçün dəqiq proqramın olması və əhalinin zərərsiz qida məhsulları ilə təmin olunması təşkil edilməlidir. Bu sahədə çalışan mütəxəssislərin əsas vəzifəsi ərzaq mallarının zərərsizlik göstəricilərinin proqnozlaşdırılması və müəyyən edilməsidir. Respublikamızda ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyinə daim nəzarət edilir. Respublikada istehsal olunan və xaricdən gətirilən ərzaq məhsullarının zərərsizliyinə və təhlükəsizliyinə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 247 iyul 1993-cü il tarixli 343 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş aşağıdakı siyahı üzrə nəzarət edilir. Cədvəl 4.3. Azərbaycan Respublikasında təhlükəsizliyinə təminat verilən ərzaq məhsullarının siyahısı Sıra sayı M ə h s u l l a r 1. Ət və ət məhsulları 2. Süd və süd məhsulları 3. Balıq və balıq məhsulları 4. Taxıl, un, yarmalar 5. Çörək-kökə və makaron məmulatı 6. Qəhvə, çay və ədviyyat 7. Təbii bal 8. Meyvə-tərəvəz və onların emalı məhsulları 9. Heyvanat və bitki yağları 10. Piylər 11. Marqarin və mətbəx yağları 12. Şəkər, şirin məhsullar və qənnadı məmulatı 13. Pivə, spirtsiz içkilər, sirkə 14. Xörək duzu 15. Tütün və tütün məhsulları 16. Konyak, şampan şərabi, likör-araq məhsulları və şərab məmulatı 17. Uşaq yeməkləri üçün konservlər 18. Uşaq

yeməkləri üçün süd qatışı 19. Dənli və dənli-paxlalı bitkilərin dənli 20. İçməli su 4.6. Ərzaq məhsullarının qüsurları Ərzaq məhsullarında müşahidə edilən qüsurlar keyfiyyətsiz xammaldan istifadə olunduqda istehsal texnologiyasına düzgün əməl olunmadıqda, eləcə də saxlanılma və satış zamanı baş verir. Məhsulun qüsurları bir neçə əlamətlərə görə təsnifləşdirilir (qüsurun əhəmiyyət dərəcəsinə, qüsurun bürüzə verilməsi və aradan qaldırılması üsulu və vasitələrinə, qüsurun baş verməsinə görə). Bunu aşağıdakı sxemdən əyani görmək olar. 248 Şəkil 4.2. Ərzaq mallarında rast gəlinən qüsurlar Kritik qüsurlu məhsul lazımi tələbata uyğun gəlmir, insanların həyatı və sağlamlığı üçün zərərli ola bilər. Kritik qüsurlu məhsulu təyinatına görə istifadə etmək olmaz. Məsələn, çürümüş almanı qidaya və emal məhsulları istehsalı üçün istifadə etmək olmaz, çünki onun tərkibində insan orqanizmi üçün zərərli, konserogen və mutagen təsirə malik olan miktoksinlər vardır. Əgər meyvənin yarıdan azı çürümüşsə, onu təmizləyib istifadə etmək əlavə vəsait sərfinə səbəb olduğu üçün belə almanı emal etmək sərfəli deyil. Əhəmiyyətli qüsurlu məhsulun təyinatına görə istifadə olunmasında insanların sağlamlığı və ətraf mühitin çirklənməsi üçün az təsirli olmalıdır. Məsələn, almanın deşilməsi, əzilməsi, zərərvericilərlə zədələnməsi onun xarici görünüşünü pisləşdirir, lakin belə meyvə təyinatına görə (təzə və emal olunmuş) istifadə oluna bilər. Az əhəmiyyətli qüsurlar məhsulun istehlak xassələrinə, ilk növbədə təyinatına, zərərsizliyinə və etibarlılığına təsir etmir. Bürüzə verilməsi üsullarına və vasitələrinə görə aşkar və gizli qüsurlar vardır. Məsələn, konserv bankasında müşahidə edilən bombaj aşkar qüsurlar hesab edilir. Lakin bombajın başlanğıc mərhələsini müəyyən etmək mümkün olmur. Gizli qüsurlu məhsulu istehlak etdikdə müəyyən edilir. Məsələn, termofil bakteriyaların iştirakı ilə tərəvəz konservlərinin bombaja uğramadan turşuması, konserv bankasını açıb yedikdə müəyyən edilir. Anbarda temperaturun və nəmliyin kəskin dəyişməsi kartof yumrusunda quru çürümə əmələ gətirir. Məhsullarda rast gəlinən qüsurlar aradan qaldırıla bilər və aradan qaldırıla bilməyən olur. Əgər məhsuldakı qüsurlar aradan qaldırılsa, onu istehlak etməyə icazə verilir. Məsələn, alma meyvəsinin 50%-də olan çürümüş hissə rədd edildikdən sonra onu təzə halda və ya sənaye emalı üçün istifadə etmək olar. Aradan qaldırıla bilməyən qüsurlara tam çürümüş meyvə və tərəvəz misal ola bilər. Belə məhsulu istehlak etmək olmaz. Texnoloji emal prosesinin pozulması nəticəsində məmulatın keyfiyyətini aşağı salan, yaxud yararsız vəziyyətə gətirən müxtəlif qüsurlar baş verir. Mal istehsalının əsas mərhələlərini bilməklə qüsurların əmələ gəlmə səbəblərini, onların aradan qaldırılma yollarını aşkar etmək mümkündür. Qüsurların baş verməsinin qarşısının alınması, yaxud aradan qaldırılması, hazır məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə, məhsulun istehsalına və xammalın emalına sərf olunan vəsaitlərin qorunmasına imkan verir.

Mühazirə12.

Mövzu: Gömrük ekspertizasında istifadə olunan texniki vasitələr.

Suallar: 1) Gömrük ekspertizasında istifadə olunan texniki vasitələr haqqında ümumi məlumat.

2) *Gömrük sənədlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirən texniki vasitələr (1-ci sinif).*

3) *Strateji əhəmiyyət kəsb edən xüsusi növ xammalların distansion (məsafədən) yoxlanmasında istifadə olunan texniki vasitələr.*

4) *Malların axtarışı və yoxlanışı zamanı istifadə olunan texniki vasitələr (3-cü sinif).*

5). *Gömrük nəzarəti obyektlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirən və onları təsnifləndirmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr (4-cü sinif).*

6). Malların gömrük yoxlanması.

1) Göründüyü kimi, gömrük ekspertizasında və nəzarətində texniki vasitələr gömrük işinin blok elementlərinə uyğun olaraq bütün sahələri əhatə edir. Bu kompleks xüsusi texniki vasitələrdən ibarət olub, gömrük orqanları tərəfindən bilavasitə operativ gömrük nəzarəti zamanı gömrük sərhəddindən keçirilən – bütün növ obyektləri əhatə etməklə aparılması və gətirilməsi qadağan olunmuş material, əşya və maddələri, habelə bəyannamədə və müşayiət sənədlərində göstərilənlərin faktiki mala uyğunluğunu aşkar etməyə imkian verir. Bu isə faktiki olaraq bütün növ gömrük nəzarəti formalarının əməli olaraq həyata keçirilməsi zamanı tətbiq oluna bilər.

Bu proses gömrük rəsmiləşdirilməsi anından, malların, nəqliyyat vasitələrinin, habelə sərnəşinlərin gömrük sərhəddindən keçidi və buraxılışı anını əhatə edir.

Gömrük nəzarətində texniki vasitələrin tətbiqinə — gömrük məqsədilə lazım olan sənədlər və məlumatların yoxlanılması, mallar və nəqliyyat vasitələrinə gömrük baxışı, şəxsin gömrük müayinəsi, fiziki şəxslərin şifahi sorğusu, uçot və hesabat sisteminin yoxlanılması, mallar və nəqliyyat vasitələri olan gömrük ərazisi, müvəqqəti saxlama anbarları, sərbəst anbarlar, sərbəst gömrük bölgələri və digər yerlər aid olunur. Məhz bu göstərilənlər konkret yer və şəraitdən asılı olaraq müxtəlif növlü müasir texniki vasitələr tələb edir və bu vasitələrin olması gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinə tam təminat verir. Gömrük nəzarəti predmetlərinin növləri və gömrük nəzarətinin aparıldığı şəraitdən asılı olaraq gömrük ekspertizasında texniki vasitələrə aşağıdakı tələblər şamil edilir.

- ◆ Nəzərdə tutulmuş əməliyyat tapşırığının xarakterindən asılı olaraq gömrük ekspertizasında istifadə olunan texniki ekspertiza vasitələrinin əməliyyat-texniki xarakteristikaları şəraitə tam uyğun gəlməlidir;

- ◆ Nəzarət olunan gömrük obyektlərinə obyektlərin mənsubiyyəti, xassələri və parametrləri haqqında məsafədən nəzarət zamanı uyğunluq – identifikasiya əlamətlərinə görə tam məlumatın alınması;

- ◆ Onların praktiki olaraq tətbiqi zamanı əməliyyat şəraitində sadəliyi, metodun səmərəliliyi, onun təhlükəsizliyi, davamlılığı, portativliyi, mobilliyi və sair iş əsasında faydalı xüsusiyyətləri;

- ◆ Gömrük ekspertizasında texniki vasitələrin tətbiqinin əsas məqsədi — gömrük ekspertizası və gömrük statistikasını göstəricilərinin dəqiqliyinin yüksəldilməsindən, faktiki nəzarət olunan gömrük nəzarəti obyektlərinin xüsusi çəkisinin kəskin sürətdə artırılmasından, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması hallarında axatırış və aşkar olunması üçün gömrük nəzarətinin maksimum səmərəliliyinə təminatdan, gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti proseduralarının sürətləndirilməsi, sadələşdirilməsi və nəzarət mədəniyyətinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Texniki vasitələri təsnifləndirərkən onları 7 müstəqil, ancaq bir – biri ilə əlaqədə olan texniki vasitələr siniflərinə ayırırlar. Öz növbəsində texniki vasitələrin sinifləri yarım siniflərə bölünürlər. Yarım siniflərə aid olan texniki vasitələrin köməyi ilə ümumi operativ tapşırıqdan irəli gələn xüsusi tapşırıqlar yerinə yetirilir. Yarım siniflər özlərində texniki vasitələrin konkret növlərini əks etdirir. Texniki vasitələr taktiki – texniki xarakteristikasına görə aşağıdakı siniflərə bölünür:

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 1-ci sinifi gömrük sərhəddindən keçən obyektlərin sənədlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirilməsidir. Operativ diaqnostikanın həyata keçirilməsində məqsəd malları və nəqliyyat vasitələrini müşayət edən sənədlərdə və ya həmin sənədlərin hər hansı bir hissəsində saxdalıq izlərinin aşkar edilməsi, sənədlərin nüsxələrinin çıxarılıb gömrük orqanlarında saxlanılması və s. əməliyyatların yerinə yetirilməsidir. Həmçinin operativ diaqnostika vasitəsilə çoxsəhifəli sənədlərdəki ayrı – ayrı səhifələrin, onların tərkibindəki fotosəkillərin əvəz olunmasının, möhürlərin, şambların, rekvizitlərin, imzaların və s. saxtalaşmasının qarşısı alınır.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 2-ci sinifi gömrük nəzarəti obyektlərinin ayrı – ayrı növlərinin distansion operativ texniki yoxlaması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələri özündə əks etdirir. Distansion operativ – texniki yoxlama inspeksion nəzarət kompleksi vasitəsilə malların (həmçinin iriqabaritli malların) vizual müşahidəsi həyata keçirilir. Vizual müşahidə vasitəsilə strateji əhəmiyyət kəsb edən xüsusi növ malların sayının (miqdarının) nəzarəti, onların tərkibindəki mümkün qayda pozuntusunun aşkar edilməsi prosesi həyata keçirilir.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 3-cü sinifi mal bağlamalarının və nəqliyyat vasitələrinin əlçatmaz yerlərinin operativ texniki fəaliyyət kimi gömrük yoxlanışı və gömrük axtarışının keçirilməsini təmin edən texniki vasitələri

özündə cəmləşdirir. Bu texniki vasitələrin köməkliyi ilə gizlədilmiş malların və əşyaların yerinin aşkar edilməsi, həmçinin onlardan prob və nümunələrin götürülməsi təmin olunur.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 4-cü sinifi aşağıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq operativ – texniki fəaliyyət həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələri özündə əks etdirir.

— Gömrük yoxlanışı zamanı gömrük nəzarəti obyektlərinin tərkibində qanunvericiliyinə zidd olan potensial əşya və predmetlərin aşkar edilməsi zamanı onların operativ diaqnostikasını həyata keçirən texniki vasitələr.

— malların operativ təsnifləndirilməsi zamanı onların gömrük qanunvericiliyində göstərilmiş siniflərə, qruplara, mövqelərə uyğun olmasını yoxlamaq üçün istifadə olunan texniki vasitələr.

— malları və nəqliyyat vasitələrini müşayət edən sənədlərdə gömrük təminatının bütövlüyünə xələl gətirə biləcək bir alət tapıldıqda tətbiq olunan texniki vasitələr.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 5-ci sinfinə gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirməsinin və həmçinin gömrük təminatına müvafiq sənədlərin yoxlanmasının həyata keçməsində istifadə olunan texniki vasitələr aid edilir.

6-cı sinifə gömrük zonasında yerləşən, qanuna zidd hərəkətlər edən, digər şəxsiyyətlərlə, həmçinin gömrük orqanlarında işləyən şəxsiyyətlərlə qanunvericiliyə zidd olan əlaqələr quran şəxslər üzərində aparılan operativ vizual müşahidə zamanı istifadə olunan texniki vasitələr aid edilir.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələrin 7-ci sinfinə gömrük sərhəddindən keçməsi qadağan olunan audioinformasiya, videoinformasiya və bu kimi

digər informasiya daşıyıcılarının müsadirə edilməsində istifadə olunan texniki vasitələr aid edilir.

Taktiki – texniki xarakteristikasına görə texniki vasitələr haqqında vəzi sualları daha dərindən nəzərdən keçirək.

2. *Gömrük sənədlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirən texniki vasitələr (1-ci sinif).*

Gömrük məqsədləri üçün sənədlərdə qeyd olunmuş məlumatların etibarlılığının və düzgünlüyünün, həmçinin onların həqiqiliyinin yoxlanılması mümkün saxtakarlığın baş verməsinin qarşısını alır. Bu sənədlərin operativ diaqnostika metodu ilə həyata keçirilir. Operativ diaqnostika metodu zamanı sənədlərdə intellektual saxdalıq (məsəl üçün heç bir hüququ olmadan hər hansı bir təşkilatın adınan sənədlər təqdim etmək və sair), saxta materiallar (fotorəsmlərin, sənədlərin hissələrinin dəyiştirilməsi, çoxsəhifəli sənədlərin hər hansı bir səhifəsinin saxtalaşdırılması, möhürlərin, imzaların, plombların saxtalaşdırılması və sair) aşkar edilərək aradan qaldırılır.

Sənədlərin kriminalistik ekspertizası zamanı elmi – texniki metodlarla araşdırılmalardan fərqli olaraq gömrük sənədlərinin operativ diaqnostikası zamanı əməkdaşlardan yüksək peşəkarlıq tələb edən hazırlıq, metod və texniki vasitələrdən istifadənin çətinliyi, cari prosedurada tələb olunan vaxtın olmaması və sair kimi çətinlik tələb olunmur. Onun əsas vəzifəsi malları və nəqliyyat vasitələrini müşayət edən sənədlərdəki saxtılığı aşkar etməkdən ibarətdir.

Rentgen tədqiqatı texnikası (2-ci sinif; 1-ci yarımsinif). Rentgen tədqiqat texnikası gömrük nəzarəti obyektinin daxilində və əlçatmaz hissələrində yerləşən alətlərin müşahidəsini həyata keçirib məlumat əldə etmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr növüdür.

Rentgen tədqiqat texnikasının obyektlərinə: gömrük nəzarəti obyektlərinin müəyyən edilmiş qruplarında, növlərində, siniflərində, tiplərində yerləşdirilmiş gizli alətləri müəyyən etmək, həmçinin predmetlərin konkret növlərində gömrük qanunvericiliyinə zidd olan şübhə doğuran alətləri aşkar etmək aid edilir. Rentgen tədqiqatı fəaliyyəti zamanı gömrük orqanlarının operativ əməkdaşları introskopiya aparatları ilə vizual müşahidə zamanı nəzarət olunan obyektin daxili düzülüşünü və aparatın daxili yaddaşına həkk olunmuş malların individual xarakteristikasını müəyyən etmək üçün proqram vasitəsilə malların təyinatını və hansı növə məxsus olduğunu müəyyən edirlər. Bu tədqiqat zamanı ən vacib çətin təlimat gömrük qanunvericiliyinə zidd olan gizlədilmiş və başqa şəkildə salınmış elementlərin aşkar edilməsi və zərərsizləşdirilməsidir.

İnspeksion nəzarət kompleksləri (2-ci sinif ; 2-ci yarımşinif). İnspeksion nəzarət kompleksləri əsaslı ölçülərinə, çəkisinə, tərkibindəki konstruktiv materiallarına görə, onlara yüklənən ayrı-ayrı növlü yüklərin sıxlığına görə fərqlənən iriqabaritli gömrük nəzarəti obyektlərinin introskopiyasını həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Funksional fəaliyyətinə görə inspeksion nəzarət komplekslərini iki növə ayırırlar:

— Kiçik tutumlu avtonəqliyyat vasitələrinin introskopiyası üçün inspeksion nəzarət kompleksləri (Həcmi 3 tondan artıq olmayan və ölçüsü kiçik avtomobillərdən iri olmayan mikroavtobuslar, kiçik avtomobillər, qoşqular, xüsusi yük qablaşdırılmaları və sair).

— Yük daşınmaları üçün nəzərdə tutulan iriqabaritli obyektlərin introskopiyası üçün inspeksion nəzarət kompleksləri (konteynerlər, traylerlər, iritutumlu soyuducular, dəmiryolu vaqonları və sair).

İnspeksion nəzarət komplekslərinin taktiki – texniki xarakteristikası aşağıdakıları təmin etməlidir: verilmiş obyektləri vizual müşahidə etmək imkanı, onların tərkibində yerləşən müxtəlif növ alətləri aşkar etmə; hər hansı bir konteynerdə yüklənmiş malların miqdarını təyin etmə və onların tərkibini müəyyən etmək; müxtəlif növ materialların

içərisindən saxdalarını müəyyən etmə qabiliyyəti (müxtəlif növ metallar, orqanik alətlər və sair); dəmiryolu vaqonlarının və konteynerlərin, həmçinin avtomobillərin divarları arasındakı boşluğu, tavanın örtüyü altındakı yerləri yoxlamaq qabiliyyətinə malik olmaq.

Bu aparatların köməkliyi ilə nəzarət olunan obyektin ayrı – ayrı hissələrinin və onların içərisində yerləşən alətlərin fraqmentlərini bir neçə dəfə böyüdülmüş şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Bir iriqabaritli obyektin inspeksion nəzarətini həyata keçirmək üçün 15-20 dəqiqə vaxt tələb olunur.

3. *Strateji əhəmiyyət kəsb edən xüsusi növ xammalların distansion (məsafədən) yoxlanmasında istifadə olunan texniki vasitələr (2-ci sinif, 3-cü yarımşinif).*

Qeyd olunan malların ekspertizasını və nəzarətini həyata keçirərkən texniki vasitələrin köməkliyi ilə əsasən onların miqdarı (kəmiyyəti) təyin edilir. Bu növ mallara əsasən yanacaq tipli – xam neft (həmçinin tərkibindəki qaz), neft emal etmək üçün istifadə olunan avadanlıqlar, neftdən alınan qazlar və digər karbohidratlar, karbohidrat xammalları (benzol, stiro, fenol, anilin), təbii qaz, elektroenerji, qara və əlvan metallar, nadir metallar, onların emalı üçün xammallar, metal ərintiləri, metal qırıntıları, yarımfabrikatlar; əlvan metal prokatı aid edilir. Sadaladıqlarımızdan başqa strateji əhəmiyyət daşıyan mallara həmçinin – müəyyən taxta-odun alətləri, kağız-selluloz sənayesinin məhsulları, azot və fosfor gübrələri; yumşaq və bərk növ taxıllar, etil spirti, balıq və digər dəniz məhsulları (kürü, xərçəngkimilər), işlənməmiş almazlar aid edilir.

Göründüyü kimi yuxarıda sadalanan məhsullar öz təbii və fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinə və tərkiblərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Ancaq distansion ekspertiza və nəzarət üçün onların hamısını birləşdirən ümumi cəhətlər mövcuddur: çəki və miqdar. Bu obyektlərin gömrük sərhəddindən keçmə üsulları da bir-birindən fərqlənir. Məsəl üçün neft və neft məhsulları, qazlar həm beynəlxalq boru nəqliyyatı vasitəsilə, həm də müəyyən iritutumlu nəqliyyat vasitələri ilə daşına bilər. Gömrük sərhəddindən keçirilən bu növ məhsulların distansion nəzarətini həyata keçirmək üçün ayrı-ayrı növ texniki vasitələrdən

istifadə olunmalıdır. Bu nəzarət olunan məhsulların böyük hissəsini beynəlxalq boru kəmərləri vasitəsilə daşınan neft (təxminən 65%) və neft məhsulları (təxminən 15%) təşkil edir. Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən neft və neft məhsullarının ixracına nəzarət təqdim olunan sənədlərdə göstərilənlərə əsasən texniki məqsədlər üçün neftin və neft məhsullarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Hal-hazırda neft və neft məhsullarının ixracının gömrük nəzarəti onların miqdarının faktiki təyin olunması ilə getmir. Hələlik bu kimi işlər yalnız alıcı tərəfin təqdim etdiyi sənədlərdəki göstəricilərə görə müəyyən edilir. Bu cür nəzarət isə mütləq dəyişiklik tələb edir, çünki belə olan halda qanun pozuntuları qaçınılmaz olur. Strateji vacib əhəmiyyət kəsb edən mal növündən biri də elektroenerji hesab olunur. Elektroenerjinin idxalı və ixracı beynəlxalq elektrik ötürücü xətlər tərəfindən həyata keçirilir. Gömrük orqanlarının ixtisaslaşmış struktur bölmələrinin təcrübəsi göstərir ki, idxal və ixrac edilmiş elektrik enerjisinin faktiki nəzarəti neft və neft məhsullarından fərqli olaraq gömrük qanunlarının

tələblərinə tam cavab verir.

Digər strateji vacib əhəmiyyət kəsb edən xammalların – metalların, filizin, kağız sellioz sənayesinin məhsulları, taxıl məhsulları və s. məhsulların miqdarının və sayının nəzarətinə gəldikdə isə bu cür malların yoxlanışı zamanı çox az hallarda yükləri çəkmək üçün istifadə olunan alətlər tətbiq olunur.

4.Malların axtarışı və yoxlanışı zamanı istifadə olunan texniki vasitələr(3-cü sinif).

Malların axtarışı və yoxlanışı zamanı istifadə olunan texniki vasitələr kompleksinə gömrük ekspertizası və gömrük nəzarəti zamanı obyektlərin gözlə görünməyən və əlçatmaz yerlərindəki gizlədilmiş alətləri aşkar etmək üçün optiki-mexaniki və lokasion yoxlama üsulu ilə yoxlanmasını həyata keçirən texniki vasitələr aid edilir.

Bu cür gömrük yoxlanışı zamanı nəzarət obyektini kimi aşağıda göstərilənlər iştirak edirlər: minik və yük avtomobillərinin, avtobusların kabinaları, salonları; dəmiryolu

vaqonlarının, dəniz və çay gəmilərinin, təyyarələrin və sair bu tipli nəqliyyat vasitələrinin sərnişinlər üçün ayırılmış hissələri, işçilər üçün ayırılmış bölmələri, müxtəlif malların daşınması üçün ayırılmış bölmələr; həmçinin ayrı-ayrı növ konteynerlərin konstruktiv elementləri, iri tutumlu soyuducular, avtonəqliyyat vasitələrinin yük daşımaq üçün nəzərdə tutulmuş bölmələri, mürəkkəb quruluşa malik xüsusi növ yüklər.

Bu obyektlərin yoxlanılması üçün elə texniki vasitələr lazımdır ki, nəzarət olunan obyektlərdəki boşluqları və burğu ilə açılmış dəlikləri aşkar etsin və orada yerləşdirilən əşyalar haqqında vizual məlumatlar əldə edə bilsin. Belə əlçatmaz yerlər adətən gizlədilmiş, ölçüləri çox kiçik olur və həmçinin nəzarət üçün əlverişsiz yerlərdə olurlar ki, (konteynerlərin və nəqliyyat vasitələrinin tavanlarında, divar və döşəmələrdəki boşluqlarda, çətin nəzarət edilə bilən kommunikasiya şəbəkələrinin yaxınlığında və sair) onları aşkara çıxarmaq çətin olsun.

Operativ məsələləri həll etmək üçün funksional istiqamətlərinə görə, gömrük nəzarətinin növündən asılı olaraq, onun keçirilmə növündən asılı olaraq, gömrük qanunvericiliyinə zidd olan predmetləri aşkar etmə qabiliyyətinə görə texniki vasitələr kompleksini iki növə ayırmaq olar:

— gizlədilmiş əşyaları və yerləri müəyyən etmək üçün texniki vasitələr;

— gömrük qanunvericiliyinə zidd olan konkret növ predmetləri aşkar etmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr.

Axtarış əməliyyatının məqsədindən və metodundan asılı olaraq öz növbəsində yuxarıda qeyd olunan texniki vasitələr yarımnövlərə bölünürlər.

Gizlədilmiş əşyaları və yerləri müəyyən etmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr 3 əsas qrupu əhatə edir:

— Gömrük nəzarəti zamanı əlçatmaz yerləri tədqiq etmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr.

— gömrük nəzarəti zamanı əlçatmaz yerlərin lokasiyası zamanı istifadə olunan texniki vasitələr.

— xüsusi üsullu texniki vasitələr.

5. Gömrük nəzarəti obyektlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirən və onları təsnifləndirmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr (4-cü sinif).

Gömrük nəzarəti obyektlərinin operativ diaqnostikasını həyata keçirmək və onları təsnifləndirmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr kompleksinə aşağıdakılar aiddir:

— gömrük qanunvericiliyinə zidd olan potensial alətlərin operativ diaqnostikasını həyata keçirmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr.

— strateji vacib əhəmiyyət daşıyan malları təsnifləndirmək üçün istifadə olunan texniki vasitələr.

Operativ gömrük diaqnostikası – gömrük orqanları əməkdaşlarının gömrük nəzarəti obyektinin xarici görünüşü, hansı sinfə və yaxud hansı qrupa məxsus olması, onun hazırkı vəziyyəti və istifadə məqsədini müəyyən etmək üçün, həmçinin onların diaqnostik və klafikasion göstəricilərinin onları müşayət edən sənədlərlə və deklarasiyalarla uzlaşmasını müəyyən etmək üçün həyata keçirdikləri tədbirlər planıdır.

6. Malların gömrük yoxlanması.

I. Gömrük yoxlaması keçirilməsinin vaxtı

. Azərbaycan Respublikasının sərhəd buraxılış məntəqələrində Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin və onlara dair sənədlərin gömrük yoxlaması, həmin mallar və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan

Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilmə niyyəti barədə gömrük orqanına məlumat verildikdən sonra, sərhəd buraxılış məntəqəsinin iş vaxtında aparılır.

Sərhəd buraxılış məntəqələrində əsas gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı malların gömrük yoxlaması aşağıda göstərilən hallardan sonra həyata keçirilir:

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti üçün zəruri olan məlumatlar və sənədlərin təqdim olunmasından;

- gömrük yoxlama tapşırığı rəsmiləşdirildikdən;

- müəyyən olunmuş gömrük yoxlama yerində mallar yerləşdirildikdən sonra.

1. Malların və nəqliyyat vasitələrinin göndərən gömrük orqanının müəyyən etdiyi təyinat yerinə çatdırılması zamanı gömrük yoxlaması, təyinat gömrük orqanına bu malların daxil olması barədə məlumat daxil olduqdan və mallar və nəqliyyat vasitələri təyinat yerinə çatdıqdan sonra həmin gömrük orqanının iş vaxtında həyata keçirilir.

2. Mallar müvəqqəti saxlanc anbarında (gömrük anbarı) yerləşdirildiyi zaman gömrük yoxlaması bu malların boşaldılması və müvəqqəti saxlanc anbarına yığılması, mallar saxlanc müddətində və ya onların müvəqqəti saxlanc və gömrük anbarlarından boşaldılması zamanı aparılır.

3. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən aparılan malların əsas gömrük rəsmiləşdirilməsi yerlərində gömrük yoxlaması gömrük orqanının iş vaxtında aşağıdakılara əməl edilməklə həyata keçirilir:

- malların gömrük yoxlaması yerinə gətirilməsindən;

- gömrük yoxlama tapşırığı rəsmiləşdirildikdən;

- əsas gömrük rəsmiləşdirilməsini aparan gömrük orqanına malların aparılma niyyəti barədə məlumatın verilməsi və həmin gömrük orqanı tərəfindən gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsindən;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti üçün zəruri olan sənədlərin təqdim edilməsindən.

4. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən aparılan malların və nəqliyyat vasitələrinin sərhəd buraxılış məntəqələrində operativ gömrük yoxlaması müəyyən olunmuş qaydada, gömrük orqanının iş vaxtında aparılır:

5. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin tələblərinin pozulması haqqında məlumat əldə edildiyi halda, gömrük ərazisindən aparılan və digər dövlət orqanlarının nəzarətindən keçirilmiş mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük sərhəddini keçənədək gömrük yoxlamasından keçirilə bilər.

II. Gömrük yoxlamasının aparıldığı yerlər

6. Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük yoxlanılması gömrük nəzarəti zonalarında və bu məqsədlər üçün gömrük orqanının müəyyən etdiyi digər yerlərdə aparılır.

7. Gömrük yoxlaması həyata keçirilən yerdə şəxslərin hərəkəti, mallardan istifadə edilməsi (giriş, çıxış, yük əməliyyatları, qablaşdırılmanın qaydaya salınması və ya dəyişdirilməsi, eyniləşdirilmə üsullarının ləğv edilməsi) yalnız gömrük orqanının əməkdaşlarının icazəsi ilə və gömrük nəzarəti altında aparıla bilər.

8. Gömrük yoxlaması aparıldığı zaman mal və nəqliyyat vasitələri ilə bağlı yük və digər əməliyyatlar Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 132—ci maddəsinə müvafiq olaraq gömrük orqanı üçün əlavə xərclərə səbəb olmamalıdır.

III. Gömrük yoxlamasının aparılmasına dair qərar qəbul edilməsi

9. Gömrük yoxlamasının aparılması haqqında qərar gömrük orqanı tərəfindən səlahiyyət verilmiş gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən qəbul edilir.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında əsaslar olduqda bu barədə məlumatı olan gömrük orqanının istənilən əməkdaşı tərəfindən gömrük yoxlaması keçirmək haqqında qərar qəbul edilə bilər.

10. Gömrük yoxlamasının keçirilməsini qərara alan gömrük orqanının səlahiyyətli əməkdaşları, yoxlamanın növünü, həcmi və dərəcəsini müəyyən edə bilərlər. Yoxlamanın keçirilməsi nəticəsində gömrük orqanının Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən malların keçirilməsi və ya bəyan olunan gömrük rejiminə əsasən malların buraxılması haqqında qərar qəbul edilir.

11. Gömrük yoxlaması keçirmək haqqında qərar gömrük orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada, gömrük orqanının yoxlama keçirmək barədə qərar vermiş əməkdaşı tərəfindən yazılı şəkildə, yoxlama tapşırığı formasında rəsmiləşdirilir.

12. Gömrük yoxlama tapşırığında yoxlamanın həyata keçirilməsi üçün məsul əməkdaşlar təyin edilir. Yoxlama tapşırığında yoxlama üçün nəzərdə tutulan mallar və nəqliyyat vasitələri, yoxlamanın keçiriləcəyi yer göstərilir. Həmin sənəddə malların yoxlama həcmi və dərəcəsi müəyyən edilə bilər.

13. Aşağıdakı hallarda yoxlama tapşırığı tərtib olunmur:

- sərhəd buraxılış məntəqələrində boş nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı (o şərtlə ki, bu cür boş nəqliyyat vasitələri plomblanmış olmasın, digər bağlayıcı vasitələrlə bağlanmış olmasın);
- nəqliyyat vasitələrinin və malların baxışı zamanı;

- sərhəd buraxılış məntəqələrində gömrük rəsmiləşdirilməsinin ilkin əməliyyatları zamanı mallar gömrük yoxlamasından keçirildikdə (Azərbaycan Respublikası DGK—nın normativ hüquq aktlarında göstərilən hallar istisna olunmaqla).

IV. Gömrük yoxlamasının növləri

14. Bu Qaydalarda gömrük yoxlamasının aşağıdakı növləri müəyyən edilir:

- əsas yoxlama.
- məqsədli yoxlama.

15. Əsas yoxlama keçirilməsinə səlahiyyəti olan müvafiq struktur bölmələr gömrük işi sahəsində qəbul edilmiş normativ—hüquqi aktların tələblərini yoxlama tapşırıq sənədində müəyyən edilmiş yoxlama həcmi və dərəcəsini, ilkin əməliyyatlar zamanı müəyyən edilmiş malların xarakteri haqqında və yoxlanılma zamanı mallar və nəqliyyat vasitələri haqqında zəruri məlumatları nəzərə alaraq yoxlama keçirirlər.

16. Məqsədli yoxlama Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsi qadağan olunmuş və ya məhdudiyyət qoyulmuş malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi, eləcə də malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən gizli keçirilməsi haqda əsaslar və ya bu barədə məlumat olduğu halda həyata keçirilir.

17. Məqsədli yoxlama əsas yoxlama ilə eyni vaxtda, eləcə də müstəqil yoxlama kimi də keçirilə bilər.

18. Məqsədli gömrük yoxlaması gömrük nəzarətindən gizli keçirilən malların aşkar edilməsi məqsədilə istənilən yük yerlərinin, lazım gəldikdə isə bütün yük yerlərinin, eləcə

də qablaşdırılmanın açılması, nəqliyyat vasitələrinin açılması, onların sökülüb yığılması yolu ilə aparıla bilər.

19. Bu Qaydaların 27 bəndində göstərilən yoxlama növlərindən başqa təkrar yoxlama növü də həyata keçirilə bilər. Təkrar yoxlamanın keçirilməsi gömrük orqanının rəhbərliyinin icazəsi ilə əsaslandırılmış hallarda keçirilir.

V. Yoxlamanın həcmi

20. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ hüquqi aktlarında göstərilən hallar istisna olunmaqla, yoxlama həcmi bir nəqliyyat vasitəsində, bir nəqliyyat sənədi əsasında keçirilən mallar haqqında kifayət qədər məlumatları əldə etmək üçün aparılır.

21. Yoxlama aparmağı qərara alan və (və yaxud) yoxlamada iştirak edən gömrük orqanlarının əməkdaşları mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi, həmçinin bəyan olunmuş gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinin Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin və beynəlxalq müqavilələrin tələblərinin pozulmasını müəyyən etdikdə və ya bununla əlaqədar kifayət qədər əsaslar olduqda, bu mallarda və nəqliyyat vasitələrində həmin pozuntuların aşkar edilməsi və qarşısının alınması məqsədilə gömrük yoxlamasını aparmağı qərara alırlar.

22. Eyni adlı, eyni şəkili, eyni tipli qablaşdırmada olan malların yoxlanması ən azı 5% həcmdə aparılır (əsas və ya əlavə ölçü vahidləri üzrə).

23. Eyni nəqliyyat vasitəsində, eyni nəqliyyat sənədi üzrə gətirilən müxtəlif çeşidli malların yoxlanılması, müxtəlif adlı hər bir malın sayının ən azı 5%—i həcmində aparılır. Ayrı—ayrı yerlərin açılması zamanı aşkar edilən mallar sayılmalıdır (sayılma çəkilmə üsulu ilə həyata keçirilir). Gömrük nəzarəti həyata keçirildiyi zaman hər bir növ malların adlarının və malların sayının müəyyən olunması məqsədilə texniki nəzarət vasitələrindən istifadə olunmasına icazə verilir.

24. Gömrük qaydalarının pozulması əlamətləri olmadıqda ən azı 10% həcmində aparılmış yoxlama nəticəsində mallar haqqında məlumatlar uyğun gəlmədiyi halda yoxlama həcmi artırıla bilər.

25. Malların bir hissəsinin yoxlanılması zamanı, yük gömrük bəyannaməsində göstərilən məlumatların faktiki məlumatlarla uyğun olmadığı aşkar edildikdə yoxlama aparan əməkdaşlar tərəfindən yoxlama dərəcəsinin artırılması haqqında qərar qəbul edilir.

26. Gömrük bəyannaməsində göstərilən məlumatların gömrük yoxlaması nəticəsində gömrük yoxlama aktında qeyd olunmuş məlumatlarla uyğunluğunun yoxlanılması müvafiq struktur bölmələrin rəisləri və ya malların və nəqliyyat vasitələrinin buraxılması haqqında qərar qəbul edən gömrük əməkdaşı tərəfindən həmin məlumatların müqayisə edilməsilə müəyyən edilir.

27. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə idxalı, həmçinin bu ərazidən ixracı qadağan olunmuş malların aşkar edilməsi məqsədi ilə gömrük orqanının kinoloji bölməsinin axtarış itlərindən istifadə edilərək yoxlama keçirilə bilər.

Mühazirə 13

Mövzu: Mallara fitosanitar nəzarətin keçirilməsi qaydası.

Suallar:

- 1) Fitosanitar nəzarət haqqında ümumi məlumat
- 2) Fitosanitar nəzarətin təşkili və onun əsas istiqamətləri.
- 3) İdxal olunmuş məhsullara tətbiq edilən fitosanitar tədbirlər
- 4) İxrac edilən məhsulların sertifikatlaşdırılması.
- 5) Tranzit daşınan məhsullara tətbiq edilən fitosanitar tədbirlər.
- 6) Zəhərli kimyəvi maddələrin idxalı və ixracına nəzarət.

1).Fitosanitar nəzarəti—bitki mühafizəsi və karantini, pestisidlərin, bioloji preparatların və digər bitki mühafizə vasitələrinin istifadəsi sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsidir.

Fitosanitar nəzarəti aşağıdakıları əhatə edir:

1. hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən fitosanitar nəzarəti qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunmasını;

2. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə başqa dövlətlərdən karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərin daxil olmasının və yayılmasının qarşısını almaq üçün fitosanitar tədbirlərin təşkilini və həyata keçirilməsini;

3. bitki və bitkiçilik məhsullarının istehsalı, tədarükü, satışı, saxlanması və daşınması zamanı fitosanitar qaydalarına və normativlərinə əməl edilməsini;

4. fitosanitar nəzarətində olan karantin obyektlərinin təhlükəsizliyinə nəzarət edilməsini, zərərli orqanizmlərlə sirayətlənmənin başvermə və yayılma səbəbləri və şəraiti üzrə müşahidənin aparılmasını, onların qarşısının alınması və ləğvi üçün icrası məcburi olan fitosanitar tədbirlərin müəyyən edilməsini və həyata keçirilməsini;

5. dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına alınmış pestisidlərin, o cümlədən onların ehtiyatı da nəzərə alınmaqla bölgüsünü, saxlanmasını, daşınmasını və istifadəsini;

6. pestisidlərin, bioloji preparatların və digər bitki mühafizə vasitələrinin istehsalı, idxalı, ixracı, saxlanması, satışı və tətbiqi ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini;

.

2).Azərbaycan Respublikasının ərazisində fitosanitar nəzarətində olan karantin obyektlərinin mühafizəsinə yönəldilmiş fitosanitar nəzarəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə təşkil edilir:

2.1.ölkə ərazisini karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərdən qorumaq və onların mənbələrini vaxtında aşkar etmək məqsədi ilə karantin nəzarətində olan materiallarda müntəzəm olaraq müşahidələr aparılması, fitosanitar ekspertizaları keçirilməsi və profilaktik tədbirlər görülməsi;

2.2.bitki və bitkiçilik məhsullarında zərərli orqanizmlərin kütləvi yayılmasının qarşısının alınmasına, xəstəliklərin aradan qaldırılmasına, məhsul itkisinə yol verilməməsinə, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının, habelə flora və faunanın pestisidlərin, digər zəhərli kimyəvi

maddələrin zərərli təsirindən qorunmasına yönəldilmiş bitki mühafizəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

2.3. fitosanitar nəzarətində olan karantin obyektlərində karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlər aşkar olunduqda, müvafiq ərazidə karantin rejiminin tətbiq edilməsi, hüquqi şəxslərə və əhaliyə bu barədə məlumat verilməsi, habelə zərərli orqanizmlərlə mübarizə aparılması məqsədi ilə karantin məhdudiyyətlərinin müəyyən edilməsi və fitosanitar tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində fitosanitar nəzarətində olan karantin obyektlərinin mühafizəsinə yönəldilmiş profilaktik tədbirlərin görülməsi, bitki mühafizəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi və bitki karantininin tətbiq edilməsi qaydaları müfəttişlik tərəfindən müəyyən olunur.

3. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə başqa dövlətlərdən zərərli orqanizmlərin daxil olmasının və yayılmasının qarşısını almaq məqsədi ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada fitosanitar nəzarəti məntəqələri təşkil edilir. Fitosanitar nəzarəti məntəqələrinin yerləşdirilməsi və fəaliyyəti müfəttişliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Bu məntəqələr öz fəaliyyətini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aidiyyəti orqanlarla əlaqələndirir.

Zərərli orqanizmlərin ölkə ərazisinə daxil olmasının və yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə bitki və bitkiçilik məhsullarının idxalı ilə bağlı dövlət fitosanitar nəzarəti xidməti tərəfindən aşağıdakı fitosanitar tədbirləri həyata keçirilir:

1. analiz (test), müayinə, məhsulun saxlanması və məhv edilməsi məqsədi ilə bitki və bitkiçilik məhsullarını, digər karantin nəzarətində olan materialları və yükləri fitosanitar nəzarəti məntəqələrində saxlamaq, geri qaytarmaq və onların idxalına məhdudiyyətlər qoymaq;

2. zərərli orqanizmlərin əraziyə daxil olması təhlükəsi yarandığı hallarda bitki və bitkiçilik məhsullarının respublikaya gətirilməsini qadağan etmək və ya məhdudlaşdırmaq.

3. Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit kimi istifadə edildikdə, bu qanunun

4. Azərbaycan Respublikasının ərazisi üçün ciddi təhlükə yaradan karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlər aşkar edildikdə, müvafiq təxirəsalınmaz tədbirlər görülür və bu barədə əlaqədar beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilir.

5. İdxal olunan yükün müvafiq sənədlərlə müşayiət olunmadığı və zərərli orqanizmlərlə sirayətlənməsi riskinin mövcud olduğu müəyyən edildiyi halda dövlət fitosanitar nəzarəti xidməti tərəfindən idxal edənə aşağıdakılar barədə yazılı bildiriş verilir:

5.1. yüklərin fitosanitar nəzarəti məntəqəsinə aparılaraq, karantin rejiminin tətbiq olunması;

5.2. yüklərdən ekspertiza və analiz aparmaq məqsədi ilə nümunələr götürülməsi və nəticələr əldə olunanadək yükün saxlanması;

5.3. zərərsizləşdirmə zərurəti yarandığı hallarda yükün götürülməsi və zərərsizləşdirmə prosesindən sonra sahibinə qaytarılması;

5.4. zərərsizləşdirmə məqsədi ilə yükün boşaldılıb yenidən yüklənməsi;

5.5. yükün məhv edilməsinin zəruriliyi.

6. Karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərlə sirayətlənmiş yük zərərsizləşdirildikdən sonra müəyyən olunmuş vaxt ərzində sahibi tərəfindən geri götürülmədikdə, dövlət fitosanitar nəzarəti xidməti yükün məhv edilməsi barədə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada qərar qəbul edə bilər.

7. Fitosanitar nəzarəti zamanı həyata keçirilən fitosanitar tədbirlərin xərci və məhv edilən yükün dəyərinin məsuliyyəti idxal edənin üzərinə düşür.

8. Poçtamlar vasitəsilə gətirilən bitki və bitkiçilik məhsulları, bitki mühafizə vasitələri və digər yüklər müfəttişliyi müəyyən etdiyi məntəqələrdən qəbul edilir. Bu məntəqələrin siyahısı müfəttişliyi tərəfindən razılaşdırılaraq təsdiq edilir və bitki mühafizəsi və karantini üzrə beynəlxalq təşkilatlara və yük göndərən ölkələrə sorğu əsasında məlumat verilir.

4). Azərbaycan Respublikasından ixrac edilən bitki və bitkiçilik məhsullarının beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədi ilə fitosanitar sertifikatlaşdırılması aparılır.

Fitosanitar sertifikatlar və ya onların elektron əvəzediciləri beynəlxalq standartların tələbləri nəzərə alınmaqla tərtib edilməli və verilməlidir. Fitosanitar sertifikatlarda təsdiq edilməmiş dəyişiklik və düzəlişlərin aparılmasına yol verilmir.

İxrac edilən bitki və bitkiçilik məhsullarına fitosanitar sertifikatları dövlət fitosanitar nəzarəti xidməti tərəfindən aşağıdakı hallarda verilir:

1. sertifikatın verilməsi üçün müraciət edildikdə və xidmət haqqı ödənildikdə;
2. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tələb olunan müvafiq sənədlər təqdim olunduqda;
3. sertifikat verilməsi nəzərdə tutulan yüklər, baxış keçirilməsi və digər tədbirlərin aparılması üçün təqdim edildikdə;
4. göndərilən yüklər beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verdikdə.

5) Karantin nəzarətində olan materialların Azərbaycan Respublikasının ərazisindən açılmadan, bölünmədən, digər yüklərlə qarışdırılmadan və yenidən qablaşdırılmadan başqa ölkələrə daşınması zamanı həmin yüklər üzərində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada fitosanitar nəzarəti həyata keçirilir.

Dövlət fitosanitar nəzarəti xidməti tranzit daşınan bitki və bitkiçilik məhsullarına fitosanitar sertifikatı tələb edir və zəruri hallarda karantin nəzarətində olan materiallara və yüklərə fitosanitar tədbirləri tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit daşınan karantin nəzarətində olan materiallara aşağıdakı hallarda fitosanitar tədbirləri tətbiq olunmur:

1. bitki və bitkiçilik məhsulları zərərli orqanizmlərin yayılmaması üçün plomblanmış nəqliyyat vasitələri ilə və ya konteynerlərlə daşındıqda və beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun qablaşdırıldıqda;
2. məhsul ixrac edən ölkə tərəfindən fitosanitar sertifikatı ilə təmin edildikdə.

6) Azərbaycan Respublikasında dövlət qeydiyyatına alınmış, istifadəsinə icazə verilmiş preparatlar siyahısına daxil edilmiş, mənşəyi və keyfiyyəti barədə sertifikatları olan və müvafiq qaydada qablaşdırılmış və etiketləşdirilmiş pestisidlər və bioloji preparatlar idxal və ixrac oluna bilər.

Mənşəyi və keyfiyyəti barədə sertifikatları olmayan pestisidlərin və bioloji preparatların idxalı, satışı, tətbiqi və reklam edilməsi qadağan edilir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa şərtlər nəzərdə tutulmamışdırsa, pestisidlərin və bioloji preparatların idxal və ixrac edilməsində beynəlxalq sertifikatların göstəriciləri qəbul edilir.

Dövlət qeydiyyatına alınmamış pestisidlərin və bioloji preparatların idxal və ixracına aşağıdakı hallarda yol verilə bilər:

1. elmi-tədqiqat işlərində istifadə olunduqda və satış hüququ olmadan sərgilərdə nümayiş etdirildikdə;
2. bitki mühafizə vasitələri ilə işlənmiş toxum və əkin materialları ilə birlikdə idxal və ixrac edildikdə;
3. fəvqəladə hallarda karantin tətbiq edilən və xüsusi təhlükəli zərərli orqanizmlərin kütləvi yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə onların istehsalçı ölkədə qeydiyyatını və istifadəsini təsdiq edən sənədlər olduqda müfəttişliyi qərarı əsasında.

Dövlət qeydiyyatına alınmamış pestisidlərin və bioloji preparatların qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada idxalı və tətbiqi yalnız müfəttişliyi nəzarəti altında həyata keçirilir.

Mühazirə14

Mövzu: Azərbaycan Respublikasında məhkəmə ekspertizası.

Suallar: 1) Məhkəmə ekspertizası haqqında ümumi məlumatlar

.2) Ekspertizanın aparılması müddətləri.

3) Ekspertizaların aparılması və onların nəticələrinin tərtib edilməsi.

1) Ekspertlər öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual, Mülki-Prosessual və İnzibati-Prosessual məəcəllələrini, “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” və “Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, “Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi haqqında Əsasnamə”ni, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarını, həmçinin Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi kollegiyasının qərarlarını, Nazirlik üzrə əmr və sərəncamları rəhbər tuturlar.

Mərkəzdə aşağıdakı istiqamətlər üzrə ekspertizalar aparılır:

1. təhqiqat, ibtidai istintaq orqanının və ya məhkəmənin (hakimin) icraatında olan işin, o cümlədən cinayət işinin başlanılması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlamanın halları (bundan sonra – iş) üzrə təyin edilmiş məhkəmə ekspertizaları;

2. notariusun və ya notariat hərəkətləri aparmaq səlahiyyəti olan orqanların və vəzifəli şəxslərin müraciəti əsasında ekspertizalar.

3. Mərkəzin filiallarında ekspertizalar Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri tərəfindən müəyyən edilmiş ərazi aidiyyəti və müvafiq ekspertiza növləri üzrə keçirilir.

Ekspertizalar ali təhsili olan, “Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində məhkəmə eksperti ixtisasının verilməsi haqqında Əsasnamə”yə uyğun olaraq müəyyən ekspertiza ixtisası üzrə müvafiq peşə hazırlığı keçmiş Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən aparılır.

Ekspertizalar Mərkəzin ştat üzrə əməkdaşı olmayan mütəxəssislər tərəfindən də aparıla bilər. Bu cür mütəxəssislərin təyin edilməsi, onların tərkibinin və fəaliyyət qaydasının təsdiq olunması Mərkəzin rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir (bu Təlimat həmin mütəxəssislərin ekspert fəaliyyətinə tamamilə şamil olunur).

Məhkəmə ekspertizasının müxtəlif növlərinə və ya bir növünə aid iş üçün əhəmiyyətli olan halların xüsusi elmi biliklər əsasında müəyyən edilməsi zərurəti yarandıqda digər dövlət məhkəmə ekspertizası idarələri ilə birgə kompleks ekspertizaların aparılması təşkil olunur.

2. Ekspertiza təyin edilməsi haqqında təhqiqatçının, müstətiqin, hakimin qərarının Mərkəzə daxil olduğu vaxtdan 1 (bir) aydan gec olmayaraq ekspert zəruri tədqiqatlar aparır, yazılı rəy tərtib edir, onu öz imzası ilə təsdiq edir və dərhal ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə göndərilir.

Mülki və inzibati işlər üzrə rəyin verilməsi müddəti ekspertiza təyin edilməsi haqqında qərardadda məhkəmə tərəfindən göstərilir.

Ekspertizanın aparılması müddətləri prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmaqla işin həcmindən (tədqiqat obyektlərinin sayı, mürəkkəbliyi və s.) asılı olaraq Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbəri tərəfindən müəyyən edilir.

Ekspertizanın aparılması cinayət və mülki prosessual qanunvericiliyə əsasən müəyyən edilmiş müddətlərdə təmin etmək mümkün olmadıqda, Mərkəzin rəhbəri bu barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə məlumat verir. Ekspertizanın icra müddəti həmin orqanla razılaşdırılır. Ekspertizanın aparılma müddəti materialın Mərkəzə daxil olduğu gündən sonrakı növbəti iş

günündən hesablanır və rəyin imzalandığı gündə başa çatır. Ekspertizanın aparılma müddətinin sonuncu günü istirahət, səsvermə, iş günü hesab edilməyən bayram gününə və ya ümumxalq hüzn gününə düşərsə, növbəti iş günü müddətin qurtardığı gün hesab olunur.

Mərkəzdə ekspertizanın aparılması müddəti aşağıdakı hallarda dayandırılır:

41. ekspertiza təyin edilməsi barədə qərarda (qəraradda) göstərilən materiallar tam həcmdə daxil olmadıqda;

2. ekspertiza təyin edilməsi barədə qərarda (qəraradda) göstərilən materialların daxil olan hissəsi həmin qərarda (qəraradda) qoyulmuş sualların tam həcmdə cavablandırılması üçün kifayət etmədikdə;

3. əlavə materialların təqdim edilməsi və yaxud maddi sübutu əhəmiyyətli dərəcədə zədələmədən və ya məhv etmədən ekspert tədqiqatının davam etdirilməsinin mümkün olmaması nəzərə alınaraq, müvafiq razılıq verilməsi barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə vəsatətlə müraciət edildikdə;

4. təqdim edilmiş materiallar (sənədlər, maddi sübutlar) həmin obyektlər üzrə digər növ ekspertizanı aparan başqa ekspertin (ekspertlərin) icraatında olduqda.

5. ekspert beş gündən artıq müddətdə başqa iş üzrə istintaq və ya məhkəmə hərəkətlərində iştirak etdikdə, ezamiyyətdə və ya xəstə olduğu təqdirdə prosessual qanunvericiliklə ekspertizanın aparılması üçün müəyyən edilmiş müddətə riayət edilməsini təmin etmək məqsədilə Mərkəzin rəhbəri ekspertizanın icraatını digər ekspertə tapşıra bilər.

Vəsatətin göndərildiyi gündən ekspertizanı təyin etmiş orqandan cavab daxil olan günədək olan müddət ekspertizanın icra müddətinə aid edilmir.

Ekspertizanın icrası dayandırıldıqda bu barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə dərhal məlumat verilir.

Ekspert rəy verilməsi üçün zəruri olan əlavə tədqiqat obyektlərinin təqdim edilməsinə ehtiyac olduğunu müəyyən etdikdə, ekspertiza işinin Mərkəzə daxil olduğu gündən etibarən beş gündən gec olmayaraq bu barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə vəsatət göndərir.

Vəsatətdə tələb olunan sənədlərin, materialların dəqiq və tam siyahısı göstərilir.

Tədqiqatın gedişində ehtiyac yaranarsa ekspert növbəti vəsatət verə bilər.

Vəsətət təsdiqlənmiş xüsusi formada iki nüsxədə tərtib olunur. Birinci nüsxə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə göndərilir, ikinci nüsxə isə ekspertizanın icraatında saxlanılır.

Vəsətət operativlik üçün faks vasitəsilə çatdırıla bilər, lakin onun əslı sonradan mütləq aidiyyəti orqana göndərməlidir.

3) Mərkəzdə məhkəmə ekspertizasının ilkin, əlavə, təkrar, komisiyon və kompleks növləri üzrə aparılır.

İş üzrə icraat zamanı əhəmiyyət kəsb edən hər hansı məsələnin həlli üçün elm, incəsənət, texnika və ya sənət sahəsində xüsusi bilik tələb edildikdə, həmin məsələnin aydınlaşdırılması məqsədi ilə birinci dəfə təyin edilən ekspertiza ilkin məhkəmə ekspertizasıdır.

İlkin məhkəmə ekspertizasının rəyi kifayət qədər aydın olmadıqda, ekspert qoyulmuş sualları tam həll etmədikdə və ya tədqiqat aparılmış obyektlərə dair əlavə suallar yarandıqda, aparılmış tədqiqatın və ya rəydəki boşluğun aradan qaldırılması üçün əlavə məhkəmə ekspertizası təyin edilir və onun aparılması həmin ekspertə və ya başqa ekspertə həvalə edilir.

Ekspertin rəyi kifayət qədər əsaslı olmadıqda və ya şübhə doğurduqda, yaxud onun əsaslandığı sübutlar etibarsız (qeyri-mötəbər) hesab edildikdə və ya ekspertiza aparılmasının prosessual qaydaları pozulduqda təkrar ekspertiza aparılır. Təkrar ekspertizanın aparılması başqa ekspertə və ya ekspertlərə tapşırılır. Əvvəlki ekspertizanı aparmış ekspertlər təkrar ekspertizanın aparılmasında iştirak edə və izahlar verə bilərlər, lakin tədqiqat zamanı və rəy tərtib edilərkən onlar iştirak etmirlər. Təkrar ekspertizanın aparılması haqqında qərarə əvvəlki ekspertizaların nəticələri ilə razı olmamağın motivləri göstərməlidir. Təkrar ekspertiza təyin edilərkən ekspert qarşısında əvvəllər tətbiq edilmiş tədqiqat üsullarının elmi əsaslılığı barədə sual qoyula bilər. Ekspertlər arasında fikir ayrılığı olduqda hər bir ekspert buna səbəb olan məsələ barəsində yazılı formada öz rəyini ayrıca tərtib edir. Təkrar məhkəmə ekspertizasının təyini haqqında qərarə (qərarəddə) qoyulmuş suallar və tədqiqat obyektləri ilkin ekspertizanın təyini haqqındakı qərardan (qərarəddən) fərqlidirsə, belə ekspertizalar təkrar ekspertiza hesab edilmir. Komisiyon məhkəmə ekspertizası eyni ixtisas üzrə sayı iki nəfərdən az olmayan ekspertlər tərəfindən aparılır. Məhkəmə ekspertizasının komisiyon xarakteri onu təyin etmiş orqan və ya şəxs, yaxud Mərkəzin rəhbəri tərəfindən müəyyən edilir. Komisiyon məhkəmə ekspertizasının işinin təşkili Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbəri tərəfindən təmin edilir. Verilən sualların həll edilməsi üçün ekspertlər qarşıda duran tədqiqatın ardıcılığını və həcmiini razılaşıdırırlar. Komissiya tərkibində məhkəmə ekspertizasının aparılması həvalə edilmiş hər bir ekspert müstəqildir və sərbəst olaraq özünün əldə etdiyi və başqa ekspertlər tərəfindən əldə olunmuş nəticələri qiymətləndirir və öz

xüsusi biliyi çərçivəsində qoyulmuş suallara cavab verir. Komissiya məhkəmə ekspertizası aparılarkən onu təyin etmiş orqan və ya şəxs, yaxud Mərkəzin rəhbəri ekspertlərin fəaliyyətini əlaqələndirmək, ümumi tədqiqat planını işləyib hazırlamaq və ekspertlərin müşavirəsinə rəhbərlik etmək üçün ekspertlərdən birini rəhbər təyin edir. Komissiya rəhbərinin səlahiyyətləri digər ekspertlərin səlahiyyətlərindən fərqlənir. Ekspertlər rəy verməmişdən qabaq öz aralarında məsləhətləşirlər. Ümumi rəyə gəldikdə rəyə bütün ekspertlər tərəfindən imza edilir. Ekspertlər arasında fikir ayrılığı olduqda hər bir ekspert fikir ayrılığı doğurmuş bir və ya bir neçə suala dair yazılı formada ayrıca rəy verir. İş üçün əhəmiyyətli olan halların aydınlaşdırılması müxtəlif bilik və ya elm sahələri, yaxud biliyin bir sahəsi daxilində müxtəlif üsullar sistemi əsasında yalnız bir neçə tədqiqat aparılmaqla həyata keçirilə bildikdə kompleks məhkəmə ekspertizası təyin edilir.

Kompleks məhkəmə ekspertizasının təşkili və aparılması, ekspertlərin fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlər bu Təlimatın 5.5-ci bəndində müəyyən edilmiş qaydada həll edilir.

Kompleks məhkəmə ekspertizasının aparılmasında iştirak edən ekspertlərin rəyində hər bir ekspertin apardığı tədqiqatın növü, həcmi və əldə etdiyi nəticələr göstərilir. Hər bir ekspert onun tərəfindən aparılmış tədqiqatı əks etdirən hissəsində rəyi imzalayır və ona görə məsuliyyət daşıyır.

Alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsində və yekun nəticənin formalaşdırılmasında ekspertlər ümumi nəticəyə gəlirlər. Əgər ümumi nəticənin əsasını bir və ya bir neçə ekspert tərəfindən müəyyənləşdirilən faktlar təşkil edirsə, bu rəydə öz əksini tapmalıdır.

Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi barədə qərar (qəraradda) çox miqdarda obyekt daxil olarsa, Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbəri ekspertiza icrasının operativliyini təmin etmək üçün qoyulmuş suallar üzrə tədqiqat işlərini bir neçə ekspertə tapşırı bilər.

Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi barədə qərar (qəraradda) ayrı-ayrı ekspertizaların predmetinə aid olan və həll edilməsi üçün müxtəlif ixtisaslar üzrə ekspertlərin birgə işini tələb etməyən suallar qoyulmuşdursa, Mərkəzin rəhbəri müvafiq sualların həlli üçün müəyyən obyektlərin tədqiqi məqsədi ilə hər biri ayrıca ekspertə (ekspertlər qrupuna) həvalə olunan bir neçə ekspertiza təşkil edir.

Aparılmış tədqiqatların nəticələrinə əsasən hər bir ekspert tərəfindən ayrıca rəy və yaxud rəy verilməsinin mümkün olmaması barədə məlumat tərtib olunur.

Ekspertizanın təyini zamanı prosessual qanunvericiliyin tələbləri pozulduqda, habelə tədqiqata təqdim edilmiş materialların rəsmiləşdirilməsi üzrə mövcud qaydalara əməl

olunmadıqda və bu səbəbdən ekspertizanın aparılması mümkün olmadıqda Mərkəzin rəhbəri onu təyin etmiş orqana və ya şəxsə məlumat verir.

Məhkəmə ekspertizasını təyin etmiş orqan və ya şəxs həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməzsə, məlumatın verildiyi gündən etibarən 1 (bir) ay sonra materiallar icra olunmadan geri qaytarılır. Ekspert qarşısında qoyulmuş sualın həll edilməsi Mərkəzdə mümkün olmadıqda (müvafiq mütəxəssisin, avadanlığın, tədqiqat metodikasının və s. olmamasına görə) ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə bu barədə məlumat verilir, ekspertiza materialları isə geri qaytarılır. Aparılmış tədqiqatların nəticələri üzrə ekspert öz adından yazılı rəy verir və onun bütün səhifələrini imzalayır. Ekspertin imzası Mərkəzin möhürü ilə təsdiq olunur. Ekspertin rəyi prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq hazırlanır, ekspertizanın növlərindən asılı olmayaraq, rəy üç hissədən – giriş, tədqiqi hissə və nəticədən ibarət olur.

Ekspert rəyinin giriş hissəsində aşağıdakılar göstərilir:

1. ekspertizanın adı və növü (ilkin, əlavə, təkrar, komisiya və ya kompleks), nömrəsi, aparıldığı tarix və yer;
2. ekspertizanı təyin etmiş orqanın adı, şəxsin soyadı və adı;
3. ekspertizanın aparılması üçün əsas (qərar (qərarad) nə vaxt və kim tərəfindən verilib);
4. ekspertiza aparılan işin və ya materialın nömrəsi, təkrar ekspertizanın təyin edilməsinə əsas verən obyektiv hallar və onun motivləri;
5. ekspertizanı aparan ekspert (ekspertlər) haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, təhsili, ixtisası (ümumi və ekspertiza üzrə), ixtisas dərəcəsi, ekspert kimi stajı, elmi dərəcəsi, tutduğu vəzifə və xüsusi rütbəsi;
6. materialların ekspertiza aparılması üçün Mərkəzə daxil olduğu və rəyin imzalandığı tarix;
7. ekspertizaya daxil olan materialların adı, gətirilmə üsulu, tədqiq edilən obyektlərin qablaşdırılmasının növü və rekvizitləri;
8. bilə-bilə yalan rəy verməyə görə cinayət məsuliyyətinin ekspertə məlum olmasını təsdiq edən qeyd;
9. əlavə materialların tədqiq edilməsi barədə ekspertlərin vəsatəti barədə məlumat; məlumatda vəsatətin göndərildiyi və cavab alındığı tarix, həmçinin onlara baxılmasının nəticələri;

10. rəy verilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan və ilk mənbə kimi ekspert tərəfindən qəbul edilən hallar;

11. ekspertizanın aparılmasında iştirak edən şəxslər haqqında məlumat (hər birinin soyadı, adı, atasının adı, prosessual vəziyyəti);

12. həll edilməsi üçün ekspertlər qarşısında qoyulmuş suallar (ekspertin təşəbbüsü ilə qoyulmuş suallar da rəyin giriş hissəsində, ekspertiza təyin edilməsi barədə qərarda göstərilən suallardan sonra yazılır);

13. ekspertizaya təqdim olunmuş materialların Mərkəzin tədqiqat üçün ştampları ilə nişanlanması barədə məlumatlar.

Yuxarıda sadalanan məlumatlardan başqa, əlavə ekspertiza rəyinin giriş hissəsində, ekspertizanın əlavə olması qeyd olunmaqla ilkin ekspertiza haqqında məlumatlar göstərilir (ilkin rəyin nömrəsi və tarixi, ekspertin soyadı, adı və atasının adı; rəydə izahat və tamamlama tələb edən ilkin ekspertiza ilə müəyyən edilmiş faktiki məlumatlar və nəticələr əks etdirilir).

Təkrar ekspertizanın giriş hissəsində ekspertizanın təkrar olması qeyd olunmaqla ilkin ekspertiza haqqında məlumatlar göstərilir (ilkin rəyin nömrəsi və tarixi, ekspertin soyadı, adı və atasının adı, ekspertiza idarəsinin adı, ilkin ekspertizanın nəticələri, təkrar ekspertiza təyin edilməsinin əsasları). Təyin edilmiş ekspertiza düzgün olmayaraq əlavə və ya təkrar göstərildikdə onun əsaslandırılmış izahı rəyin giriş hissəsində göstərməlidir. Kompleks ekspertizanın aparılması zamanı ekspert rəyinin giriş hissəsində qeyd olunanlarla yanaşı, ekspertizanın kompleks olduğu və onun keçirildiyi yer göstərilir (bir və ya bir neçə ekspertiza idarəsi haqqında məlumatlar). Ekspert rəyinin tədqiqi hissəsində tədqiqat metodları və tədqiqatın nəticələri təsvir olunur. Ekspert tərəfindən həll edilən hər bir suala tədqiqi hissənin müəyyən bölməsi uyğun gəlməlidir. Zərurət olduqda bir-biri ilə sıx əlaqəli iki və daha artıq sual üzrə tədqiqatın nəticələri eyni bir bölmədə əks olunur.

Tədqiqi hissədə aşağıdakılar göstərilir:

1. ekspert tədqiqatı obyektlərinin vəziyyəti;
2. ekspert tədqiqat metodlarının ardıcılığı, hər bir tədqiqat metodunun və ya üsulunun tətbiq edilməsi ilə əldə olunan nəticələr;
3. ekspertiza eksperimentinin, ekspert baxışının (əgər keçirilibdirsə) həyata keçirilməsinin məqsədləri, şərtləri və nəticələri, nümunələrin əldə olunması;

4. nəticələr əsaslandırılarkən istintaq hərəkətlərinin (dindirmə, baxış, müayinə, eksperiment və s.) nəticələri ilkin mənbə əhəmiyyəti daşıyırsa, həmin istintaq hərəkətlərinin nəticələri);

5. normativ və lüğət-arayış materiallarına, kompüter məlumatlar bazasına, hesablama proqramlarına istinadlar, habelə illüstrasiyalara, əlavələrə və onlara verilən zəruri izahlara istinadlar;

Ekspertizanın aparılması zamanı elektron məlumat bazalarından, habelə xüsusi kompüter proqramlarından istifadə edilə bilər. Ekspertiza icraatı zamanı təsdiq olunmuş metodikalarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiq olunan texniki normativ hüquqi aktlardan da istifadə edilə bilər. Qoyulmuş sualların bəzilərinə cavab vermək mümkün olmadıqda, tədqiqi hissədə bunun səbəbləri göstərməlidir. Tədqiqi hissə ekspert biliyinə malik olmayan şəxs üçün anlaşılan dildə ifadə olunmalı, terminlərdən düzgün istifadə edilməli, onların tərcüməsinə yol verilməməli, zərurət yaranarsa xüsusi terminlər izah edilməlidir. Rəyin tədqiqi hissəsində tədqiqat obyektlərinə və müqayisə nümunələrinə münasibətdə həyata keçirilən bütün hərəkətlər göstərməlidir. Əlavə ekspertiza aparıldıqda, ilkin ekspertiza zamanı tətbiq olunan metod və vasitələrdən istifadə edilmişdirsə və həmin nəticələr əldə olunmuşdursa, ekspert əlavə ekspertizanın tədqiqi hissəsində tədqiqatın gedişatını və nəticələrini göstərmədən ilkin ekspertizanın müvafiq bölmələrinə istinad edə bilər. Təkrar ekspertiza keçirilərkən ilkin ekspertizanın nəticələri ilə müxtəliflik yaranarsa, təkrar ekspertiza rəyinin tədqiqi hissəsində həmin müxtəlifliyin elmi-metodiki səbəbləri göstərməlidir. Kompleks ekspertiza rəyinin tədqiqi hissəsində hər bir ekspertin apardığı tədqiqat ayrı-ayrılıqda şərh olunur. Kompleks tədqiqatın nəticələrinin birgə qiymətləndirilməsi rəyin tədqiqi hissəsinin sonunda verilir. Kompleks ekspertiza rəyində hər bir ekspert tərəfindən hansı tədqiqatın aparıldığı, tətbiq edilən metod və üsullar qeyd olunur. Hər ekspert ümumi rəyi və ya onun şəxsən özü tərəfindən apardığı tədqiqatın gedişini və nəticələrini əks etdirən hissəsini imzalayır. Tədqiqatın metod və üsulları, elmi-texniki vasitələrdən istifadə olunması şəraiti elə ifadə olunmalıdır ki, zərurət olduqda aparılmış ekspertizanı təkrar etməklə ekspertin gəldiyi nəticələrin doğruluğunu yoxlamaq mümkün ola bilsin. Tədqiq olunan materialların həcmi böyük və qoyulmuş sualların miqdarı çox olarsa, rəyin tədqiqi hissəsinin hər bir bəndi sualın göstərilməsi ilə başlana bilər. Zəruri hallarda, tədqiqat prosesi və əldə olunmuş nəticələr fotosəkil və sxemlərlə təsvir edilir və rəyə əlavə olunur.

Qoyulmuş suallara cavab olaraq ekspertin gəldiyi nəticələr sualların tədqiqi hissədə göstərilən ardıcılığı üzrə verilməlidir. Hər bir suala mahiyyəti üzrə cavab verilir və yaxud onun həll edilməsinin mümkün olmaması göstərilir. Kompleks ekspertiza keçirilərkən ekspertlər

komissiyası, ayrı-ayrı ekspertlərin apardıqları tədqiqatların nəticələri üzrə formulə edilmiş xüsusi nəticələr əsasında ümumi nəticəni tərtib edə bilirlər. Ekspertiza üzrə ümumi nəticə ilə razılaşmayan ekspertlər də bu qaydada xüsusi nəticəni ifadə edə bilirlər. Nəticə dəqiq, aydın dildə və birmənalı şəkildə ifadə olunmalıdır. Əgər tədqiqi hissədə göstərilən və qoyulmuş suala qəti cavab verən tədqiqat yekunlarını müfəssəl təsvir etmədən nəticəni formulə etmək mümkün olmadıqda, rəyin tədqiqi hissəsinə istinad etməyə yol verilir. Ekspert rəyində cinayətlərin baş vermə səbəbləri və onların törədilməsinə kömək edən şəraitlər, həmçinin onların aradan qaldırılması üzrə ekspertin xüsusi biliyi çərçivəsində tövsiyələr göstərilə bilər. Rəy və fotocədvəllər, çertyojlar, diaqramlar, cədvəllər və s. kimi əlavələr ekspert tərəfindən imzalanır, Mərkəzin möhürü ilə təsdiq olunur və ekspert rəyinə əlavə edilir. Rəy və ona əlavələrin hər bir səhifəsində onun nömrəsi və tarixi yazılır. Ekspert rəyi və ona əlavələr iki nüsxədə tərtib olunur. Rəyin bir nüsxəsi Mərkəzin rəhbəri tərəfindən ekspertiza təyin etmiş orqana və ya şəxsə göndərilir, digər nüsxəsi isə 5 il müddətində Mərkəzin arxivində saxlanılır. Daha sonra sənədlərin saxlanması "Milli arxiv fondu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun həyata keçirilir. Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbəri rəyi nəzərdən keçirərkən onun düzgün rəsmiləşdirilmədiyini və ya yanlış nəticə çıxarılmasına səbəb ola biləcək natamam tədqiqat aparıldığını, metodun tətbiqi prosedurunun pozulduğunu aşkar edərsə, zəruri dəyişiklik və dəqiqləşdirmələr edilməsi üçün rəy ekspertə qaytarılır. Göstərilən əsaslar üzrə Mərkəzin rəhbəri ekspertizanın nəticələri ilə razılaşmadıqda, ekspert isə öz rəyinin doğruluğu üzərində təkid edərsə tədqiqatın aparılması başqa ekspertlərə tapşırıla bilər. Rəyin mətnində texniki səhv aşkar edilərsə bu barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə yazılı məlumat verilir və həmin rəyin Mərkəzə göndərilməsi ilə bağlı müraciət olunur. Rəyin qaytarılmasından sonra onu əvəz edəcək yeni rəy hazırlanır. Hazırlanan yeni rəyin nömrəsi isə dəyişdirilən rəyin nömrəsinin sağına "REV-01" şəklində yazılır. Yeni rəyin giriş hissəsində göndərmə məktubunda bildirilən əsas göstərilir və böyük hərflə "BU RƏY, No-li RƏYİ ƏVƏZ EDİR" ifadəsi əlavə olunur. Ekspertiza təyin etmiş orqandan (şəxsdən) geri göndərilməsi istənilən rəyin əslinə qırmızı rəngli "ETİBARSIZDIR" möhürü vurulur və rəyin hər iki nüsxəsi arxivdə birlikdə saxlanılır. Eyni iş materialları üzrə aparılan əlavə ekspertizanın icrası zamanı əlavə rəyə yeni nömrə verilir və həmin rəyin giriş hissəsində ekspertizanın əlavə olduğu qeyd olunur. Ekspertiza təyin edilməsi barədə qərar (qəraradda) qoyulmuş suallar ekspertin xüsusi biliyinin həddlərindən kənara çıxdığına və yaxud ona təqdim edilmiş materiallar rəy verilməsi üçün kifayət etmədiyinə və həmin maneələrin aradan qaldırılması mümkün olmadığına görə ekspert tərəfindən həmin sualların heç birinə mahiyyətə cavab verilmədikdə, rəy verilməsinin mümkün olmaması barədə əsaslandırılmış məlumat tərtib olunur. Ekspertizanın məhkəmədə aparılması və onun nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi prosessual qanunvericiliyə və bu Təlimata uyğun olaraq həyata

keçirilir. Ekspertin ibtidai araşdırma zamanı və məhkəmə iclasında iştirakının bütün hallarında, onun verdiyi rəyin (məlumatın, ifadənin) surəti Mərkəzə təqdim olunur. Notariusun və ya notariat hərəkətləri aparmaq səlahiyyəti olan orqanların və vəzifəli şəxslərin müraciəti əsasında aparılan ekspertizaların nəticələri arayış şəklində rəsmiləşdirilir.

Arayışda aşağıdakılar göstərməlidir:

1. arayışın nömrəsi və tərtib olunduğu tarix;
2. müraciət edən təşkilatın adı;
3. materialların Mərkəzə daxil olduğu tarix;
4. ekspertizaya daxil olmuş materialların adı;
5. ekspert qarşısına qoyulmuş suallar;
6. tədqiqatı aparan ekspert haqqında məlumat;
7. ekspertiza aparılarkən hansı metodlardan istifadə olunmuşdur;
8. ekspertin gəldiyi nəticə;
9. illüstrasiya və əlavələrə istinadlar.

Arayış tədqiqat aparmış ekspert tərəfindən imzalanır və Mərkəzin möhürü ilə təsdiq olunur.

Ekspertizaya narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, qiymətli metalların və daşların, həmçinin onlardan hazırlanmış məmulatların, atəşli (odlu) silahın və onlar üçün döyüş sursatlarının, pul nişanlarının (əsginasların), habelə yüksək dəyər və əhəmiyyət kəsb edən digər obyektlərin təqdim edildiyi halda qeyd olunan materialları ekspertizaya təqdim edən şəxs, Mərkəzin uyğun struktur qurumların (müvafiq ekspertiza şöbəsinin və tədqiqat obyektini qəbul bölməsinin) səlahiyyətli şəxslərinin iştirakı ilə qablaşdırma açılmalı, təqdim olunmuş obyektlərin miqdarı müəyyənləşdirilməli, həmçinin ekspertiza təyin edilməsi barədə qərarda (qəraradda) göstərilənlərə uyğunluğu yoxlanılmalıdır. Bundan sonra akt tərtib edilməli və ekspertiza obyektlərinin müayinəsində iştirak edən şəxslər tərəfindən bu akt imzalanmalıdır.

Obyektlər yalnız tədqiqatın aparılması və rəyin verilməsi üçün zəruri olan dərəcədə zədələnmə və israf oluna bilər. Ekspertizanın icraatı təqdim olunan obyektlərin zədələnməsini (korlanmasını) və ya sərf olunmasını tələb etdiyi hallarda bunun üçün ekspertizanı təyin etmiş

orqanın yazılı razılığı alınmalıdır (təyin olunmuş ekspertizanın xüsusiyyəti obyektin zədələnməsini (korlanmasını) və ya sərf olunmasını nəzərdə tutduğu hallar istisna olmaqla).

Ekspertizaya təqdim olunmuş tədqiqat obyektlərinin, müqayisə nümunələrinin, iş üzrə digər materialların və məlumatların mötəbərliyinə görə Mərkəz və ekspert məsuliyyət daşımır.

Tədqiqat obyektlərinə baxışın keçirilməsini tələb edən ekspertizaların icraatı zamanı (Mərkəzə təqdim olunmuş obyektlər istisna olmaqla), ekspertizanı təyin edən orqan və ya şəxs ekspertin obyektin yerləşdiyi əraziyə maneəsiz daxil olmasını və baxışın keçirilməsini təmin edir. Baxışın keçirilməsinə ekspertizanı təyin etmiş orqan və ya şəxs prosessual rəhbərlik edir və müvafiq protokolla rəsmiləşdirilir.

Proses iştirakçıları qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada ekspertizanın aparılmasında iştirak edə bilirlər. Səbəblərindən asılı olmayaraq onların ekspertiza icraatında iştirak etməməsi ekspertiza icraatının dayandırılması və ya tədqiqatın təkrarlanması üçün əsas deyildir.

Ekspert tədqiqatının obyektı olmuş predmetlər və sənədlər (nümunələr daxil olmaqla) ekspert tərəfindən müvafiq qeydlər edilməklə qablaşdırılmış və ştamplanmış vəziyyətdə rəylə və ya rəy verilməsinin mümkün olmaması barədə məlumatla birlikdə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə qaytarılır.

Poçt vasitəsilə göndərilməsi mümkün olmayan maddi sübutlar üzrə ekspert rəyi hazırlandıqdan sonra ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə yazılı, yaxud telefonla məlumat verilir. Telefonla şifahi məlumat verildikdə müvafiq qeydiyyat aparılır.

Mövzu: Zərgərlik mallarının ekspertizası.

Suallar: 1) Qiymətli metalların ərintiləri.

2) Zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirmə ekspertizası

2.1. Qoymaları olmayan zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirilməsi

2.2. Məmulatın xarici vəziyyətini nəzərə alma prinsipləri

Ədəbiyyat: C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkəraliyev " Gömrük ekspertizası" Bakı 2003.

1. Müasir texnikada tətbiq olunan metal materialların əksəriyyəti özündə bir neçə (2-dən 12-yə qədər, bəzi hallarda daha da artıq) tərkib hissəsindən və aşqarlardan ibarət olan ərintiləri əks etdirir. Bir metalın o birisi ilə ərintisi miqdar tərkibindən asılı olmayaraq metalı gücləndirə və yaxud metalın müsbət cəhətlərini zəiflədə bilər, bəzi hallarda bu metala xas olmayan xarakteristikalar almağa imkan verir (korroziyaya və eroziyaya qarşı davamlıq, yüksək keçiricilik qabiliyyəti möhkəmlik, köhnəlməyə davamlılıq və i.a.). Müasir dövrdə tələb olunan xassələrlə ərintini təcrübə yolu ilə işləyib hazırlayırlar.

Xalis qiymətli materiallardan zərgərlik məmulatları hazırlamaq və eləcə də konstruksiya məqsədləri üçün istifadə etmək on zəif möhkəmlikləri və köhnəlməyə davamlılıqları səbəbindən çox hallarda mümkün olmur. Tələb olunan keyfiyyətləri əldə etmək üçün qiymətli metallara müəyyən nisbətlərdə aşqar edən və ya liqatura adlanan qeyri-qiymətli metallar əlavə edirlər. Aşqar komponenti kimi həm qiymətli, həm də qeyri-qiymətli metallar ola bilər: buna baxmayaraq alman ərintilər qiymətli metalların ərintiləri adlanırlar. Gömrük praktikasında Azərbaycanın XİF ƏN-ə müvafiq olaraq qiymətliyə tərkibində 2% və artıq qiymətli metal olan ərintilər aiddir.

Ən çoxsaylı ərintilərə və aşqar komponentlərinə qızıl, sonra gümüş, platin və palladium malikdir.

Ərintilər də xalis metalların malik olduqları xassələrə, - kristallik struktura, metal parıltısına, elektrik keçirmə qabiliyyətinə malikdirlər. Maye ərinti özündə iki və yaxud artıq metalın

məhlulunu əks etdirir. Möhkəm ərinti məhlul ərinti donan zaman əmələ gəlir. Bütün ərintilər yekcins maye almana kimi əridilirlər. Metalların ərintilər əmələ gətirməsini və ya gətirməməsini müəyyən etmək üçün onların maye halında qarışdırılmaq qabiliyyətini bilmək lazımdır. Əgər iki və artıq metal istənilən nisbətlərdə maye halında qarışdırılırsa, onlar fasiləsiz ərintilər sırası əmələ gətirirlər. Əgər onları yalnız qismən qarışdırılırsa, o zaman ərintilər sırası fasiləsiz olmur. Maye gümüş və dəmir qarışmırlar və su ilə yağ kimi iki qata bölünürlər. Bu səbəbdən qızıl-iridium, gümüş-iridium, gümüş-kobalt və qiymətli metalların bəzi başqa ərintiləri olmur. Külçələrin döymə, prokat və sürüyüb çəkmə zamanı dənəvari strukturu dəyişir. Həcmli xaçşəkilli döymə və prokat dənələrin yas- tılanmasına, uzununa döymə və prokat-dənələrin uzadılmasına, sürüyüb çəkmə-bir istiqamətdə en kəsiyi üzrə onların sıxılmasına gətirib çıxarır. Soyuq işləmə ərintilərin təkcə strukturunu deyil, onların fiziki xassələrini də dəyişir. Belə ki, zəif döymə zamanı ərintilərin sıxlığı artıq, xeyli möhkəm döymə və prokat zamanı - azalır. Soyuq mexaniki işləmə zamanı möhkəmlik və qırılmaya müqavimət əvvəl tez artır, sonra tədricən azalır; bu zaman uzanma və qatılıq aşağı düşərək ərintinin kövrək vəziyyətə keçməsinə göstərir. Soyuq işlənmiş metallar qeyri-hartlandırılmış adlanır. Ərintilərə deformasiyaya qədər malik olduqları göstəriciləri qaytarmaq (xüsusilə, plastikliyi) və ən yaxşı mexaniki və digər xassələr əlavə etmək üçün onları termik işləyirlər. Termik işlənmənin əsas növləri - möhkəmlik, bişirmə, kövrəkliyini azaltma, köhnəlmədir. Ərintilərdə qiymətli metalların tərkib varlığı əyar (ərinti kütləsinin 1000 vahidində qiymətli metal kütləsi vahidlərinin sayı) və yaxud faizlə ifadə olunur. Ərintinin qalan komponentləri - qeyri-qiymətli metallar-liqaturlular, yəni tərkib hissələr; qiymətli metalın qeyri-qiymətli ilə ərintisi- nin özü isə-liqaturlu adlanır. 1927-ci ilə qədər bizim ölkədə əyar ərintinin bir funtunda (1 funt 96 misqala bərabər) misqalların sayı ilə ifadə olunurdu. Deməli, 96 misqal əyarı 1000 metrik əyara bərabərdir.

Misqal əyarı (a) metrik əyara (x) çevirmək üçün aşağıdakı nisbəti tətbiq edirlər:

$$\frac{96}{1000} = \frac{a}{x}$$

buradan

$$x = \frac{1000a}{96}$$

Digər ölkələrdə karat adlanan sistemdən istifadə edirlər. Bu sistemdə 1000 metrik əyara 24 karat müvafiqdir (təxminən 0,2 q-a bərabər olan qiymətli daşların kütləsinin ölçü vahidi ilə səhv salınmamalıdır).

Karat əyarını (b) metrik əyara (x) çevirmək üçün aşağıdakı nisbəti tətbiq edirlər:

$$\frac{24}{1000} = \frac{x}{b}$$

buradan

$$x = 1000 \frac{b}{24}$$

Qızılın ərintiləri - qızıl bir çox metallarla ərintilər əmələ gətirir. Qızıl ərintilərinin tərkibinə aşqar komponentləri kimi gümüş, mis, palladium, rodium, platin, sink, nikel, kadmium, cıvə və s. daxil ola bilər. Gümüş və mis ilə qızıl bərk məhlullar əmələ gətirməklə bütün istənilən nisbətlərdə əriyir. Qızıl-gümüş ərintiləri özlüyündə bu metalların fasiləsiz bərk məhlullarını əks etdirirlər. Onlar yumşaqlıqla fərqlənir, yaxşı döymə qabiliyyətinə malikdir və mexaniki işləməyə yaxşı təsirlidirlər. Gümüş ərimə temperaturunu azaldır və ərintinin çalarını dəyişir. Gümüşün tərkibdə hissəsi artdıqca ərintinin rəngi sarıdan açığa dəyişir. Tərkibdə gümüş 30%-ə qədər olanda ərintinin rəngi yaşılı- sarı, 50-yə qədər - yaşılı-bəyaz, 60-a qədər - təqribən bəyaz və 65% olan zaman ərintinin sarı çaları tamamilə itir. Qızıl-mis ərintiləri özlərində yalnız yüksək temperaturda bərk məhlulların fasiləsiz sırasını əks etdirirlər, 50 və 75% (atom) misi olan bərk məhlullar 425-450 °C-də dəyişirlər: onlardan AuCu₃ və AuCu kimyəvi birləşmələri ayrılır. Bunun nəticəsində ərintinin plastikliyi azalır ki, bu da prokat zamanı çatların əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır. Belə ərintilərin suda bərkidilməsi onların işləmə qabiliyyətini artırır. Ərintinin rəngi misin miqdarından asılı olaraq sarıdan qırmızıya kimi dəyişir. Mis döymə və uzanma qabiliyyətlərini qoruyub saxlayaraq qızıl ərintisinin möhkəmliyini artırır. Ərinti qırmızımtıl çalarlar qazanır; tərkiblə mis 14,6% təşkil edərkən ərinti parlaq qırmızı olur. Lakin mis ərintinin korroziyaya dayanıqlığını azaldır və tərkibdə mis çox olarkən ərintinin səthi tündləşir. 25-dən 80%-ə (atom) kimi tərkibində platin olan qızıl-platin ərintiləri iki bərk məhlulun qatışığını əmələ gətirirlər. Ərintinin möhkəmliyi platinin miqdarı artdıqca çoxalır. Belə ki, tərkibdə 20% (kütlə üzrə) platin olduqda möhkəmlik 40 kq/mm², 50%-də - 80kq/mm² təşkil edir və 80%-də maksimal qiyməti 128 kq/mm² çatır və bundan sonra möhkəmlik aşağı düşməyə başlayır. Platinin miqdarı artdıqca ərintinin rəngi sarıdan boza çevrilir. Qızıl-palladium ərintiləri bərk məhlulların fasiləsiz sırasını yaradırlar. Tərkibində 85% (atom) palladiumu olan ərinti maksimal möhkəmliyə (60kq/mm²) malikdir. Palladium qızıl ərintisinin ərimə temperaturunu yüksəldir və

kəskin sürətdə onun rəngini dəyişir - ərintinin tərkibində 10% palladium olduqda külçə rəng alır. Ərintinin plastikliyi və döymə qabiliyyəti saxlanılır. Tərkibində 40% -ə (atom) qədər palladium olan qızıl-platin- palladium ərintiləri palladiumla və qızılın platində bərk məhlulu ilə mexaniki qatışıqdır. Tərkibində 40% -dən çox palladium olan ərintilər özlərində üç metalın bir-birində yekcins bərk məhlulunu əks etdirirlər və yüksək möhkəmliyə malik olurlar. Qızıl-palladium-gümüş ərintiləri bərk məhlulların fasiləsiz sırasını əmələ gətirir və yüksək plastik və oksidləşməmə qabiliyyətinə malik olurlar, qəşəng çalarları olur. Platin qızılı ağ rəngə palladiumdan intensiv rəngləyir, sarılıq artıq ərintidə 8,4% platin olduqda itir, ərintinin ərimə temperaturu kəskin sürətdə artır. Platinin miqdarı 20%-ə qədər artan zaman ərintinin elastikliyi yüksəlir. Qızıl ərintisinin hər bir komponenti ona müəyyən xassələri əlavə edir. Belə ki, gümüş və mis ərintinin çalarını yaşılı və qırmızımtıl tonlardan keçməklə solğun sarıdan qırmızıya kimi dəyişməyə imkan verir, ərintiyə yumşaq, plastiklik, döyülməklik və digər xassələri əlavə edir, orta ərimə temperaturunun olmasını təmin edir. Palladium, nikel və platin ərintilərə ağ rəng verir. Kadmium və sink ayrı- ayrı ərintilərin ərimə temperaturlarını azaldır. Qızılın zərgərlik ərintiləri dörd qanuniləşdirilmiş əyərə malikdir: 750, 585, 500, 375.

Gümüşün ərintiləri - əridilmiş vəziyyətdə gümüş istənilən nisbətlərdə çoxsaylı metallarla qatışır. Gümüş qızılı, mislə, qurğuşunla, platınla və platin qrupunun metalları ilə kimyəvi birləşmələr yaratmadan ərintilər əmələ gətirir. Ən geniş gümüşün mislə ərintiləri yayılmışdır. Tərkibində 6-dan 97% -ə (kütləsi üzrə) qədər mis olan gümüş-mis ərintiləri iki bərk məhlulun qatışığını əmələ gətirirlər; digər nisbətlərdə, temperaturdan asılı olaraq dəyişən, gümüş və mis bir-birində məhdud qatış- maya malikdirlər. Misin ərintilərdə miqdarı artdıqca (8-dən 96% -ə kimi) onların möhkəmliyi və qatılığı yüksəlir. Ərintilər yaxşı plas- tikliyə malik olur, lakin yüksək temperaturda 40-dan 80 %-ə qədər misi olan ərintilər çox kövrəkdirlər. Misin miqdarı artdıqca ərintilə- rin rəngi aşağıdan qırmızımtıl-sarıya kimi dəyişir. Texnikada ən tətbiq olunan ərintilər tərkiblərində 50-dən 96%-ə qədər gümüşə malikdirlər.

Tərkibində 3-ə qədər və 80%-dən artıq gümüş olan gümüş-platin ərintiləri bərk məhlullar əmələ gətirirlər. Tərkibində 25, 50 və 75% (atom) platin olanlar tərkibi bişirilmə zamanı (550 °C) dəyişən kimyəvi birləşmələr əmələ gətirir.

Gümüş-palladium ərintiləri bərk məhlullar və intermetal birləşmələri əmələ gətirirlər. Onlar yüksək plastiklik və oksidləşməmə qabiliyyətinə malikdirlər, qızdırılan zaman hidrogen hopdururlar.

Zərgərlik sənayesində istifadə olunan gümüş ərintiləri, qızılın ərintilərindən fərqli olaraq bir aşqar edən komponentə - misə malikdir. Gümüşün zərgərlik ərintiləri beş qanuniləşdirilmiş əyara malikdir: 800, 830, 875, 925, 960.

Platin və palladiumun ərintiləri - zərgərlik sənayesi üçün bir aşqar edən komponentə - misə malikdir. Platin-mis və palladium - mis xassələrinə görə oxşardırlar: onların hər bir cütü belə məhsulların fasiləsiz sırasını əmələ gətirir ki, daxilində soyudulan zaman CuPt, Cu₃Pt, CuPd, Cu₃Pd kimyəvi birləşmələri yaranır.

Kimyəvi birləşmələri olan ərintilər ən az möhkəmliyə və ən çox elektrik keçiriciliyi qabiliyyətinə malik olurlar. Tərkibində 1-5% (kütləsi üzrə) mis olan ərintilərin yaxşı mexaniki xassələri, eləcə də oksidləşməmə qabiliyyəti olur.

Platinin zərgərlik ərintisi qanuniləşdirilmiş 950 əyarinə; palladiumun zərgərlik ərintiləri - 500 və 850 əyalarına malikdirlər.

Bu metodika qiymətli, zərgərlik və xırda məmulatlar hazırlamaq üçün daşlardan olan zərgərlik məmulatlarının qiymətli daşları çila- layan məmulatların qiymətləndirilməsi, eləcə də onların sığorta və girov dəyərini müəyyən etmək üçün təyin edilmişdir.

2)Metodika keyfiyyət, istehlak xassələrini nəzərə almaqla qiymətlərin təyin edilməsi, eləcə də daha keyfiyyətli məmulatların istehsalının stimullaşdırması; qiymətli və yaxud xırda məmulatların hazırlanması üçün daşlardan qoymalarla məmulatların və gümüşdən məmulatların qüvvədə olan pərakəndə qiymətlərinin ümumi səviyyəsinin saxlanması üçün təyin edilmişdir. Satılmaq üçün əhali tərəfindən təhvil verilən zərgərlik məmulatları 1991-ci ildən komissiyon mağazalarında sərbəst müəyyənləşdirilən qiymətlərlə qiymətləndirirlər. Yuxarıda göstərilən məsrəflər nəzərə alınmaqla zərgərlik məmulatlarının sərbəst qiymətlərinin kalkulyasiyasını müəyyən edirlər.

Zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirilməsi üzrə tövsiyələr.

Məmulatların baza dəyəri - qiymətli metalların, qiymətli metallardan və xırda məmulatlar hazırlamaq üçün daşlardan qoymaların və məmulatın istehsalına sərf edilmiş əməyin maddi dəyərinin cəmidir.

Qiymətli metalların dəyəri xüsusi arayış-informasiya ədəbiyyatı üzrə müəyyənləşdirilən, müvafiq qiymətli metalının dünya bazarındakı qiymətinə (qiymətləndirmə momentində əyalar üzrə 1 qramının) uyğun təyin olunur. Qiymətli metalın baza dəyərini ilkin əmək məsrəfləri və

qaytarılmaz itkilər nəzərə alınmaqla bu düstur üzrə hesablayırlar: qiymətli metalın qramlarının miqdarı x onun əyari x bu əyardakı metal qramının dəyəri x qiymətli metalın buraxılış qiymətinin topdan satış qiymətinə kimi çatdırılma əmsalı. Orta hesabla əmsal 1,24-ə bərabərdir.

Brilyantı bu daşların topdan satış valyuta preyskurantı üzrə qiymətləndirirlər. Zərgərlik məmulatlarında istifadə edilən xırda məmulatlar hazırlamaq üçün daşların dəyəri “Gemstar Price Report”, “Michelsen Gemstone Index” dövrü nəşrlərində dərc edilən preys- kurantlara uyğun hesablanır. Məmulatın istehsalına əmək məsrəfinin dəyərini istehsal metodunun diaqnostikasının nəticələri üzrə müəyyən edirlər. Kateqoriyadan kənar məmulatlar üçün əsərlərin mədəni-tarix əhəmiyyətini nəzərə alan artırıcı əmsalları tətbiq etmək tövsiyə olunur. Məmulatları adətən ABŞ dollarında qiymətləndirirlər.

Brilyantlarla zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirilməsi aşağıdakı bəndləri əhatə edir:

1. Məmulatın maya dəyərini qiymətli metalların, brilyantların, məmulatın hazırlanmasına əmək məsrəfinin və sıxıb bərkitmənin dəyərlərinin cəmi kimi müəyyən edirlər.
2. Məmulatda qiymətli metalın maya dəyəri qiymətli daşların kütləsi qədər azaldılmış məmulatın kütləsinə vurulan qiymətli metalın buraxılış qiymətini topdan satış qiymətinə çatdırılma əmsalı nəzərə alınmaqla metalın 1 qramının qiyməti hesaba alınaraq təyin olunur.
3. iki metaldan hazırlanmış məmulat əlavə edilmiş metallardan detalların dəyəri nəzərə alınmaqla əsas metaldan olan məmulat kimi qiymətləndirilir.
4. Brilyantların keyfiyyət göstəriciləri TŞ - 25.07.1319-77 üzrə müəyyən edilir.
5. Pərakəndə qiymətləndirmə dairəvi 17 üzlü və 33 üzlü, A qrupunun həndəsi parametrlili dairəvi 57 üzlü brilyantlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.
6. Digər formalı brilyantları preyskurantlara müvafiq olaraq dairəvi 57 üzlü brilyantların güzəştlərlə qiymətlərini nəzərə almaqla qiymətləndirirlər.
7. Dişlərinin, kənarlarının kiçik qopartmaları və digər az əhəmiyyətli mexaniki zədələri olan brilyantları 20% güzəştlə qiymətləndirirlər.
8. Aradan qaldırılması yenidən çilalandırmanı tələb edən, qopartmaları, proporsiyalardan və simmetriyadan sapmaları, meydançasında xarici çatı olan brilyantları 40% güzəştlə qiymətləndirirlər.
9. Müasir TŞ-lə uyğun olmayan brilyantları 50% güzəştlə qiymətləndirirlər.

10. “Qızıl gül” tərəfli almazlar, üzlərinin sayı 17-dən az olan sadə tərəfli brilyantlar böyük 17 üzlü brilyantların qiyməti üzrə 50% güzəştə qiymətləndirilir.

11. “Oynamayan” fikirlənmiş brilyantların (TŞ üzrə qopartmaları ola bilər) qiyməti kütləsi 0,30 karat olan zaman 1 karatı - 120 ABŞ dollar, 0,30 karatdan çox kütlə zamanı - 230 ABŞ dollardır.

12. Rəngsiz brilyantlara (I rəng qrupu) yalnız mavi lümunessen- siyası olmayan brilyantları aid etmək olar.

Zümrüdlə, yaqutla, göy yaqutla və təbii mirvari ilə zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirilməsi:

1. Məmulatların maya dəyərini qiymətli metalların dəyərinin, məmulatın hazırlanmasının və zümrüdün, yaqutun, göy yaqutun, təbii mirvarinin sıxılıb bərkidilməsinin əmək məsrəfinin cəmi kimi müəyyənləşdirirlər.

2. Brilyantlar da olan zərgərlik məmulatlarının maya dəyəri əvvəlki bölmədə verilmiş metodika üzrə müəyyən edilir və ona əlvan daşların dəyərini əlavə edirlər.

3. Məmulatda qiymətli metalın maya dəyəri qiymətli daşların kütləsi qədər azaldılmış məmulatın kütləsinə vurulan qiymətli metalın buraxılış qiymətinin topdan satış qiymətinə çatdırılma əmsali nəzərə alınmaqla metalın 1 qramının qiyməti hesaba alınaraq təyin olunur.

4. Yaqutların, göy yaqutların, təbii mirvarinin keyfiyyət göstəricilərini 1991 -ci ilin 111 №-li satınalma preyskurantının qüsurluluq, rəng qrupunun təsvirinə müvafiq müəyyən edirlər.

5. Zümrüdlərin keyfiyyət göstəriciləri TŞ - 95.335-88 “Təbii, işlənmiş zümrüdlər”ə uyğun müəyyən edirlər.

6. 3-cü xalislik qrupuna uyğun gəlməyən tərəşlandırılmış zümrüdlər, yaqutlar, göy yaqutlar kaboşonların 1 -ci xalislik qrupu üzrə qiymətləndirilir.

7. Xarici qüsurları olan qiymətli daşları %-lə aşağıdakı güzəştlərlə qiymətləndirirlər: 20 - qeyri-hamarlılığa və çalarının xallı olduğuna, dixroizmə (göy yaqutlardır) görə; 30 - cızıqlara, kiçik qopartmalara, sona kimi tərəşlanmadığma, kiçik sürtüklüklərə, simmetriyada sap- masına görə; 50 - təchiz edilməmiş göz ilə asanlıqla görünən böyük qopartmalar və digər qüsurlara görə.

8. Üzlərinin sürtüklüynə, eləcə də yarıldığına görə satış keyfiyyəti olmayan qiymətli daşlar sonuncu rəng qrupu kaboşonunun 2-ci xalislik qrupu üzrə qiymətləndirirlər.

9. “Kare”, düzbucaqlı, kaboşon istisna olmaqla, başqa şəkilli zümrüdləri düzbucaqlı zümrüdlərin qiyməti ilə 25% güzəştə, 49-dan artıq sayda üzü olan düzbucaqlı çilalanmış zümrüdləri isə 20% artırma ilə qiymətləndirirlər.

10. Aleksandritləri dixroizm dərəcəsini nəzərə almaqla zümrüdlərin əsas keyfiyyət göstəriciləri üzrə qiymətləndirirlər.

2.1 Qoymaları olmayan zərgərlik məmulatlarının qiymətləndirilməsi

1. Məmulatın maya dəyərini metalın 1 q qiymətini hesaba almaqla, qiymətli daşın buraxılış qiymətini topdansatış qiymətləndirməyə çatdırma əmsalını məmulatın kütləsinə vurmaqla və istehsalçının qiymət əlavəsini (sonuncu məmulatın istehsalı üçün tələb olunan həcmindən asılıdır) nəzərə almaqla müəyyən edirlər. istehsalçının mürəkkəb tökmə formasına malik olan məmulata qiymətin əlavəsini təyin etmək üçün mum modelinin hazırlanmasına və istehsal üçün zəruri olan vaxtı hesaba almaqdan ötrü metalın həqiqi dəyərini 2,25-ə vurmaq lazımdır. Ayrılan birləşmələri olan tökmə məmulatlar (sırğalar, broşlar, asmalar, qolbaqlar) üçün metalın həqiqi dəyərini 2,5-dən az olmayan əmsalə vurmaq tövsiyə olunur. iki və üçrəngli qızıl məmulatlar üçün metalın həqiqi qiymətini 2,2-yə vurmaq tövsiyə olunur.

2. Gümüşdən tökmə və ştamplanmış məmulatları qiymətləndirən zaman metalın bu əyarinin həqiqi dəyərini, aşağıdakı əmsallar nəzər alınmaqla məmulatın ümumi kütləsinə vurmaq tövsiyyə olunur: ştamplanma məmulatlar üçün-2; əlavə naxışlarla ştamplanma məmulatlar üçün-3; qaramına ilə məmulatlar üçün-4.

2.2. Məmulatın xarici vəziyyətini nəzərə alma prinsipləri

Zərgərlik mallarının keyfiyyətinə əsas tələblər “Qiymətli metallardan zərgərlik məmulatlarının ümumi texniki şərtlər”ində göstərilmişdir. Seriya üzrə buraxılan qiymətli daşları tərəş edən məmulatların keyfiyyəti tələblərə müvafiq olmalıdır. Qiymətli metallardan hazırlanan məmulatların keyfiyyətinə nəzarət hər məmulatda Probvurma nəzarət inspeksiyası möhürünün və istehsalçı müəssisə adlığının varlığının yoxlanmasından başlamaq zəruridir. Bu nişanələr aydın olmalı və məmulatın xarici görünüşünü pisləşdirməməlidirlər. Cüt məmulatları (sırğalar, zaponkalar) ölçüləri, forması, tərəşlandırma görünüşü və qoymaların rəngi üzrə seçib götürürlər. Qoymaların çalarlarından kiçik fərqlər brak əlaməti deyil. Əgər yarımçütlər təpədə assimetrik konstruksiyaya malikdirsə, o zaman onları cüt güzgü əksi prinsipi üzrə seçib götürürlər. Məmulatların cilalanmış və kraslanmış səthləri bərabər, pardaxlanmış səthləri-parıldamalı, tutqun səthləri-şəkli üzrə bərabər tutqun və məxməri olmalıdır. Məmulatın üzərində çatlara, boşluqlara, qırıntılara yol verilməməlidir. Qeyri-üz səthlərində əhəmiyyətsiz məsaməlik,

dalğalıq, alətin izləri ola bilər. Məmulatların mina örtükləri hamar, parıltılı, qopuqsuz, çatsız, arasız, zolaqsız, xalsız və şəffaf mina altında metalın görünən qüsurları olmadan olmalıdır. Məmulatların mina örtüklərində (süfrə açma əşyalarından və interyeri bəzəməkdən başqa) cızıqlar, qovuşqlar, əlavələr, boşluqlar, kantlarda və arakəsmələrdə yığıntılar istisna olunur. Belə örtüklərdə mina qatının əhəmiyyət kəsb etməyən dalğalıqına, eləcə də minanın arakəsmələrlə və kant- larla birləşən yerlərində tükşəkilli əlamətlərinə yol verilir. Qalvanik örtüklərdə örtüyün qatını pozmaq və məmulatın xarici görünüşünü pisləşdirməmək şərtlə cərəyankeçirən kontaktlar yerində əhəmiyyətsiz izlər ola bilər. Süfrə açma və interyerin bəzədilmə əşyalarının savatlanmış örtüklərində beşdən artıq səpələnmiş boşluqlar olmamalıdır. Məmulatlarda qaynaqlanmış və lehim- lənmiş bənd yerləri - kip, hamar, yandırmalar olmadan, məmulatın üz tərəfində bəndlər olmadan - hazırlandığı ərintinin rənginə yaxın çalarda olmalıdır. Məmulatın üzərində ştampllanmış, zərb olunmuş, zərgərlik (filiqran), kəsmə və həkk edilmiş şəkillər aydın şəkilli olmalıdırlar.

Qoymalar - sağanaqda hərəkətsiz bərkidilməli, bu halda qoymanın düşməsi istisna olunmalıdır. Müvafiq bərkitmələrin krapanları və kornerləri quraşdırılmalı, onların sonucları isə qoymaların üzərinə kip sıxılmalıdır. Kastaların bütöv bərkidilmələrində qoymaları rundista üzrə ara vermədən kip sıxırlar. Qrizantla bəzədilən qrizant şəkli aydın və qırılmalarsız olmalıdır. Mirvaridən, mərcandan, kəhrəbadan, balıqqulağından, xırda məmulatlar hazırlamaq üçün daşlardan qoymaları bütöv bərkitmə ilə birgə yapışqanla və yaxud yapışqanla və şiftlə möhkəmləndirməyə yol verilir. Məmulatlardakı qıfıllar özbaşına açılmanı istisna etməlidir. Sırğa və broşların bərkitmə detallarının konstruksiyaları istismar zamanı məmulatların düzgün vəziyyətini təmin etməlidirlər.